T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

KLASİK EDEB KAYNAKLARINDA SOKRAT'A NİSPET EDİLEN ANEKDOTİK VE HİKEMİ MERVİYYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bayan ALİOĞLU

BURSA- 2022

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

KLASİK EDEB KAYNAKLARINDA SOKRAT'A NİSPET EDİLEN ANEKDOTİK VE HİKEMİ MERVİYYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bayan ALİOĞLU

Danışman:
Prof.Dr. Şener ŞAHİN

BURSA- 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Dalı'nda 701923013 numaralı Bayan ALİOĞLU'nun hazırladığı "Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyât" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../… günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof.Dr. Şener ŞAHİN

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye	Üye
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY	Dr.Öğr.Üyesi Muhammed EFİL
Bursa Uludağ Üniversitesi	Bandırma 17 Eylül Üniversitesi

...../...../ 2022....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/09/2022

1- Tez Başlığı / Konusu: Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyât

2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 05/09/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

3- Uygulanan filtrelemeler:

4- Kaynakça hariç

5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

05/09/2022

Adı Soyadı: **Bayan ALİOĞLU**

Öğrenci No: **701923013**

Anabilim Dalı: **Temel İslam Bilimleri**

Programı: **Arap Dili ve Belağatı**

Statüsü: ☒**Y.Lisans** ☐ **Doktora**

Danışman

Prof. Dr. Şener ŞAHİN

05/09/2022

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "*Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyât*" adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

05/09/2022

Adı Soyadı	**:** Bayan ALİOĞLU
Öğrenci No	**:** 701923013
Anabilim Dalı	**:** Temel İslam Bilimleri
Programı	**:** Arap Dili ve Belağatı
Statüsü	**:** Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Bayan Alioğlu

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans

Mezuniyet Tarihi : …. / …. / 2022

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Şener ŞAHİN

KLASİK EDEB KAYNAKLARINDA SOKRAT'A NİSPET EDİLEN ANEKDOTİK VE HİKEMİ MERVİYYAT

Klasik Arap nevâdir eserlerinde filozof Sokrat'ın yeri çok önemlidir. Klasik *edeb* kaynaklaın muhtevasında yer alan Sokrat'a ait mizahî parçalar, anekdotik anlatımlar ve filolojik mahiyetteki espriler dolayısıyla mizah tarihi açısından da çok zengindir. Bu çalışmada Sokrat'a nispet edilen anekdotik ve hikemî sözlerini incelenmiştir; Sokrat'ın hayat felsefesine dair bir takım görüşleri, hayatındaki kişiler (karısı, öğrencileri, krallar) gibi, hayatının bilinmeyen bazı yönleri, karısıyla arasında geçen kimi diyalog ve polemiklerden, ev haline dair bazı rivayetlerin satır aralarından, keza dost ve öğrencileriyle münasebetlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Sokrat'a nispet edilen özlü sözlerden hikemiyâtı bazı veciz, tema itibariyle çarpıcı, üslup bakımından da sanatlı olan nitelikli bazı örneklere(hak, hakikat,zülüm, bilgi, cehalet,akıl,düşünce, soyluluk, kötülük,) gibi ve pratik hayatın tecrübesinden doğan bilgece yaklaşımlarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunan filozofları, Grek filozofları, Arap edebiyatı, mizah, anekdot, hikmet

ABSTRACT

Name and Surname	: Bayan Alioğlu
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic İslamic Sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: master's degree
Degree Date	: …. / …. / 2022
Supervisor	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

ANECDOTAL NARRATIONS AND GNOMIC SAYINGS ATTRIBUTED TO SOCRAT IN CLASSİCAL ARABIC LITERATURE

The place of the philosopher Socrates is very important in the classical Arabic works of Nawadir. Humorous pieces belonging to Socrates, which are included in the content of classical literary sources, are also very rich in terms of humor history due to anecdotal expressions and philological jokes. In this study, the anecdotal and humor words attributed to Socrates were examined; Some of Socrates' views on his philosophy of life, some unknown aspects of his life such as the people in his life (wife, students, kings), some dialogues and polemics between him and his wife, between the lines of some rumors about his home life, as well as his relations with his friends and students are mentioned. In addition, from the aphorisms attributed to Socrates, there are some examples (right, truth, oppression, knowledge, ignorance, reason, thought, nobility, evil) that are succinct in wisdom striking in theme and artistic in style, and arising from the experience of practical life wise approaches are also included.

Key Words: Greek Philosophers, Arabic Literature, Anecdote, Humor, Sayings

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
b.	Bin
çev.	Çeviren
ed.	Editör
h.	Hicrî
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vd.	Ve Diğerleri
y.y.	Yayıncı yok

ÖNSÖZ

Arap nevâdir geleneğinin asırlar süren uzun tarihi, klasik Arap mizahının felsefesini yoklamamıza imkân tanıyan sayısız *edeb* kaynağını gözler önüne sermektedir. Belirtilen literatürün nicelik itibariyle hatırı sayılır bir bölümünü ise, kadim dünyaya ait filozofların hayat tecrübeleri, bilgece sözleri, ironik betimleri ve hiciv temalı anekdotik anlatıları oluşturmaktadır. Yine çok eski bir tarihte -tercüme hareketinin de ateşlemesiyle- Grek kültürünün meşhur filozoflarına ait anlatılar Müslüman Arap kaynaklarında boy göstermeye başlamıştır. Kuşkusuz bunlar içerisinde tematik yönü ve de ironi kalitesi bakımından en çarpıcı olanları Zahit Sokrat'a nispet edilenlerdir. O nedenle bu yüksek lisans çalışmasında klasik *edeb* kaynaklarında nüktelerine ve hikemiyatına en fazla yer verilen Yunan filozofu Sokrat'ın anekdotik fragmanları ve hikemi sözleri tanıtılıp değerlendirilecektir.

"Klasik Edeb Kaynaklarında Sokrat'a Nispet Edilen Anekdotik ve Hikemi Merviyyât" başlıklı tezimiz bir giriş ve iki ana bölüm'den oluşmaktadır. Tezimizin I. Bölümünde önce Yunan filozoflarına nispet edilen Arapça merviyyâtın klasik kaynakları tanıtılmış, arkasından ilgili malzemedeki anekdotik unsurlar tahlil edilmeye çalışılmıştır. II. Bölüm'de ise Sokrat merviyyâtında dikkati çeken bir takım edebi, ahlaki ve hikemi temalarla aforizmalar üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise tezde ulaştığımız bilimsel çıktılar maddeler halinde sıralanmıştır.

Son olarak, bu yüksek lisans çalışmasının ortaya çıkması için başından sonuna tezin tüm yazım ve hazırlanış aşamalarında desteğini her zaman yanımda hissettiğim, her zaman için değerli bilgilerini benimle paylaşan, sabır ve ilgiyle tezin olgunlaşma safahatını takip eden, kendisine danışmak istediğimde her seferinde kıymetli zamanından ayıran, karşılaştığım problemlerde rehberliğiyle önümü açan, hâsılı faydalı olabilmek için elinden geleni fazlasıyla yapan, tebessüm ve samimiyetini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof.Dr. Şener Şahin'e teşekkürü bir borç biliyor, şükranlarımı sunuyorum.

Keza bu süreçte her dem bana güvenen ve türlü fedakârlıklara katlanan eşim Ahmed Alioğlu'na, desteklerini bir an olsun esirgemeyen değerli aileme, özellikle de yeşitmemde büyük zorluklara göğüs geren aile büyüklerim anne ve babama teşekkürlerimi arz ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... İİİ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... İV
YEMİN METNİ V
ÖZET ..... Vİ
ABSTRACT ..... Vİİ
ÖNSÖZ ..... İX
İÇİNDEKİLER X
GİRİŞ 1
A. KLASİK ARAP EDEBİYATI KAYNAKLARINDA YUNAN HİKMETİ 1
B.YUNAN FİLOZOFLARINA NİSPET EDİLEN MERVİYYÂTIN KAYNAKLARI 3
1. Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ (Âdâbü'l-felâsife) 4
2. El-Ecvibetü'l-müskite 4
3. El-Müctenâ 4
4. Sıvânü'l-hikme 5
5. Cem'ü'l-cevâhir ve Zehrü'l-âdâb 5
6. Et-Temsîl ve'l-muhâdara 5
7. Nesrü'd-dürr 5
8. El-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye 6
9. Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis 6
10.Et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye 6
11. Muhtârü'l-hikem 6
12. Lübâbü'l-âdâb 7
13. Muhâdarâtü'l-üdebâʾ ve muhâverâtü'ş-şuʿarâʾ ve'l-bülegâʾ 7
14. Rebîʿu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahbâr 7
15. El-Besâʾir ve'z-zehâʾir 7
16. El-İmtâʿ ve'l-müʾânese 8
17. Es-Sadâka ve's-sadîk 8
18. Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh 8
19. 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ 8
20. El-Keşkûl 9
BİRİNCİ BÖLÜM 10
SOKRAT MERVİYYÂTINDA ANEKDOTİK UNSURLAR 10
A. SOKRAT'IN HAYATINA VE AHLAKINA DAİR ANEKDOTİK MERVİYYÂT 10
1. Fizyonomisi 11

2. Az yiyip az içmesi 11
3. Az konuşması 13
4. Münzeviliği ve Dünyadan İstiğnası 14
5. Karısıyla olan polemikleri 21
6. Sokrat ve öğrencileri 24
7. Krallar ve aristokrasi çevreleriyle münasebeti 26
8. İdamı ve Ölümü 28
B. SOKRAT'IN ÇEŞİTLİ KONULARA DAİR DÜŞÜNCELERİNİ İÇEREN MERVİYYÂT 30
1. Hakikat Arayışı ve Bilgelik 30
a. İlim ve Tahsilin Yaşı 35
b. Bilginin Zapta Geçirilmesi 35
c. Doğru Soru, İncelikli İfade 36
2. Sokrat'ın Söylemlerinde Kadın Önyargısı (Mizojini) 37
3. Sokrat Nüktelerinde Soy ve Asalet Temaları 42
C. NÜKTEDANLIĞI VE ALAYCILIĞI 43

İKİNCİ BÖLÜM 47

SOKRAT MERVİYYÂTINDA FELSEFİ VE AHLAKİ TEMALAR 47

A. FELSEFİ İÇERİKLİ HİKEMİYÂTI 49
1. Akıl ve Düşünce 49
2. Bilgelik ve Cehalet 50
3. İyilik ve Kötülük 55
4. Ahlak ve Erdem 57
5. Kusur ve Mükemmellik 58
6. Nefis, Ruh 59
7. Nefis ve Nefsani Hazlar 60
8. Hak, Adalet, Zulüm 63
9. Ölüm 65
10. Aile 67
11. Din Müessesesi ve Din Adamları 68
B. AHLAKİ İÇERİKLİ HİKEMİYÂT 68
1. Cimrilik 68
2. Kanaatkârlık 70
3. Haset 71
4. Korkaklık ve Cesaret 71
5. Öfke ve Sabır 73
6. Dostluk, Güven Duygusu, Ahde Vefa 74
7. Tamahkârlıktan Kaçınma 75
8. Sokrat Hikemiyâtına Dair Çeşitlemeler 77

SONUÇ 79

GİRİŞ

A. Klasik Arap Edebiyatı Kaynaklarında Yunan Hikmeti

Klasik *edeb* eserlerinin genelinde, hususan da İslam ahlâkiyyatına dair kaleme alınan çalışmalarda bir konuyu işlerken Grek filozoflarına ait merviyyâta yer vermek neredeyse ulemanın tümünde ortak bir davranış biçimi gibi görünmektedir. Ulema ve üdebanın çoğu eserinde bir konunun ele alınma biçiminde geçerli sistematik aşağı yukarı şöyledir: Önce konuya dair bir âyet-i kerime varsa o zikredilir, akabinde hadis-i şeriflere yer verilir, ardında da nispeten en eski olandan daha yakın örneklere doğru diğer merviyyâtın zikrine geçilir. İlginçtir ki, Grek kültürüne ait filozof merviyyâtının da bu sistem içerisinde önemli bir yeri vardır.

Klasik *edeb* literatüründe Grek filozoflarından pek çoğunun adı, kendilerine nispet edilen aforizmalar ve anekdotik rivayetler vesilesiyle geçmektedir. Bunlar içerisinde en çok Diyojen, Eflâtun, Aristo, Galen, İskender, Demokritos, Epikür, Heraklitos, Hipokrat, Hermes Empedocles, gibi hem felsefede hem de tıp sahasında adını duyurmuş olan isimlere tesadüf olunmaktadır. Ancak tespitlerimize göre, hakkında en ziyade hikemi ve anekdotik materyal bulunan filozof Sokrat'tır.

En başta belirtmek gerekir ki, İslami kaynaklarda Sokrat isminin zabtına ilişkin iki farklı uygulama görmekteyiz. Bu eserlerin nispeten az bir kısmında filozofumuzun adı [سُقْرَاطِيسُ] şeklinde yazılırken, birçoğunda sondaki iki harf düşürülerek [سُقْرَاطُ] şeklindeki imla tercih edilmiştir.[1] Bazı kaynaklarınsa saygı ve itibar noktasında daha da hürmetkâr davranarak [سُقْرَاطُ الْحَكِيمُ] biçimindeki sıfatlı bir yapıyı tercih ettikleri görülmektedir.

---

[1] Sokrates'in adı, adını oluşturan harflerin ve dolayısıyla sesletiminin Hipokrates ve Demokritos'unkine yakın oluşu dolayısıyla tını bakımından Arapça kelime oyunlarına da son derece müsaittir. Mesela İbn Saykal ez-Zeynî'nin *Makâmât*'ında şöyle bir ifade yer almaktadır:

وَلَا رَيْبَ أَنَّ بِهٰذا الْبَلَدِ مَنْ يَتِيهُ عَلَى سُقْرَاطِهِ، وَيَسْتَهْلِكُ قِنْطَارَ بُقْرَاطِهِ فِي غَوَارِبِ قِيرَاطِهِ.

Kuşkusuz bu diyarda Sokratlık taslayayım derken yolunu şaşıranlar,
1 kuruş peşinde koşarken de Hipokratlık taslayanlar var.

İbnü's-Saykal el-Cezerî, el-Makâmâtü'z-zeyniyye, thk. Abbâs Mustafa es-Sâlihî, Dârü'l-mesîre, 1. Baskı, 1980, s.450-51.

Sokrat, klasik *edeb* kaynaklarında nüktelerine ve hikemiyatına en fazla yer verilen Yunan filozofu olup bu çalışmada etraflı olarak değerlendirilecektir. Bu başlık altında, Müslüman ilim adamlarının ve edebiyatçılarının Sokrat'ın hem sözlerine hem de anekdotlarına görece olarak neden daha fazla yer ayırdıklarını izah eden, onun düşünce ve söylemlerine dair bazı değerlendirmeler aktaracağız.

Bunlardan ilki *Sıvânü'l-hikme* yazarı Ebû Süleymân Muhammed b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî'ye(ö. 391/1001) aittir. O, kendisini ciddi manada etkilemiş olduğu anlaşılan Sokrat'ı, ilgili eserinde şöyle tanıtmaktadır:

> سُقْرَاطِيسُ أَبُو الْفَلَاسِفَةِ الْقُدَمَاءِ وَهُوَ حَكِيمُ الْحُكَمَاءِ. مِنْ عِنْدِهِ وَرَدَتِ الْفَلْسَفَةُ وَعَنْهُ صَدَرَتِ الْحِكْمَةُ. لَهُ الْأَمْثَالُ السَّائِرَةُ الْغَامِرَةُ. كَلَامُهُ فِي الْقُلُوبِ كَنَسِيمِ الرِّيَاحِ عِنْدَ الْهُبُوبِ، وَكَالرَّاحَةِ لِلْمَكْرُوبِ وَأَثَرُهُ فِي الْخَوَاطِرِ وَالْعُقُولِ كَأَثَرِ الْمَاءِ فِي الْهَوَاجِرِ.
>
> Kadim filozofların piri Sokrat, bilgelerin bilgesidir. Felsefe onun muhitinden çıkmış ve ondan doğmuştur. Dillere destan çok sayıda vecizesi bulunmaktadır. Sözleri, meltem esintisindeki ferahlık ve sıkıntı içinde olanın kurtuluşundaki rahatlık gibidir. Keza kelamının zihin ve akıllardaki tesiri, suyun kavurucu sıcaklarda yarattığı etkiyi andırır.[2]

Diğer taraftan Râgıb el-İsfehânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında "İlim Tahsili, Talimi ve Bunlara Dair Hususlar" başlığı altında ilmin gerekliliği konusunu işlerken önce mevzuya bir hadis-i şerifle girer. Hemen akabinde zikrettiği ikinci referans Sokrat'ın bu hususta rivayet olunan meşhur öğüdüdür.[3] Bu manada klasik dönem ulemasının Yunan filozofla-rının eserlerine, fikirlerine, hikemiyatına vs. son derece saygılı davrandıklarını tespit ede-biliriz.

Hicri V. yüzyıl müelliflerinden Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023), *El-Basair vez-Zehair*'inde yer alan bir saptamasında ise, gayr-i müslim olduklarına bakılmaksızın, Yunan bilgelerine ait kelamdan istifade edilmesi gerektiği hususu bir emir siygasıyla ifade edilmektedir ki, bu son derece kıymetlidir:

> هٰذِهِ نَوَادِرُ كَلَامِ الْيُونَانِيِّينَ، وَقَدْ مَرَّ فِي هٰذَا الْكِتَابِ وَيَمُرُّ مَا إِذَا جَمَعْتَهُ وَأَفْرَدْتَهُ زَادَكَ حُسْنُهُ وَانْثَالَتْ عَلَيْكَ فَائِدَتُهُ؛ فَخُذْ مِنْهَا وَمِنْ غَيْرِهَا كُلَّ حَسَنٍ بَهِيجٍ، نَفَعَكَ اللّٰهُ بِالْعِلْمِ، وَبَصَّرَكَ بِالْهُدَى.

---

2 es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, thk. Abdurrahman Bedevî, Tahran, 1974, s.124.

3 el-İsfehânî, Râgıb, *Muhâdarâtü'l-üdebâ (I-II)*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999, I, 66.

> Bunlar Yunanlıların sözleridir. Daha önce bu kitapta (benzerleri) geçti ve daha da geçecek. Şayet bunları tümden ya da tek tek toplayacak olursan, güzelliği sana güzellik katacak, fayda üstüne fayda sağlayacaktır. Dolayısıyla bu ya da bunlar dışındaki sözlerin şık ve zarif olanlardan mutlaka istifade et. Allah seni ilimden faydalandırsın, sana doğru yolu göstersin.[4]

Keza et-Tevhîdî bir diğer eseri *es-Sadîk ve's-sadâka*'sında bir dostunu hicvederken, onun Aristo'yu, Eflatun'u, Sokrat'ı, Hipokrat'ı ağzına doladığını, durmadan bu zevatın düşüncelerinden dem vurduğunu belirtir. Akabinde ise bu büyük bilgelerin yaşam tarzını hiç örnek almadığını, mesela onlar içki içilen batakhanelerden uzak durduğu halde bu dostunun o mekânların gediklisi olduğunu iğneli bir dille anlatır.[5]

Nispeten yakın döneme ait bir örnek de (1808-1883) yılları arasında Cezayir emîri olarak görev yapan değerli fikir adamı Abdülkâdir el-Cezâirî (ö. 1832-1847) olabilir. XIX. yüzyılın bu Müslüman aydını da, felsefi içerikli eseri *Zikrâ'l-âkıl ve tenbîhü'l-ğâfil*'de Yunan bilgelerinden hürmetkâr ifadelerle söz etmektedir.[6]

Sonuç olarak zikri geçen şahıslardaki bu pozitif tavır sadece kendileriyle sınırlı olmayıp, Yunan filozof ve bilgelerine duyulan hayranlığın izleri, hem İslam ulemasının genelinin eserlerinde hem de üdeba zümresinin oluşturduğu *edeb* kültürüne ait zengin bir kütüphanenin ana referanslarında sürülebilir. Çalışmamızın bundan sonraki başlığı altında, Yunan filozoflarına nispet edilen anekdotik ve hikemî merviyyâtın önemli gördüğümüz bazı kaynaklarını müellifinin vefat tarihini dikkate almak suretiyle kronolojik olarak tanıtılacaktır.

B. Yunan Filozoflarına Nispet Edilen Merviyyâtın Kaynakları

Yunan filozoflarına atıflı edebi, mizahî ve hikemi rivayetin çok sayıda ve çeşitli kaynağı bulunmaktadır. Bunların bir bölümünü klasik çağ felsefecilerini tanıtan biyografi ve felsefe kitapları, daha zengin bir bölümünü ise, nükte derleyiciliğini neredeyse bir meslek olarak benimseyen meraklı edebiyatçıların meydana getirdiği antolojiler oluşturmaktadır. Aşağıda, tezimizde en yoğun biçimde kullandığımız bu kaynaklardan bazıları kısa kısa

---

4 et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Besâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988, III, 181.

5 et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, *es-Sadâka ve's-sadîk*, thk. İbrâhîm el-Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Baskı, 1998, s.76.

6 Abdülkâdir el-Cezâirî, Zikrâ'l- âkıl ve tenbîhü'l-ğâfil (e-book) https://shamela.org/pdf/b64931817775b2ebbca4171bd16d0493

tanıtılacak, muhtevasındaki filozof nevâdiri ya da Sokrat malzemesine özellikle dikkat çekilecektir.

1. Nevâdirü'l-felâsife ve'l-hükemâ (Âdâbü'l-felâsife)

Eser mütercim ve hekim Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-İbâdî'nin (ö. 260/873) kadim Yunan tıp, felsefe ve hikmetinin İslâm dünyasına intikalinde önemli rol oynayan çalışmasıdır. Muhtevasında Sokrat, Eflâtun, Aristo, Diyojen, Ptogoras, Calinus, Batlamyus gibi birçok antik Yunan filozofunun farklı konulara dair, ancak edeb ve hikmet çerçevesinde değerlendirilebilecek söz, tasvir, yorum ve anekdotlarına yer vermektedir. Bilhassa kadim çağın filozof (hakîm) nüktelerini derlemek isteyenler için ilk elden kaynak niteliğindedir. Eserde, özellikle tasvire dayalı anlatı örnekleri kelimenin tam anlamıyla mizah tadındadır. Kültür tarihi açısından son derece önemli bir eser olan *Âdâbü'l-felâsife*'deki anekdotlar aracılığıyla, devrin Yunan filozoflarının kadına yönelik mizojinik yaklaşımlarını görmek de mümkün olmaktadır. Klasik kültürdeki en otantik Sokrat nevâdir ve hikemiyatı, ilgili eserin [آدَابُ سُقْرَاطَ] başlığı altında bir araya getirilmiştir.

2. el-Ecvibetü'l-müskite

Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Avn el-Bağdâdî'nin (ö. 322/934) hazırcevaplık kültürüne dair telif ettiği bu nadide eserinde, [جُزْءٌ مِنْ جَوَابَاتِ الْفَلَاسِفَةِ الْحُكَمَاءِ] başlığı altında 104 adet filozof nüktesi yer almaktadır. Aristo, Diyojen, Eflatun, Sokrat gibi çok sayıda filozofun fikir ve hayatına dair aktarılan anekdotlar genelde kısa fragmanlar halinde halinde olup İbn Ebî 'Avn bu çalışmasında toplamde 12 adet Sokrat nüktesi zikretmektedir. Sokrat nüktelerinin en eski rivayetleri bu eserde yer almakta olup müteakip kaynaklar büyük ölçüde ondan esinlenmiş görünmektedir. Ayrıca bazı Sokrat nüktelerinin yegâne kaynağı da yine bu eserdir.

3. el-Müctenâ

İbn Düreyd el-Ezdî (ö.323/933) tipik bir hikemiyat seçkisi olan bu eserine; bir kısmı popüler bir kısmının isimlerine ise Arap kaynaklarında nadir rastlanan filozoflara ait azımsanmayacak oranda bir anekdot ve hikmetli söz dercetmiştir. Telif tarihi bakımından bu sahanın en eski derlemelerinden biri olan eserde ilgili malzeme [بَابٌ مِنْ نَوَادِرِ كَلَامِ الْفَلَاسِفَةِ] başlığı altında yer almaktadır.

4. Sıvânü'l-hikme

Ebû Süleymân Muhammed b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî el-Mantıkî'nin (ö. 391/1001) bu eseri iki kısma ayrılır. İlk kısımda tıp tarihi, ikinci kısımda ise felsefe tarihiyle ilgili bilgiler yer alır. Keza ikinci kısım da kendi içinde ikiye taksim edilmiştir: Yunan filozofları ve İslâmi dönem filozofları olmak üzere. Müellif özellikle [سُقْرَاطُ الْحَكِيمُ] başlığı altında Sokrat'ın veciz hikemi sözlerine, diyaloglarına, hayatından kimi anekdotik pasajlara yer vermiştir. Eser Sokrat nüktelerinin temini için en otantik referanslardan biri sayılmaktadır.

5. Cem'ü'l-cevâhir ve Zehrü'l-âdâb

Ebû İshak el-Husrî (ö.413/1022) Arap edebiyatının önemli kaynaklarından *Cem'ül-cevâhir*'de bize iki yerde Sokrat anekdotu aktarır ki bunlar bilhassa diğer kaynaklardaki rivayetlerle kıyaslandığında daha detaylı ve kurgusu daha zarif olan hikâyelerdir. Özellikle geçimsiz karısı ile ilgili dört adet nükte çok önemli olup bunlardan birinin yegâne kaynağı muhtemelen bu eserdir.[7] Husrî'nin diğer bir eseri *Zehrü'l-âdâb*'ta ise özgün bir anekdotun yanı sıra, yine otantik mahiyette beş adet de Sokrat aforizması yer almaktadır.

6. et-Temsîl ve'l-muhâdara

Arap dili ve edebiyatının en velut, keza ahbar malzemesi toplama hususunda fevkalade zevk sahibi müelliflerinden birisi olan Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038), ilgili eserinin [اَلْحُكَمَاءُ وَالْفَلَاسِفَةُ] başlığı altında Yunan filozoflarına ait önemli miktarda bir hikemi merviyatı ardarda zikretmektedir. Bu başlık altında Sokrat'a ait de beş adet aforizma bulunmaktadır.

7. Nesrü'd-dürr

Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî (422/1030) *Nesrü'd-dürr* adlı hacimli nevâdir koleksiyonunun VII. cildinin 14. bölümünü [نَوَادِرُ وَنُكَتٌ لِلْفَلَاسِفَةِ] şeklinde başlıklandırmıştır ki, bu başlık altında yüzden fazla filozof anekdotu almıştır. İlgili bölüm yoğun olarak filozof Sokrat ile başlayıp diğer filozoflarla devam etmektedir.

---

[7] el-Husrî, el-Kayravânî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1987, s.280.

8. el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-Yûnâniyye

Filozof, hekim, şair ve devlet adamı Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. el-Hasen b. Hindû'nun (ö. 423/1032) bu eseri, Ebû Mansûr İbrâhim b. Ali Dîvrâ adındaki bir devlet adamına ithafen kaleme alınmış bir Grek hikemiyat antolojisidir. Müellif, Yunan filozoflarının hikemî ve anekdotik merviyatına yer verdiği bu muhtasar çalışmasında [مِنْ كَـلَامِ سُقْرَاطَ] başlığı altında zikretmiştir. Keza müellif, eserinin [مُحَاوَرَاتٌ] başlığı altında Sokrat ile diğer filozoflar arasında cereyan ettiği rivayet olunan diyalogları da bir arada zikretmektedir.

9. Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis

Endülüs topraklarının yetiştirdiği ünlü tarihçi ve edip İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) ahlâkî ve hikemî konulara tahsis olunmuş bu antoloji çalışması filozof nevâdiri için önemli bir kaynaktır. Müellif [بَابٌ مِنْ نَوَادِرِ الْفَلَاسِفَةِ مُخْتَصَرَةً] başlığı altında hem meşhur Yunan filozoflarına dair hem de anonim filozof karakterine dair çok sayıda nükte aktarır ki bunlardan iki tanesi de Sokrat ile ilgilidir.

10. et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye

Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî'nin (ö. 562/1167) bu çalışması temelde filoloji ve tarihe dair bir antoloji ise de, müellif muhtevada çok değişik sahalara dair malumat vermekte, eserde, klasik Arap mizahının renkli figürlerinden hemen hepsine rastlanmaktadır. 50 Bap şeklinde düzenlenen eserde Sokrat'la ilgili 10 adet rivayet yer almaktadır ve bu malzeme eserin geneline farklı başlıklar altına dağılmış durumdadır.

11. Muhtârü'l-hikem

Devlet adamı ve âlim Ebü'l-Vefâ Mübeşşir İbn Fâtik'in (ö. V./XI. yüzyıl) bu eseri, hikmetli ve güzel sözlere ait antoloji oluşturma geleneğinin önemli bir halkasıdır. Müellif bu eserinde, Hermes, Homeros, Hipokrat, Pitagoras, Sokrat, Eflâtun, Büyük İskender, Aristoteles ve Lokman Hekim'in yanı sıra, peygamberlerden tabiplere, filozoflardan devlet adamlarına tarihte tanınmış birçok şahsiyetin hayat hikâyesi ve sözlerine yer vermektedir. Tezimiz açısından ise önemine gelince, İbn Fâtik, derlemesinde Zahid Sokrates'in Haberleri [أَخْبَارُ سُقْرَاطَ] başlığı altında yaklaşık 40 sayfalık bir malumat vermiştir. *Edeb* kaynakları içerisinde Sokrat anlatılarına dair en zengin muhtevaya sahip eserlerden biridir.

Ayrıca eserin yakın zamanlarda Türkçeye çevrilmiş olması araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

12. Lübâbü'l-âdâb

Tarihçi ve edip Üsâme b. Münkız (ö. 584/1188) bu eserinin [كَلَامُ الْحُكَمَاءِ] başlığını taşıyan bölümünde, hem meşhur filozoflara hem de anonim filozoflara nispetle aktarılan kemiyet ve keyfiyetçe dikkat çeken rivayetler yer almaktadır. Nevâdir malzemesi sayıca az ise de özellikle hikemi ifadeler bakımından oldukça zengin bir kaynaktır.

13. Muhâdarâtü'l-üdebâʾ ve muhâverâtü'ş-şuʿarâʾ ve'l-büleğâʾ

Ebü'l-Kasım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) geniş bir edebiyat ansiklopedisi mahiyetindeki eseri, klasik nevâdir kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Müellif bu eserinin değişik yerlerinde Sokrat'a nispet edilen bir takım felsefi, hikemi, ahlaki ve mizahî rivayetlere yer vermiştir. Hikemi sözleri arasında, eğitimin ve bilgiyi zapta geçirmenin önemi, cahillerle muhatap olmamanın, haset duygusuna kapılmamanın lüzumu, para, servet ve statüye göre değer kazanılamayacağı gibi konulara değinenleri bulunmaktadır. İsfahânî'nin bu çalışmasında kitabın çeşitli bölümlerine dağılmış vaziyette 15 kadar anekdotik rivayet yer almaktadır.

14. Rebîʿü'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahbâr

Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) muhâdarât sahasına dair telifi olan bu eser çok sayıda vecize ve anekdot ihtiva etmektedir. Yunan bilge ve filozoflarına nispet edilen hatırı sayılı miktardaki malzeme içerisinde Sokrat'a ait 9 adet nükte bulunmaktadır.

15. el-Besâʾir ve'z-zehâʾir

Arap nesir sanatının otoritelerinden Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî'nin (ö. 414/1023) bu edebiyat antolojisi kelimenin tam anlamıyla bir keşküldür. Müellif eserin muhtevasında çok sayıda mizahî ve anekdotik figürden söz etmiş, değindiği (fakihler, kelâmcılar, imamlar, bedeviler, edipler, şairler, nedimler, vezirler, kâtipler, mecnunlar vs.) çeşitli dini, edebi, sosyal kesimlerin yanı sıra felsefecilere de hatırı sayılır bir pay ayırmıştır. Bu hacimli nükte derlemesinde toplamda 13 adet Sokrat anlatısı bulunmaktadır.

16. el-İmtâʿ ve'l-müʾânese

Tevhîdî'nin müsâmere[8] tarzında telif olunan bu eseri esasen Büveyhî veziri İbn Sa'dân'ın meclisinde tertiplenen ve 40 gece devam ettiği belirtilen dînî, felsefî, ictimâî ve edebî sohbetlerin, Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin talebi üzerine kaleme alınmasıyla ortaya çıkmış edebî ve felsefî bir derlemedir.[9] Müellif eserinin "17. Gece" başlığını taşıyan bölümünde Sokrat'a dair 6 adet nükte zikretmiştir.

17. es-sadâka ve's-sadîk

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin 18 yılda tamamladığı eser, klasik kültürde ihvâniyât sahasına dair telif olunmuş en kıymetli müstakil çalışma olup, müellif burada arkadaşlık, samimiyet ve güven temalarına dair 2 adet Sokrat nüktesi zikretmiştir.

18. Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh

Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî (ö. 687/1288'den sonra) İşrâkī felsefe ekolünün önde gelen felsefe yorumcusu ve tarihçisidir. Eser antik filozoflarla İslâm filozoflarının hayatından söz eden geniş fragmanlardan oluşur. Âdâb ve Mevâiz başlıkları altında her düşünürün biyografisini ve hikemiyatını aktarır. Sokrat nevâdiri bakımından oldukça zengin bir kaynak olduğu söylenebilir.

19. 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ

Başta tıp olmak üzere düşünce, bilim ve kültür tarihi niteliği taşıyan İbn Ebû Usaybi'a'nın (ö. 668/1269) bu çalışması önemli bir biyografi klasiğidir. Müellif bu eserinde, hekimlik ve tababet sanatıyla uğraşan bir takım Yunan filozoflarının hayat hikâyelerine, meslek tecrübelerine, şahsi gözlemlerine dair otantik tarihsel malzeme sunmaktadır. Konumuzla ilgili olarak ise, müellifin, eserinde başta Sokrat'ın hayatına dair kimi detaylar verdiği, akabinde edebiyat çerçevesinde değerlendirilebilecek nevâdir ve hikemiyat türünde birtakım bilgiler aktardığı görülmektedir. Sokrat'a dair malzemenin bir bölümü eserin farklı kısımlarına dağılmış vaziyette olup, çok büyük bir kısmı ise [سُقْرَاطُ] maddesi altında toplanmıştır.

---

[8] Müsâmere: Gece tertiplenen edebi sohbet meclisleri ve meclislerde anlatılanların kaleme dökülmüş hâli olan edebî anlatılar.

[9] Tuncay Tan, Bir mizah kaynağı olarak Ebû hayyân et-Tevhîdî'nin Besâiru'l-hükemâ ve zehâiru'l-kudemâ (el-Besâir ve'z-zehâir) adlı eseri (Doktora Tezi), 2022, Bursa, s.22.

20. el-Keşkûl

Bahâeddin el-‘Âmilî’nin (ö. 1031/1622) güzel söz, şiir, nükte ve latifeleri topladığı antolojik eseridir. Müellif “*içerisinde her çeşit edebi malzemeyi barındıran eser*” anlamındaki keşkül telif geleneğine sadık kalarak, antolojisine Arap gramer, lugat ve belâgatına dair seçme parçalar, gazeller, methiyeler, fahriyeler, mersiyeler, düşündürücü fıkralar, ilginç hikâye ve kıssalar doldurmuştur. Bu rivayetlerin cüzi de olsa bir bölümü Yunan filozof, hükümdar ve bazı meşhur şahsiyetlerin hikemi sözlerine dairdir. Müellif eserinin [مِنْ كَلَامِ سُقْرَاطَ] başlığı altında Yunan filozoflarının hikemî ve anekdotik merviyatına yer vermiş ve burada Sokrat ile ilgili toplamda 11 ayrı fragman zikretmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOKRAT MERVİYYÂTINDA ANEKDOTİK UNSURLAR

Antik çağın zahit bilgesi Sokrat, sanıldığının aksine klasik *edeb* kaynaklarında çoğu zaman derin felsefi meselelere kafa yoran bir filozof edasıyla karşımıza çıkmaz. Daha ziyade ahlakî erdem ya da kusurların sıralanma sırasında, konuyu örneklemeye yarayan anekdotik bir figür ya da öğütleriyle okuru tesiri altına alan güngörmüş bir hakîm tavrıyla da arz-ı endam eder. O nedenle bu çalışmada, Sokrat'ın hayatındaki kişiler (karısı, öğrencileri, krallar vs.), hayat felsefesine dair bir takım görüşleri (hakikat, bilgi, cehalet, soyluluk, kötülük vs.) ve pratik hayatın tecrübesinden doğan bilgece yaklaşımları mümkün mertebe anekdotik rivayetlerden esinlenerek tanıtılmaya çalışılacaktır.

A. Sokrat'ın hayatına ve ahlakına dair anekdotik merviyyât

Müslüman Arap kaynaklarında Sokrat'ın hayatının başlangıç ve sonraki evrelerine dair sistematik ve kronolojik bir bilgiye rastlamak zordur. En erken ve özet bilgi kümeleri, daha önce bir bölümünü tanıttığımız tabakat kitaplarında yer almaktadır. Bu konuda derli toplu bir özetleme ise Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal*'inde yer almaktadır ki el-'Âmilî de asırlar sonra *el-Keşkûl*'ünde bu bilgileri tekrarlamıştır. Belirtilen eserlerde Sokrat'ın hayat çizgisine ve bazı temel düşüncelerine dair verilen özet bir bilgi şöyledir:

> إِنَّ سُقْرَاطَ الْحَكِيمَ كَانَ تِلْمِيذًا لِفِيثَاغُورْس وَكَانَ مُشْتَغِلًا بِالزُّهْدِ وَرِيَاضَةِ النَّفْسِ وَتَهْذِيبِ الْأَخْلَاقِ وَالْإِعْرَاضِ عَنْ مَلَاذِّ الدُّنْيَا، وَاعْتَزَلَ إِلَى جَبَلٍ وَأَقَامَ فِي غَارٍ بِهِ، وَنَهَى الرُّؤَسَاءَ الَّذِينَ كَانُوا فِي زَمَانِهِ عَنِ الشِّرْكِ وَعِبَادَةِ الْأَوْثَانِ فَثَوَّرُوا عَلَيْهِ الْغَاغَةَ وَأَلْجَأُوا الْمَلِكَ إِلَى قَتْلِهِ، فَحَبَسَهُ الْمَلِكُ ثُمَّ سَقَاهُ السُّمَّ.
>
> Sokrat, Pisagors'ın öğrencisiydi. Zühd hayatı yaşar, nefis ve ahlak terbiyesi ile meşgul olur, dünyevi hazlardan uzak dururdu. Bir dağda inzivaya çekilmiş ve oradaki bir mağarada yaşam sürmüştür. Zamanının önde gelen yöneticile-rini putperestlikten men etmiş, onlar da halkı Sokrat'a karşı kışkırtıp kralı da ölümüne azmettirmişlerdir. Kral Sokrat'ı hapse attırmış, sonra da onu zehirletmiştir.[10]

[10] el-'Âmilî, Bahâuddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, Haz., et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, t.y., II, 195.

Bundan sonraki kısımlarda Sokrat'ın hayatının bilinmeyen bazı yönleri, karısıyla arasında geçen kimi diyalog ve polemiklerden, ev haline dair bazı rivayetlerin satır aralarından, keza dost ve öğrencileriyle münasebetlerinden bahsedilecektir.

1. Fizyonomisi

Bazı anekdotlara bakılırsa Sokrat fiziksel olarak yakışıklı bir adam olmayıp bilakis çirkindi. Birkaç anekdotta, kendisini çirkinlikle suçlayan kimselere verdiği bilgece cevaplar dikkat çeker. Sokrat'ın bu konuya dair savunularında belirgin bir rasyonellik de dikkat çeker. Bunlar aynı zamanda, Yaratıcıya inanan ve onun sanatına hayranlıkla teslim olan bir mümin tevekkülü izlenimi de verir:

> قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: مَا أَقْبَحَ وَجْهَكَ! قَالَ: مَا تَقْبِيحُ صُورَتِـي إِلَـيَّ فَأُذَمَّ، وَلَا تَحْسِينُ صُورَتِكَ إِلَيْكَ فَتُحْمَدَ. قَالَ: قَـدْ عَلِمْتُ. قَالَ: فَـإِذَا عِـبْـتَ الصَّنْعَةَ مَعَ عِلْمِكَ فَقَدْ عِبْتَ الصَّانِعَ!
>
> Adamın biri Sokrat'a "*Ne suratsız adamsın sen!*" diye hakaret etmeye kalkınca cevabı yapıştırmış: "*Yüzümün çirkinliği benden değil ki kınanayım; keza senin yakışıklılığın da senden değil ki methü sena edilesin!*"
>
> Muhatabı meseleyi anladığını söyleyince de öğüdünü noktalamış: Bile bile sanata kusur bulursan, Sanatkâra (Tanrıya) kusur bulmuş sayılırsın![11]

2. Az yiyip az içmesi

Arap kaynaklarına göre Sokrat çok az yer ve çok az konuşurdu. Hatta bizzat bu durum, arkadaşları ile olan yazışmalarına yansımış ve bazı anekdotların konusu olmuştur. Mesela yeme-içme adabı konusunda Müslüman ahlâkiyatçıların ve tasavvuf ehlinin sık sık referansta bulunduğu meşhur bir sözün kaynağı ilginçtir ki bir hicri IV. yüzyıl metninde yer almaktadır:

> كَانَ سُقْرَاطُ اَلْحَكِيمُ قَلِيلَ الْأَكْلِ خَشِنَ اللِّبَاسِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ بَعْضُ فَلَاسِفَةِ عَصْـرِهِ: أَنْتَ تَزْعُمُ أَنَّ الرَّحْمَةَ لِكُلِّ ذِي رُوحٍ وَاجِبَةٌ؛ وَأَنْتَ ذُو رُوحٍ، فَلِمَ لَا تَرْحَمُهَا بِتَـرْكِ قِلَّةِ الْأَكْلِ وَخَشَنِ اللِّبَاسِ؟ فَكَتَبَ فِي جَوَابِهِ: عَاتَبْتَنِي عَلَى لُبْسِ الْخَشِنِ، وَقَدْ يَعْشَقُ الْإِنْسَانُ الْقَبِيحَةَ وَيَتْـرُكُ الْحَسْنَاءَ. وَعَاتَبْتَنِي عَلَى قِلَّةِ الْأَكْلِ؛ وَإِنَّمَا أُرِيدُ أَنْ آكُلَ لِأَعِيشَ، وَأَنْتَ تُرِيدُ أَنْ تَعِيشَ لِتَأْكُلَ! وَالسَّلَامُ.

[11] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, IX, 91.

> Bilge Sokrates az yiyen, kaba kumaştan dokunma kıyafetler giyen bir adamdı. Bir keresinde çağdaşı olan filozoflardan biri ona şunları yazmıştı: Sen can taşıyan her şeye merhamet edip şefkat göstermek gerektiğini söylüyorsun. Ama kendin de ruh taşıyan biri olduğun halde kendine acımıyor; çok az yeyip üzerine de kaba kıyafetler giyiyorsun.
>
> Sokrates bu filozafa şu cevabı yazıp göndermiş: Evvela, beni kaba kumaştan dokunma elbiseler giymekle itham etmişsin. Hâlbuki bazen bir erkek alımlı bir kadına değil de çirkin bir hatuna âşık olabilir. İkinci olarak, beni az yemekle itham etmişsiniz. Hâlbuki bendeniz yaşamak için yiyorum; senin gibi yemek için yaşamıyorum! Selametle kalasın.[12]

Sokrat, bir düşünür olarak diğer insanlara nasıl üstün geldiğinin hikmetini, yukarıdaki mektupta da belirttiği üzere- hayatın gayesini yeme-içme edimlerine indirgememe şeklinde tarif etmektedir. Anlaşıldığına göre, İslam uleması mabeyninde de çokça tedavül eden bir hikmetin tarihteki bilinen ilk söyleyeni Sokrat'tı. Hikâyesi şöyledir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: بِمَ فَضَلْتَ أَهْلَ زَمَانِكَ؟ قَالَ:

لِأَنَّ غَرَضِي فِي الْأَكْلِ الْحَيَاةُ، وَغَرَضُهُمْ فِي الْحَيَاةِ أَنْ يَأْكُلُوا!

> Sokrat'a "*Akranlarına nasıl galebe çaldın, Üstad?*" diye sormuşlar: Şöyle yanıt vermiş: Bendeniz yaşamak için yiyorum; hâlbuki başkaları yemek için yaşıyor![13]

Sokrat'ın yeme-içme noktasında ölçüyü kaçıranlara ilişkin değerlendirmeleri türlü vesilelerle gerçekleşmiştir. Aşağıdaki örnekte bu değerlendirmelerden biri, çevresinde gördüğü şişman insanlara dair yöneltilen bir sorunun yanıtıdır mesela:

مَرَّ بِهِ رَجُلٌ سَمِينٌ فَقِيلَ لَهُ: مَا الَّذِي أَسْمَنَ هٰذَا؟ فَقَالَ: غَفْلَتُهُ عَنِ الْأَدَبِ.

> Bir keresinde oldukça semiz ve kilolu bir adam Sokrat'ı ziyarete gelmiş. O mecliste kendisine "*Bu adamı bu kadar şişmanlatan şey nedir, Üstad?*" diye sorulunca, "*Ne olacak*" demiş Sokrat "*(yeme-içme hususunda) usül erkân gözetmeyişi!*"[14]

---

[12] el-'Âmilî*, el-Keşkûl*, I, 175-176; Bazı farklı lafızlarla Bkz. es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.125-126.

[13] el-Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât (I-VII)*, nşr. Hâlid Abdülğanî Mahfûz, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2004, VII, 23; İbn 'Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1981, s.217.

[14] es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.126.

3. Az konuşması

Az konuşup çok dinlemenin ehemmiyeti üzerine modern kültürde oldukça popüler bir hikmetin kaynağı, tespitlerimize göre Arap nevâdir mecmualarında yer alan bir Sokrat nüktesidir. Buna göre şayet insanın yaradılışında bir altın orandan söz edeceksek, iki kulağımıza mukabil sadece bir dilimizin oluşu bize ilk defa Sokrat tarafından fısıldanmış bir bilgelik öğüdüdür. Rivayete göre Sokrat ile filozoflardan biri arasındaki mektuplaşmada şöyle bir diyalog cereyan etmiştir:

> قَدْ عَرَفْتُ السَّبَبَ فِي قِلَّةِ الْأَكْلِ، فَمَا السَّبَبُ فِي قِلَّةِ كَلَامِكَ؟ وَإِذَا كُنْتَ تَبْخَلُ عَلَى نَفْسِكَ بِالْمَأْكَلِ فَلِمَ تَبْخَلُ عَلَى النَّاسِ بِالْكَلَامِ؟ فَكَتَبَ فِي جَوَابِهِ: مَا احْتَجْتُ إِلَى مُفَارَقَتِهِ وَتَرْكِهِ لِلنَّاسِ فَلَيْسَ لَكَ، وَالشُّغْلُ بِمَا لَيْسَ لَكَ عَبَثٌ. وَقَدْ خَلَقَ الْحَقُّ سُبْحَانَهُ لَكَ أُذُنَيْنِ وَلِسَانًا لِتَسْمَعَ ضِعْفَ مَا تَقُولُ، لَا لِتَقُولَ أَكْثَرَ مِمَّا تَسْمَعُ، وَالسَّلَامُ.
>
> *Bir Filozof*: Az yiyor olmanın sebebini anladım, peki neden az konuşuyorsun? Yeme hususunda kendine pintilik edebilirsin; konuşma hususunda başkalarına pintilik etmenin amacı ne?
>
> *Sokrat*: İnsanlara terk etmeyi uygun gördüğüm şey seni ilgilendirmeyen bir konu. Böyle bir konuyla meşguliyet ise abestir. Dikkat edersen, Hak Teâla, dinlediğinden daha fazla konuşmaman, bilakis konuştuğunun iki katı dinlemen için sana iki kulak, bir dil başhetmiş! Hadi kal sağlıcakla.[15]

Sokrat'ın, anekdotun sonunda yer alan hikmetli ifadesi, Müslüman bilgeler tarafından da oldukça beğenilmiş olmalı ki konuşma ya da dinleme adabı çerçevesinde verilen öğütlerde, yine kendisine nispetle, kısaltılarak şöyle bir vecize formuna sokulmuştur:

إِنَّمَا جُعِلَ لِلْإِنْسَانِ لِسَانٌ وَاحِدٌ وَأُذُنَانِ لِيَكُونَ مَا يَسْمَعُهُ أَكْثَرَ مِمَّا يَتَكَلَّمُ بِهِ.

Konuştuğundan daha çok dinlesin diye insanoğluna bir dil iki kulak bahşedilmiştir.[16]

Bilip de konuşmak ya da bilmediğinin farkına vararak (dinlemek üzere) susmak, Sokrat'ın gençlere yaptığı önemli öğütleri arasındadır:

لَا خَيْرَ فِي الْحَيَاةِ إِلَّا لِأَحَدِ رَجُلَيْنِ: نَاطِقٌ عَالِمٌ أَوْ صَمُوتٌ وَاعٍ.

Kişi için bu dünya, ancak şu ikisinden biriyle anlam ve değer kazanır:

---

[15] es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.126; el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, I, 175-176.

[16] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, thk. 'Âmir en-Neccâr, Dâru'l-maarif, 1. Baskı, Kahire, 1996, s.77; Bazı farklı lafızlarla Bkz. es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.126.

Ya bilip de konuşan ya da (öğrenme arzusuyla) bilinçlice susan olmak.[17]

Sokrat az konuşmasının yanı sıra, kendi döneminde oldukça popüler bir sanat olan duyguların şiir yoluyla haykırılıp ifade edilmesine başvurmuş bir filozof da değildi. Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, sadece iki beyitten oluşan bir şiir nazmetmiş, şiiri duyanlar "*Ne kadar da şahane nazmetmişsin Üstat!*" dediklerinde ise onlara teşbih yüklü şu zarif yanıtı vermişti:

إِنْ حُفِرَ بِئْـرٌ بِقُرْبِ قَنَاةٍ يَجْرِي مِنْهَا الْمَاءُ.

Bir su kanalının yanıbaşına kazmayı vuracak olursanız muhakkak suyu bulursunuz.[18]

4. Münzeviliği ve Dünyadan İstiğnası

Öğrencilerinden Anisthetes'in teorisyenliğini yaptığı kinik öğreti (Cynicism), insanın nihai amacını "*olabildiğince sade ve basit bir yaşam*" sürdürebilmek şeklinde tanımlar.[19] Hocası Sokrat'ın yaşam tarzının adeta teoriye dökülmüş biçimi olan bu öğretinin temel ilkeleri, toplumdaki bireylerin çoğunu güdüleyen servet, şöhret, iktidar ve cinsel hazları bir kenara bırakıp olabildiğince şatafatsız bir hayat sürdürmeyi öne çıkarır.

Bu bağlamda Sokrat'ın, fakirlik-zenginlik düalitesi üzerine çokça kafa yorduğunu, hikemi ifadelerde bulunduğunu, hatta bu düalite üzerinden nitelikli espriler türetmiş bir bilge olduğnu söyleyebiliriz. Sahip olunan gerçek servetin mal mülk ya da para değil "bilgi" olduğu gerçeğini değişik vesilelerle vurgulayan büyük filozofun başından geçtiği rivayet olunan aşağıdaki hadise, aynı zamanda döneminin haydut takımının muamele tarzı hakkında da fikir vermesi bakımından manidardır:

> سَافَرَ سُقْرَاطُ مَعَ بَعْضِ الْأَغْنِيَاءِ، فَقِيلَ لَهُمَا: فِي الطَّرِيقِ صَعَالِيكُ يَأْخُذُونَ سَلْبَ النَّاسِ وَيُطَالِبُونَهُمْ بِالْمَالِ. فَقَالَ الْغَنِيُّ: اَلْوَيْلُ لِـي إِنْ عَرَفُونِـي، فَقَالَ سُقْرَاطٌ: اَلْوَيْلُ لِـي إِنْ لَمْ يَعْرِفُونِـي!
>
> Sokrat bir keresinde zengin bir adamla seyahate çıkmış. Seyahat sırasında kendilerine "*Yolda eşkıya var, insanları soyup paralarını alıyorlar*" şeklinde uyarı yapmışlar. Zengin adam hemen "*Eğer beni tanıyacak*

[17] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, thk. Abdurrahman Bedevî, 1.Baskı, Kuveyt, 1985, s.64; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü'l-Üveys, Kahire, 1935, s.236.

[18] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 116; İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, Dâiretu'l-maarifi'l-Osmâniyye, y.y., t.y., s.56.

[19] https://tr.wikipedia.org/wiki/Kinizm

olurlarsa vay benim halime!" diye veryansın etmeye başlayınca Sokrat da ironisini yapmış: "*Şayet beni tanımazlarsa asıl benim vay halime!*"[20]

Sokrat zahidane bir hayat sürmeyi teorik olarak o kadar benimsemiş ve bu ilkenin pratiğini şahsi hayatına da o denli kuvvetli yansıtmıştır ki, bu durum toplumun asil kesiminden bazı kimseleri, kendisine himmet hususunda gayrete getirmiştir. Kralın oğlu olduğu söylenen biriyle Sokrat arasında geçtiği ifade edilen aşağıdaki anekdotta, büyük filozofun sadece fakirlik takıntısına yaptığı vurguya şahit olmayız; ölüm sonrasında Allah huzurunda dirilişe olan inancın ipuçlarına da rastlarız:

قَالَ ابْنُ الْمَلِكِ يَوْمًا لِسُقْرَاطَ: إِنِّـي لَمَغْمُومٌ بِكَ. قَالَ: وَلِمَ؟ قَالَ: لِمَا أَرَى مِنْ شِدَّةِ فَقْرِكَ. فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ: لَوْ عَلِمْتَ الْفَقْرَ مَا هُوَ، لَشَغَلَكَ غَمُّكَ بِنَفْسِكَ عَنْ غَمِّكَ بِـي! اَلْغِنَى وَالْفَقْرُ بَعْدَ الْعَرْضِ عَلَى اللَّهِ تَعَالَـى!

Bir keresinde kralın oğlu, Sokrat'a "*Sana çok üzülüyorum*" deyince Sokrat sebebini sormuş. O da fakru zaruret içinde bir hayat sürmesine dayanamadığını ifade etmiş. Bunun üzerine Sokrat o delikanlıya şunları söylemiş: Eğer sen gerçek fakirliğin ne anlama geldiğini bilseydin, bana üzülmeyi bırakır kendi haline yanardın. Fakirlik ve zenginlik ancak (mahşer günü) Allah'ın huzuruna arz olunduğumuzda anlaşılacak bir hakikattir![21]

Anlaşılan Sokrat'ın fakirliği başkalarının dikkatini çekecek ölçüde ileri boyutlardaydı. Bu durum, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, bazılarının merhamet damarını depreştirirken, bazılarını ise onunla alay etmeye sevk ediyordu. Sokrat yine de tüm bu teşebbüslere bilgece yanıt vermeyi sürdürmüştür. Aşağıdaki anekdot fakirliği dolayısıyla kendisini aşağılayan bir adama verilen ince bir yanıttır:

كَانَ سُقْرَاطُ مُقِلاً، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْمُلُوكِ: مَا أَشَدَّ فَقْرَكَ يَا سُقْرَاطُ! فَقَالَ: لَوْ عَرَفْتَ مَا الْفَقْرُ لَشَغَلَكَ التَّوَجُّعُ لِنَفْسِكَ عَنِ التَّوَجُّعِ لِسُقْرَاطُ!

---

[20] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, (Metin-Çeviri), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013, s.187; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye (I-X)*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996, VIII, 86; el-Âbî, *Nesrü'd-dür*, VII, s.24.

[21] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-yûnâniyye*, Düzenleyen: Mustafa el-Kabbânî, Matbaatü'ş-şarkî, Mısır, 1900, s.78; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.68. Bazı farklı lafızlarla bkz. es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 25; el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-'üdebâ*, I, 600; el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 268; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.464.

> Sokrat yoksul bir filozoftu. Bir gün bir kral kendisine: "*Fakirliğin sebebiyle acınacak haldesin!*" deyince, Sokrat "*Eğer sen gerçek fakirliğin ne olduğunu bilseydin bana değil kendi hâline acırdın!*" karşılığını vermiş.[22]

Bazı rivayetlerde ise bu anlatımın final kısmı daha etkileyicidir:

> قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: مَا أَفْقَرَكَ! قَالَ: لَوْ عَرَفْتَ رَاحَةَ الْفَقْرِ لَشَغَلَكَ التَّوَجُّعُ لِنَفْسِكَ عَنِ التَّوَجُّعِ لِـي، فَالْفَقْرُ مُلْكٌ لَيْسَ عَلَيْهِ مُحَاسَبَةٌ.
>
> Yine birgün adamın biri Sokrat'a "*Ne kadar züğürtsün!*" demiş. O da yanıt vermiş: Fakirliğin konforunu bilseydin bana acımayı bırakır kendi haline acırdın. Fakirlik, sorgusu suali olmayan bir hükümranlıktır![23]

Yine bazı rivayetlerden Sokrat'ın, yoksulluğu ve dünyadan istiğnası sebebiyle en asli ihtiyaçlarını dahi asgari düzeyde karşıladığını göstermektedir. Yeyip içtiklerinin azlığı ve önemsizliği, üzerine giydiklerinin yetersizliği ve eskiliği bazı rivayetlerin bizatihi konusu olmuştur. İlginçtir ki Sokrat, kendisini bu hususlarda eleştiren kimselere dahi, bir bilgelik öğüdü mahiyetinde cevaplar vermiştir. Aşağıdaki rivayet, üzerine giydiği son derece kısa elbisesi nedeniyle kendisini küçümsemeye kalkan birine verilmiş hikmet dolu bir yanıttır:

> نَظَرَ رَجُلٌ إِلَى سُقْرَاطَ فِي ثِيَابٍ لَا تُوَارِيهِ فَقَالَ: أَهَذَا سُقْرَاطُ وَاضِعُ النَّوَامِيسِ؟ وَأَكْثَرَ التَّعَجُّبَ مِنْهُ، فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ: لَيْسَ عِلَّةَ نَوَامِيسِ الْحَقِّ الْكِسَاءُ الْجَدِيدُ، وَلَا عِلَّةَ نَامُوسِ الْبَاطِلِ الْكِسَاءُ الْخَلِقُ!
>
> Adamın biri Sokrat'ı, vücudunu yeterince kapatmayan bir kıyafet içinde görünce alaylı bir üslupla "*Felsefenin ilkelerini vaz eden Sokrat bu mu!*" diye hayretini ifade etmiş. Sokrat'ın bu adama cevabı şu olmuş: "*Ne yeni elbise hakikat yasalarını vaz etmenin bir vesilesi olabilir; ne de eski elbise vaz edilenin batıl olduğunun bir göstergesi!*"[24]

Sokrat dünyaya karşı sırtını döner ve dünyalık namına insanoğlunun gereksinim duyduğu en temel şeyleri dahi küçümserken bunu edebi bir üslupla yapar. Sözgelimi bir keresinde kral, Sokrat'a neden kendisini ziyaret etmediğini sorduğunda her zamanki gibi uhrevi

---

[22] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir Ahmed, Matâbi'ü'n-nâşiri'l-'Arabî, Kahire, 1983, s.110; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127.

[23] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 600; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 84; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 25.

[24] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.79; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 93.

meşgaleleri dolayısıyla buna fırsat bulamadığını beyan ettikten sonra, dünyalığa olan istiğnasını teşbih yüklü şu cümlesiyle ifade eder:

لَا حَاجَةَ لِسُقْرَاطَ إِلَى حِجَارَةِ الْأَرْضِ وَهَشِيمِ النَّبْتِ وَلُعَابِ الدُّودِ، اَلَّذِي يَحْتَاجُ إِلَيْهِ سُقْرَاطُ [هو] مَعَهُ حَيْثُ تَوَجَّهَ!

Sokrat'ın ne dünyanın taşına (meskene), ne bitkinin çöpüne (bağ-bahçe), ne de tırtılın salyasına (ipek kumaştan dokunma giysilere) ihtiyacı yoktur. Sokrat'ın gereksinim duyduğu şey (akıl), o nereye gitse onunla gidebilecek bir şeydir.[25]

Sokrat, fakir olsun zengin olsun diğer insanlar gibi kendisine bir mesken edinmemişti. Barınma ihtiyacını ise başını içine sokabileceği köhne, büyükçe bir fıçı sayesinde görüyordu. Hatta bu mütevazı mesken, yörede Sokrat'ın adıyla birlikte anılır olmuştu. Arap kaynaklarında Sokrat'ın bu sözde meskeniyle ilgili rivayetler de yer almaktadır. Zaman zaman krallar ve kentin asilleri himaye maksadıyla Sokrat'a, o derbeder fıçıyı terk edip şatafatlı konaklarında ikamet etmesini önerdiğini ama onun her defasında bu teklifleri elinin tersiyle geri çevirdiğini görmekteyiz. Osmanlı devrinde yapılan çeviriler eliyle adeta deyimleşen "*Gölge etme, başka ihsan istemez*" meşhur sözünün de içinde yer aldığı aşağıdaki anekdotta Sokrat'ın o mütevazı meskeninden de söz edilmektedir:

كَانَ سُقْرَاطُ يَتَشَـرَّقُ فِي الشَّمْسِ عَلَى ظَهْرِ الْحُبِّ الَّذِي يَأْوِي فِيهِ، فَوَقَفَ عَلَيْهِ الْمَلِكُ فَقَالَ: يَا سُقْرَاطُ، مَا الَّذِي مَنَعَكَ مِنْ إِتْيَانِنَا؟ فَقَالَ لَهُ: اَلشُّغْلُ أَيُّهَا الْمَلِكُ بِمَا يُقِيمُ الْحَيَاةَ، فَقالَ الْمَلِكُ: لَوْ أَتَيْتَنَا كَفَيْنَاكَ. فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ: لَوْ عَلِمْتُ أَنِّـي أَجِدُ ذٰلِكَ لَزِمْتُكَ مَا لَزِمَتْنِي الْحَاجَةُ إِلَى ذٰلِكَ. فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ: فَسَلْ حَاجَتَكَ، قَالَ: حَاجَتِي أَنْ تُزِيلَ عَنِّي ظِلَّكَ، فَقَدْ مَنَعْتَنِي الْمِرْفَقَ بِالشَّمْسِ!

Bir keresinde Sokrat, içinde barındığı fıçısının üzerine yayılmış güneşleniyormuş. Oradan geçmekte olan kral ile Sokrat arasında şu diyalog cereyan etmiş:

Kral: Semtimize neden uğramazsın, Sokrat?

Sokrat: Dünya meşgalesi, kralım.

Kral: Kapımızı çalsaydın biz ihtiyaçlarını görürdük.

[25] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83; İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzeddîn, *Şerhu Nehci'l-belâga (I-XX)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, İbrâhîm, Dârü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Mısır, III, 161; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.164; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.71; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, III, 138; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 99.

Sokrat: İhtiyaçlarımı gerçekten giderebileceğinizi bilseydim, bu ihtiyaçlar varolduğu sürece yanınızdan asla ayrılmazdım.

Kral: (Bir isteğin varsa) çekinme söyle.

Sokrat: Sizden dileğim, gölgenizi üzerimden çekmeniz. Zira güneşten istifademe engel olmaktasınız![26]

Bir başka rivayette de Sokrat'a yöneltilen bir sorunun teması yine o sözde "mesken"dir:

قِيلَ لَهُ إِنِ اِنْكَسَـرَ حُبُّكَ هٰذَا كَيْفَ تَعْمَلُ؟

فَقَالَ إِنْ اِنْكَسَـرَ لَمْ يَنْكَسِـرْ مَكَانُهُ!

Bir keresinde Sokrat'a sormuşlar: Şu senin fıçı birgün parçalanacak olsa naparsın? Yanıt vermiş: Fıçı kırılırsa, fıçının bulunduğu yer de kırılmayacak ya![27]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Sokrat'ın dünyalığa olan mesafesi herkesi şaşırtan bir boyuttaydı. Başta dönemin yöneticileri olmak üzere saray çevresinden pek çok kişi, onun bu nimetleri geri çevirişini şaşkınlıkla karşılıyor, hatta bu sebepten kendisini küçümsüyor, alay ediyordu. Sokrat bu türden yaklaşımlara cevap verirken dahi düşündürmeyi amaç ediniyor, insanın madde ile mana arasındaki tercihlerini ikinciden yana yapması gerekti-ğini vurguluyordu. Bu bağlamda mesela kaynaklarda, saray personelinden mesleği kralı güldürmek olan biri ile Sokrat arasında geçen diyalog hakikaten ilginçtir:

قَالَ لَهُ مَزَّاحُ الْمَلِكِ: يَا سُقْرَاطُ حَرَمْتَ نَفْسَكَ نَعِيمَ الدُّنْيَا. قَالَ سُقْرَاطُ: وَمَا نَعِيمُ الدُّنْيَا؟ قَالَ الْمَزَّاحُ: أَكْلُ اللُّحُومِ الطَّيِّبَةِ وَشُرْبُ الْخَمْرِ الصَّافِيَةِ وَالْمَنَاكِحُ الْبَهِيَّةُ وَالْمَلَابِسُ السَّنِيَّةُ. قَالَ سُقْرَاطُ: غَيْرُ مُسْتَنْكَرٍ أَنْ يَكُونَ ذٰلِكَ نَعِيمَ الدُّنْيَا عِنْدَ مَنْ رَضِيَ نَفْسَهُ الشَّبَهَ بِالْقُرُودِ وَالْكِلَابِ وَالْخَنَازِيرِ وَالْحَمِيرِ فِي الْحِرْصِ عَلَى الْمَنَاكِحِ وَجَعْلِ بَطْنِهِ مَقْبَرَةً لِلْحَيَوَانَاتِ وَآثَرَ عِمَارَةَ الْفَانِـي عَلَى عِمَارَةِ الْبَاقِي!

Kralın Soytarısı: Sen kendini dünya nimetlerinden mahrum ettin, ey Sokrat!

Sokrat: Dünya nimetleriyle neyi kast ediyorsun?

Soytarı: Nefis etler yeme, saf şaraplardan içme, güzel kadınlarla birlikte olma, gösterişli elbiseler giyme.

---

[26] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.71; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, III, 161. Bu anekdotun kısmen farklı bir kurgu ve lafızlarla rivayet olunan versiyonu için bkz. İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.162-64; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *Rebîü'l-ebrâr ve füsûsu'l-ahbâr* (I-V), thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessesetü'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1992, V, 339.

[27] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.79; Bu anekdotun kısmen farklı bir kurgu ve lafızlarla rivayet olunan versiyonu için bkz. Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.68; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, III, 137-138; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 99; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, XVIII, 91.

> Sokrat: Bu saydıkların ancak, kendisini maymun, köpek, domuz ve eşek olarak görmeye razı kimseler nezdinde dünya nimetidir. Böyleleri kesret-i izdivaca, midelerini hayvan kabristanına dönüştürmeye ve fani olanı imar etmeyi ile baki olanı imar etme tercihe son derece hevesli olurlar![28]

Sokrat genel olarak paranın ve servetin insanı mutsuz ettiğine inanmaktadır. Dolayısıyla bu hayatta mutlu olabilmek için çözümü, kendisiyle para arasına mesafe koymakta bulmuş gibidir. Elden çıkan her dünyalığın insanı muhakkak üzeceği gerçeği bir Sokrat nüktesinde şöyle hikâye edilmiştir:

> قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَا رَأَيْنَاكَ قَطُّ مَغْمُومًا؟ فَقَالَ: لِأَنَّهُ لَيْسَ لِـي شَـيْءٌ مَتَى ضَاعَ مِنِّي وَعَدِمْتُهُ اغْتَمَمْتُ عَلَيْهِ!
>
> Dostları, Sokrat'a sormuş: Neden seni hiç üzgün görmüyoruz? Cevabı şu olmuş: Kaybettiğimde kederleneceğim hiçbir dünyalığa sahip değilim ki![29]

Sokrat, kendisi dünyalığa meyleden biri olmamakla birlikte, para kazanma, serveti koruma vb. hususlarda dostlarına bilgece öğütler vermekten de geri durmamıştır. Mesela bir sözünde tutumluluğu övdüğünü görebiliriz:

> لِتَكُنْ عِنَايَتُكَ بِحِفْظِ مَا اكْتَسَبْتَهُ كَعِنَايَتِكَ بِاكْتِسَابِهِ.
>
> Parayı kazanırken gösterdiğin gayreti, kazandığın parayı tutma hususunda da göster.[30]

Dolayısıyla Sokrat, kazanılan servet kadar onun korunmasını da önemli bir maharet sayar. Zengin gözlem tecrübesi sayesinde çevresindeki insanlara, hususan da gençlere tutumluluk, kanaatkârlık gibi hususlarda ahlak dersleri verir. Nitekim rastladığı bir mirasyediye yönelik söyledikleri hakikaten düşündürücüdür ve klasik Müslüman kaynaklarıda bir ahlak öğüdü olarak yerini almıştır:

> مَرَّ سُقْرَاطُ بِفَتًى قَدْ أَتْلَفَ تُرَاثَهُ مِنْ أَبِيهِ وَهُوَ يَأْكُلُ خُبْزًا وَزَيْتُونًا فَقَالَ: يَا فَتَى! لَوْ كُنْتَ تَقَدَّمْتَ بِهَذَا قَبْلَ أَنْ تُتْلِفَ تَرِكَةَ أَبِيكَ مَا كَانَ يَكُونُ هذَا أَدَمَكَ سَائِرَ عُمْرِكَ.

---

[28] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 99.

[29] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.187; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.79; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.68; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

[30] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 578. Bazı farklı lafızlarla bkz. İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87.

> Sokrat birgün pederinden kalan mirası tümüyle çarçur etmiş bir delikanlıya rastgelmiş. O sırada zeytin ekmeğe talim etmekte olan bu mirasyediye Sokrat şöyle demiş: "*Babandan kalan mirası daha önce de bu şekilde (ikti-satlıca) harcamış olsaydın, ömrün boyunca şu azığa mahkûm olmazdın!*"[31]

Sokrat'a nispet edilen anekdotlarda fakirlik vurgusu kadar açlık olgusuna da yeterince ağırlık verildiği dikkat çekmektedir. Hatta bazı rivayetlere göre Sokrat, zihinsel berraklığı "açlık" olgusunda gördüğünü öz tecrübesi üzerinden dile getirmektedir:

قَالَ سُقْرَاطُ: مَا جَاعَتْ نَفْسِـي قَطُّ إِلَّا صَفَا ذِهْنِي.

Karnım acıkmayagörsün, derhal zihnim berraklaşır.[32]

Görüldüğü üzere Sokrat, dünyayı ve hadiselerini fazlaca önemseyen biri değildir. Gündelik yaşama dair kayıtsızlığı, rızık endişesi taşımaması, karşılaştığı sorunları basite alması tüm bunlar onun müstağni kişiliğiyle bağlantılıdır. Yaklaşan bir tehlikeye karşı alınması gereken tedbir konusunda dahi, Sokrat ağırdan almaktadır. Hasım bir taifenin kendisine yönelik tasarladığı bir plan karşısında sergilediği soğukkanlı tutum da yine tamamen bununla bağlantılıdır:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ إِنَّ قَوْمًا عَزَمُوا عَلَى الْوُثُوبِ عَلَيْكَ فِـي غَدٍ.

فَقَالَ :إِنْ فَعَلُوا يَظْهَرْ حِلْمِي عَنْهُمْ فِـي غَدٍ.

> Bir keresinde dostları "*Yarın bir taife sana saldırı tertip edecek*" diye Sokrat'ı uyarmak istemiş. O da onlara şunu söylemiş: Eğer bu saldırı yarın gerçekleşecekse o halde onlar hakkındaki tedbirim de yarın devreye girecek demektir.[33]

Sokrat'ın, sahip olduğu bilgelik imtiyazına rağmen saray çevreleriyle sıkı ilişkiler kurmaması öyle anlaşılıyor ki kendi tercihiydi. Kural ve kaidelerin, seramonilerin, teşrifatın geçerli olduğu saray koridorlarındansa, güneş altında tefekkür edebileceği mütevazı mekânlar arıyordu Sokrat. Onun bir nevi "uzlet" sayabileceğimiz bu tavrı bazı anekdotların konusu olmuştur. Bir örneği şu hikâyedir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: أَلَا تُشَاهِدُ الْمُلُوكَ؟

فَقَالَ: وَجَدْتُ الْاِنْفِرَادَ بِالْخَلْوَةِ أَجْمَعَ لِدَوَاعِي السَّلْوَةِ.

---

31 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.51; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87.

32 et-Tevhîdî*, el-Besâir ve'z-zehâir*, VI, 195.

33 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80.

> Bir gün Sokrat'a "*(Diğerleri gibi) sen de krallarla diyalog kurup görüş-sene*" demişler. Yanıtı şu olmuş: Gördüm ki halvet yoluyla yalnız kalmak, teselli vesilelerini kendisinde en çok barındıran şeymiş.[34]

Uzlet ve halveti tefekkür için önemli bir vesile telakki eden Sokrat, insanın kendi nefsiyle başbaşa kalmasının da ancak bu vesileyle mümkün olabileceğini düşünür. İnsan eğer biriyle konuşacaksa bu evvela kendi nefsi olmalıdır. Onun, bu temel fikri ifade etme biçimi aşağıdaki sözünde hakikaten çarpıcıdır:

تَكَلَّمْ بِاللَّيْلِ حَيْثُ لَا تَكُونُ أَعْشَاشُ الْخَفَافِيشِ.

Geceleyin (nefsinle) yarasa yuvalarının olmadığı yerde konuş.[35]

Bazı anekdotlarda ise Sokrat'ın, uzlet ve halvet tecrübesini daha bir yücelterek neredeyse mistik boyuta yaklaştırdığını söyleyebiliriz. Onun, Müslüman kaynaklarda "Zahid Sokrates" olarak anılmasını sağlayan hikâyelerden birinde, kendisine yöneltilen eleştirilere yanıt vermekle meşgul olduğunu görmek mümkündür:

عُوتِبَ (سُقْرَاطُ) عَلَى إِدَامَةِ الْعُزْلَةِ فَقَالَ:

لَوْ عَرَفْتُمْ نَفْعَهَا وَحَلَاوَتَها لَاسْتَوْحَشْتُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ، فَكَيْفَ مِنَ النَّاسِ؟!

> Sürekli uzlete çekilmesi sebebiyle Sokrat'ı kınamaya kalktıklarında, Sokrat kendisini şöyle savunmuş: Uzletin faydasını ve verdiği hazzı bilseniz, kendinizden dahi kaçarsınız. Nerede kaldı diğer insanlardan uzaklaşmak?![36]

Bu yarı mizantropik yaklaşımlara rağmen Sokrat paradoksal biçimde kendisini yakın veya uzak sınırlarla kayıt altına alan biri de değildir. Eğer şu sözün sahibi gerçekten oysa "dünya vatandaşlığı" kavramının ilk kullanıcısı olma önceliği kendisine aittir:

لَيْسَتْ أَثِينَا وَلَا الْيُونَانُ وَطَنِي، إِنَّمَا وَطَنِي هُوَ الْعَالَمُ.

> Benim vatanım ne Yunan toprakları ne de Atina
> Benim vatanım bütün bir Dünya.[37]

5. Karısıyla olan polemikleri

Sokrat'ın kadın cinsine dair olumsuz kanaatler beslemesinde kuşkusuz içinde yaşadığı sosyal ve kültürel ortamın payı büyüktü. Ancak klasik *edeb* kaynaklarında yer alan bazı

---

[34] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 28; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.125.

[35] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.165*;* İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.71-72.

[36] Şehrezûrî, Şemseddîn*, Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, thk. Abdülkerîm Ebû Şüveyrib, Cemiyetü'd'da'veti'l-İslâmiyyeti'l-'âlemiyye, 1.Baskı, Nâsır, 1988, s.121.

[37] https://www.alnrjs.com/268157-3.html

anekdotlar, karısıyla olan ilişkilerinin de sorunlu olduğunu, bu manada, söz konusu ön yargıların oluşmasında "gayet geçimsiz" olarak tarif edilen karısının da rolü bulunduğunu göstermektedir.

Anlaşıldığına göre Sokrat'ı tipten yana nasipsiz görenler arasında karısı da vardı. Bir rivayette, karısının bu yöndeki bir sözü üzerine Sokrat'ın verdiği yanıt kaydedilmiştir. Beklenileceği üzere, Sokrat, kendisini çirkinlikle itham eden karısına bunun sebebini karşı saldırıya geçerek açıklamaktadır:

قَالَتِ امْرَأَةُ سُقْرَاطَ لَهُ: مَا أَقْبَحَ وَجْهَكَ! قَالَ: لَوْلَا أَنَّكِ مِنَ الْمَرَايَا الصَّدِئَةِ لَتَبَيَّنَ لَكِ حُسْنُ وَجْهِي!

> Birgün karısı, Sokrat'a "*Ne meymenetsiz suratın var öyle!*" deyince, şöyle karşılık vermiş: "*Sen paslı bir ayna olmayaydın, çehremin güzelliği ışıl ışıl parlardı!*"[38]

el-Ecvibetü'l-müskite'de yer alan bir rivayeti esas alacak olduğumuzda ise, karısının çirkin suratlı, Sokrat'ınsa iri kıyım biri olduğunu anlarız. Karısının, kendisine nispetle ufak tefek biri oluşu, filozofumuz tarafından ayrı bir hiciv unsuru olarak da kullanılmıştır:

قِيلَ لِسُقْرَاطِيسَ: لِأَيِّ شَيْءٍ تَزَوَّجْتَ بِامْرَأَةٍ دَمِيمَةٍ وَ أَنْتَ جَسِيمٌ:
فَقَالَ: لِأَنِّـي اخْتَـرْتُ مِنَ الشَّـرِّ أَقَلَّهُ.

> Sokrat'a "*Kendin boylu poslu bir delikanlı olduğun halde neden gidip ufak tefek bir kadınla evlendin ki?*" diye sormuşlar. "*Olabildiğince daha küçük bir kötülük kaynağına sahip olmayı arzu ettiğim için*" cevabını vermiş.[39]

Muhtemelen karısının onu sürekli çirkinlikle itham etmesi, konu üzerinde filozofumuzu düşündürmüş olmalıdır. Zira bir vecizesinde suret çirkinliği ve ahlaki çirkinlik arasında bir irtibat kurarak, hiç olmazsa ahlaken güzelleşmek suretiyle maddi çirkinliğin bertaraf edilmesine yönelik tavsiyesi yer almaktadır:

إِذَا حَسَّنَ اللّٰهُ وَجْهَكَ فَلَا تُضِفْ إِلَيْهِ قَبِيحَ الْمَعَاصِي أَوْ قَبَّحَهُ فَلَا تَجْمَعْ بَيْـنَ قَبِيحَيْـنِ!

---

[38] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.72; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.79; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII; 14. Hikâye İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga'*da kimliği belirsiz bir kadına nispetle anlatılmıştır. *Şerhu Nehci'l-belâga*, III, 163.

[39] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.114. İlgili anekdot, Abbasi dönemi edebi eserlerinde, tipik bir ahmak yaklaşımı olarak değerlendirilip yeniden kurgulanmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990, s.161.

Şayet Allah, yüzüne güzellik bahşetmişse günah ile onu çirkinleştirme. Yok eğer suretin zaten çirkinse, bu durumda da iki çirkini bir araya getirme![40]

Karısı, Sokrat'ı yalnızca suretinden ötürü aşağılamamıştır. Bazı rivayetlere bakılırsa, eşinin sürekli kitapla, dersle, mütalaa ile meşgul olması onu alabildiğine rahatsız etmiştir. Aşağıdaki anekdot, kendisini ilim ve felsefeye adayan bir bilgenin, tamamen farklı dünyaya ait bir kadın tarafından maruz bırakıldığı çetin durumu yine mizahî bir üslup çerçevesinde anlatmaktadır:

كَانَتِ امْرَأَتُهُ كَثِيرَةَ الْأَذَى لَهُ. أَقْبَلَتْ يَوْمًا تَشْتُمُهُ وَهُوَ مُلِحٌّ يَنْظُرُ فِي كِتَابٍ وَلَا يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا، وَهِيَ تَغْسِلُ ثَوْبًا، فَأَخَذَتِ الْغُسَالَةَ وَأَرَاقَتْهَا عَلَيْهِ. فَقَالَ: مَا زِلْتِ تُبْرِقِينَ وَتُرْعِدِينَ حَتَّى أَمْطَرْتِ!

Karısı, Sokrat'ın başına tam bir belaymış. Birgün yanına gelerek Sokrat'a sövüp saymaya başlamış. Elinde bir kitapla meşgul olan Sokrat ise karısına aldırmadan meşguliyetine devam etmiş. O sırada çamaşır yıkamakta olan kadın leğeni kaptığı gibi kirli çamaşır suyunu Sokrat'ın başından boca etmiş. Sokrat yine umursamadan esprisini yapmış: Hanım, deminden beri esip gürlüyordun ya, bu fırtına sonrasında bir sağanak indireceğin zaten belliydi![41]

Bu hikâyenin bir başka varyantında, Sokrat böyle bir muameleyi, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği hakaretamiz cevap dolayısıyla hak etmektedir. İbn Hindû'da yer alan rivayet şu şekildedir:

سُئِلَ (سُقْرَاطُ): أَيُّ بَهِيمَةٍ أَجْمَلُ الْبَهَائِمِ؟ فَقَالَ: اَلْمَرْأَةُ. وَوَثَبَتْ عَلَيْهِ امْرَأَتُهُ وَفِي يَدِهَا عُصَارَةٌ مَمْلُوءَةٌ وَصَبَّتْهَا عَلَيْهِ. فَقَالَ لَهَا: مَا زِلْتِ تُبْرِقِينَ وَتُرْعِدِينَ حَتَّى أَمْطَرْتِ!

Bir keresinde Sokrat'a "*En çekici hayvan hangisidir?*" diye sorulmuş, o da "*Kadın*" cevabını vermiş. Bu diyaloğa şahit olan karısı önündeki leğeni kaptığı gibi Sokrat'ın yanına gelmiş ve içindeki kirli çamaşırsuyunu başından aşağıya boca etmiş. Sokrat da esprisini patlatmış: Deminden beri esip gürlüyordun, sonunda yağmuru indirdin![42]

Sokrat böylesine geçimsiz ve şirret bir kadınla hayatını tamamlamış, onu boşamayı düşünmemiştir. Bu tavrının sebebi türlü çekincelere sahip olması değil, bilakis belirttiğine

---

40 Dâvûd-i Antâkî, *Tezyînü'l-esvâk fi ahbâri'l-'uşşâk*, 2. Baskı, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1986, s.152; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 2. Baskı., 1981), s.175; Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz*, Dârü'l-Gusûn, 3. Baskı, Beyrut, 1985, s.58.

41 el-Husrî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, s.280.

42 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.84; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 172.

göre bu imtihan vesilesiyle nefsini terbiye etme şansı yakalamasıdır. Sokrat bir anekdotta, böylesine sıkıntılı bir kadını bilinçli olarak tercih edişinin gerekçesini de açıklar:

قِيلَ لَهُ: لِمَ اخْتَرْتَ أَسْفَهَ امْرَأَةٍ؟ فَقَالَ: لِأَنْ أَضَعَ بِهَا نَفْسِي فَتُصْلِحُ خُلُقِي لِلْخَاصِّ وَالْعَامِّ.

> Sokrat'a "*Neden kendine eş olarak çirkef, huzur kaçkını birini seçtin ki?*" demişler. "*Nefsimi alçaltmak için*" demiş "*Çünkü o çirkef, yakın ve uzak çevreme karşı beni ahlak yönünden ıslah ediyor.*"[43]

6. Sokrat ve Öğrencileri

Arap kaynaklarında Sokrat'a nispet edilen anekdotik merviyyâtın oldukça sınırlı bir bölümü, bu büyük filozof ile öğrencileri arasındaki ilişkileri ya da onlarla birlikte tecrübe ettiği bazı hadiseleri ve bunlardan çıkartılması gereken ahlaki dersleri konu alır. Sokrat'ın talebeleriyle olan ilişkileri, antikçağ filozoflarının talebeleriyle olan ilişkilerine dair önemli ipuçları verir.

Hemen her filozof gibi Sokrat da doğrudan veya dolaylı olarak, erdemli olmayı yücelten, erdemi oluşturan temel ahlaki ilkelere her koşulda bağlı kalmayı vurgulayan bir filozoftur. Bu bapta hususan, maruz kaldığı bir takım kötü muamelelere mukabele-i bilmisil ilkesince karşılık vermediğini, "*kötüyle kötü olunmaz*" ilkesini adeta bir hayat düsturu haline getirdiğini söyleyebiliriz. Kendisine nispet edilen aşağıdaki anekdot, onun bu hayat prensibinin somut örneklerinden biri olmasının yanında, bu anekdot vesilesiyle ders halkasındaki öğrencilerine ideal bir ahlaki tutumun nasıl olması gerektiği hususunda üstatlık ettiği de anlaşılmaktadır:

قَالَ بَعْضُ السُّفَهَاءِ: "مَنْ سُقْرَاطُ؟" فَقَالَ لَهُ تَلَامِذَتُهُ

"لَوْ أَذِنْتَ فِي جَوَابِهِ" قَالَ: "لَيْسَ حَكِيمٌ مَنْ أَذِنَ فِي الشَّرِّ!"

> Cahil ve küstah bir adam "*Sokrat da kim oluyormuş?!*" deyince, öğrencileri hocalarına "*izin verin de ağzının payını verelim şu densizin!*" demişler. (Öfkeli öğrencilerinin adamı linç edeceğinden endişe eden) Sokrat -her zamanki bilgeliği ile- "*Kötü bir şeye müsaade eden bilge olamaz!*" demiş.[44]

---

[43] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.84.

[44] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.110; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86; et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, V, 33.

Talebeleri hakkında verilen kimi bilgiler, Sokrat'la ilgili bazı önemli malumata da kaynaklık etmektedir. Örneğin Sokrat'ın şiir sanatıyla pek alışverişinin olmadığına dair temel bir bilgiye, muhtevasında beliğ bir teşbihin de yer aldığı şu anekdotta rastlıyoruz:

قِيلَ لَهُ: مَا بَالُ تَلَامِيذِكَ يَقُولُونَ الشِّعْرَ وَأَنْتَ لَا تَقُولُهُ؟

فَقَالَ: أَنَا كَالْمِسَنِّ الَّذِي يَجْعَلُ الْحَدِيدَ قَاطِعًا وَهُوَ لَا يَقْطَعُ.

> Sokrat'a "*Öğrencilerin şiir yazıp okumaktalar; senin niye şiirle alakan yok?*" diye sormuşlar. Şu yanıtı vermiş: Bendeniz bileği taşı gibiyim; demiri keskin hâle getirir, lakin kendim kesmem![45]

Yukarıdaki anekdotların dışında, Sokrat'ın, öğrencilerini ahlaki bakımdan eğitmek üzere onlara hitaben söylediği pek çok öğüt de Arapça kaynaklarda yer almaktadır. Bu öğütlerden biri şöyledir mesela:

قَالَ لِتَلَامِذَتِهِ: مُوتُوا بِالْإِرَادَةِ تَحْيَوْا بِالطَّبِيعَةِ.

(Bilgelik sayesinde) şehvet ve öfkenizi kontrol altına alın ki
fıtrata uygun (onurlu) bir hayat yaşayasınız.[46]

Her bilge ve onun gözde tilmizi arasında yaşananlar gibi, Sokrat ile talebesi Eflatun arasında da kuşaklara örnek teşkil edecek bilgece diyaloglar yaşanmıştır. Bunlardan birinde uzun bir seyahate çıkacak olan Eflatun'un, hocası Sokrat'tan öğüt talebinde bulunduğunu görüyoruz. Hocasının kendisine verdiği öğütlerin bir kısmı ahlaki bakımdan daha kâmil insan olmaya dönük tavsiyeler içerir. Bir kısmı insanlarla daha sağlıklı diyaloglar kurabilmesi, böylece onlardan gelebilecek zararlara karşı emniyette olmasını temin edici niteliktedir. Bir kısmı ruhi tekâmülün gelişimi için yapılması gerekenlere dairdir. Bir kısmı ise daha güvenli bir maddi yaşam için tavsiye olunabilecek pratik tecrübelerin aktarımı mahiyetindedir.

أَرَادَ أَفْلَاطُونُ سَفَرًا فَقَالَ لِسُقْرَاطَ: أَوْصِنِي أَيُّهَا الْحَكِيمُ! فَقَالَ: أَسِئِ الظَّنَّ بِمَنْ تَعْرِفُ، وَكُنْ عَلَى حَذَرٍ مِمَّنْ لَا تَعْرِفُهُ، إِيَّاكَ وَالْوَحْدَةَ، وَكُنْ كَأَحَدِ أَتْبَاعِكَ، وَإِيَّاكَ وَالضَّجَرَ وَسُوءَ الْخُلُقِ، وَإِذَا نَزَلْتَ مَنْزِلًا فَلَا تَمْشِ حَافِيًا لَيْلًا، وَلَا تَذُقْ نَبْتَةً لَا تَعْرِفُهَا. وَلَا تَغْتَنِمْ مَحَاصِرَ الطَّرِيقِ، وَعَلَيْكَ بِجَوَادِهَا وَإِنْ بَعُدَتْ!

---

45 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81.

46 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81.

Bir seyahate çıkmayı planlayan Eflatun, hocası Sokrat'a "*Bana öğütte bulunur musunuz, üstat?*" demiş. Büyük bilge öğütlerini sıralamış:

- Tanıdığın dahi olsa mutlak hüsnü zan besleme!
- Tanımadığına karşı ise tam bir teyakkuz halinde ol!
- Yalnız takılma!
- Tilmizlerinle arana mesafe koyma!
- Ne mızmızlan, ne de kötü ahlaka prim ver!
- Gece bir yerde konaklayacak oldun mu yalınayak yürüme!
- Bilmediğin bir bitkiyi (mantarı vs.) yemeye kalkma!
- Yolun dar ya da kestirme olanına meyletme; uzak da olsa geniş ve ferah olanından yürü git![47]

7. Krallar ve aristokrasi çevreleriyle münasebeti

Yaşadığı çağın, coğrafyanın ve toplumun bir ferdi olarak Sokrat da yönetici sınıfıyla doğrudan olmasa da dolaylı temaslar kurabilmekteydi. Herşeyden önce o, kaostan değil düzenden yana bir tavır almaktaydı. O yüzden, İslam kaynaklarında kendisine nispet edilen bir rivayette, cümle âlemin bahtiyarlığını da talihsizliğini de idarecinin niteliğine bağladığını görebiliriz:

يَنْبُوعُ فَرَحِ الْعَالَمِ الْمَلِكُ الْعَادِلُ، وَيَنْبُوعُ حُزْنِهِمْ اَلْمَلِكُ الْجَائِرُ.

Âdil hükümdar halkın mutluluk sebebi olduğu gibi, zalim sultan da ahalinin hüzün kaynağıdır.[48]

Sokrat'ın, yaşadığı devrin hükümdarlarıyla olan münasebetleri, diyalogları ve hususan onlara karşı sergilediği istiğnası da Müslüman *edeb* kaynaklarında örnek bir davranış olarak övgüyle anlatılır. Özellikle toplumda asiller ve sefiller şeklindeki kastlaşmayı hicveden birkaç anekdotu dikkat çekicidir. Mesela aşağıdaki rivayete bakılırsa, Sokrat, halkın soylulara gösterdiği zoraki saygıyı onlardan esirgiyor, kendilerinden korkmuyor ve de polemiklerinde onları aşağılamaktan, mahcup etmekten keyif alıyordu:

قَدْ مَرَّ بِهِ بَعْضُ الْمُلُوكِ فَرَكَلَهُ بِرِجْلِهِ. وَقَالَ: قُمْ! فَقَامَ غَيْرَ مُرْتَاعٍ مِنْهُ وَلَا مُلْتَفِتٍ إِلَيْهِ. فَقَالَ الْمَلِكُ: أَمَا عَرَفْتَنِي؟ قَالَ "لَا" وَلٰكِنْ أَرَى فِيكَ طَبْعَ الْكِلَابِ، فَهِيَ تَرْكُلُ بِأَرْجُلِهَا، فَغَضِبَ وَقَالَ: أَتَقُولُ لِي هٰذَا وَأَنْتَ عَبْدِي؟ فَقَالَ "لَا" بَلْ أَنْتَ عَبْدِي. قَالَ: وَكَيْفَ ذٰلِكَ؟ قَالَ: لِأَنَّ شَهَوَاتِكَ مَلَكَتْكَ وَأَنَا مَلَكْتُهَا. قَالَ: فَإِنِّـي الْمَلِكُ ابْنُ الْأَمْلَاقِ السَّادَةِ، وَلَنَا كَذَا

[47] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.187; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.66.

[48] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 207.

وَكَذَا أَلْفُ فِيلٍ، وَكَذَا وَكَذَا أَلْفُ مَرْكُوبٍ، وَأَقْبَلَ يُعَدِّدُ عَلَيْهِ مَا يَمْلِكُهُ مِنَ الْعُرُوضِ وَالْجَوَاهِرِ وَالْعَقَارِ. فَقَالَ: أَرَاكَ تَفْخَرُ عَلَيَّ بِمَا لَيْسَ مِنْ جِنْسِكَ، وَإِنَّمَا سَبِيلُكَ أَنْ تَفْخَرَ عَلَيَّ بِنَفْسِكَ، وَلٰكِنْ تَعَالَ نَخْلَعْ ثِيَابَنَا وَنَلْبَسْ جَمِيعًا ثَوْبًا مِنْ مَاءٍ فِي هٰذَا الْيَمِّ وَنَتَكَلَّمْ، فَحِينَئِذٍ يَتَبَيَّـنُ الْفَاضِلُ مِنَ الْمَفْضُولِ؛ فَانْصَـرَفَ خَجِلًا.

Bir keresinde kralın biri Sokrat'ın yanından geçiyormuş, ayağa kalkmadığını görünce bir tekme atıp "*Kalksana!*" demiş. Sokrat hiç panik yapmadan ve de yüzünü krala dönmeden kalkmış. Akabinde aralarında şu diyalog yaşanmış:

Kral: Beni tanımadın mı?

Sokrat: Tanıdım elbet, lakin sende it mizacı seziyorum. İtler ayaklarıyla tekme atar.

Kral (öfkeyle): Sen ki benim kölemsin, sahibine böyle mi hitap ediyorsun?

Sokrat: Asıl sen benim kölemsin.

Kral: Nasıl yani?

Sokrat: Seni tutkuların esir almış, ben ise arzularıma pranga vurdum.

Kral: "*Ben soylu efendilerin evladıyım. Bizlerin 1000 bu kadar filimiz, 1000 bu kadar bineğimiz var*" dedikten sonra sahip olduğu mümtelekâtı, mücevheratı ve gayrimenkulleri sıralamaya başlamış.

Sokrat (kralın sözünü keserek): Görüyorum ki bana, kendin dışındaki nesnelerle üstünlük kurmaya kalkıyorsun. Doğrusu, kendi meziyetlerinle iftihar etmendir. Dolayısıyla teklifim şu: İkimiz de üzerimizdekileri çıkarıp şu derede yıkanalım; üzerimizde sadece sudan elbiselerimiz olsun sonra oturup konuşalım. Kimin üstün ki-min alçak olduğu ancak o zaman anlaşılır!

Kral bu sözler üzerine büyük mahcubiyet duymuş ve oradan ayrılmış.[49]

Sokrat krallarla veya onun yakın hizmetinde bulunan üst düzey yöneten sınıfla temas halinde olmanın bir takım bedelleri olduğunun farkındaydı. O nedenle hayatı boyunca bu zümrelere yakın olmayı arzu etmemiş, özgürlüğü her tür konfor imkânlarına tercih etmiştir. Bir anekdotta, sahip olduğu bilgeliği kralın hizmetine vermek suretiyle müreffeh bir hayat yaşayabileceği tavsiyesinde bulunan bir dostuna verdiği yanıt bu bağlamdadır:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ وَرَآهُ يَأْكُلُ الْعُشْبَ: لَوْ خَدَمْتَ الْمَلِكَ لَمْ تَحْتَجْ أَنْ تَأْكُلَ الْحَشِيشَ، فَقَالَ لَهُ: لَوْ أَكَلْتَ الْحَشِيشَ لَمْ تَحْتَجْ أَنْ تَخْدِمَ الْمُلُوكَ.

Adamın biri, karnını ot cinsinden şeylerle doyurmaya çalışan Sokrat'ı görünce "*Şayet kralın hizmetine girseydin, ota talim etmek zorunda kalmazdın!*" demiş.

[49] el-Husrî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, s.116.

Sokrat karşılık vermiş: Sen de karnını otla doyurmayı becerebilseydin, kralların hizmetine koşmak zorunda kalmazdın![50]

8. İdamı ve Ölümü

Lübâbü'l-âdâb müellifi Üsâme b. Münkız, Sokrat'ı, söz konusu eserinin Şecâ'a (Cesaret) başlıklı bölümünde, inandığı hakikat uğruna ölümü göze alabilen gerçek bir "kahraman" olarak tanıtır. Ona göre Sokrat'ın silah kullanmışlığı, cenk meydanında düelloya çıkmışlığı yoktu, ancak inançlarını savunma noktasında gösterdiği yürekli tavır gerçek "kahraman" olarak anılması için yeterliydi.[51]

Klasik kaynaklarda Sokrat'ın hayatının son evresini aydınlatan birkaç anekdot ilgi çekicidir. Bunlardan özellikle idama götürülmeden hemen önce karısı ile olan diyaloğu çok meşhurdur. Belki de Sokrates'in hayatının son nüktesi olan bu rivayet "Sokrates'in Nüktedanlığı" başlığı altında zikredilmiştir. Ancak biri Câhız'ın el-*Mehâsin ve'l-ezdâd*'ında diğeri Beyhakî'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'* adlı eserlerinde yer alan bir başka anekdot da, büyük filozofun idam sehpasına götürülürken tecrübe ettiği rivayet olunan ve esasen pek de bilinmeyen bir diyalogu hikaye etmektedir. Şöyledir hadise:

كَلَّمَ رَجُلٌ سُقْرَاطَ عِنْدَ قَتْلِهِ بِكَلَامٍ أَطَالَهُ، فَقَالَ: أَنْسَانِي أَوَّلَ كَلَامِكَ طُولَ عَهْدِهِ، وَفَارَقَ آخِرُهُ فَهْمِي لِتَفَاوُتِهِ.

Sokrat idam edilmeden hemen önce adamın biri yanına gelip kendisine uzun uzun bir şeyler anlatmış. Sokrat, lafı uzattıkça uzatan o adama demiş ki: Sözünün sonu bana başını unutturdu; son kısmında da konu o kadar dağıldı ki anlam tamamen uçup gitti.[52]

Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserinde Sokrat'ın, putlara tapmadığı ve Yunan halkının "Tanrılar" olarak adlandırdığı yıldızları "Tanrı" olarak görmediği için idama mahkûm edildiğini kaydeder.[53] Yine Bîrûnî, Sokrat'ın idama götürülürken ölüme hiç aldırış etmediği, bilakis Rabbine kavuşacağı hissiyle sevinç duyarak şunları söylediğini kaydeder:

يَنْبَغِي أَنْ لَا تَنْحَطَّ رُتْبَتِي عِنْدَ أَحَدِكُمْ عَنْ رُتْبَةِ "قُوقَنْس".

---

[50] İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, XVIII, 192; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 19.

[51] Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.195.

[52] el-Câhız*, el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, thk.: Muhammed Suveyd, Dâru ihyâi'l-ulûm, 1.Baskı, Beyrut, 1991, s.42; El-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, s.174*;* el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 83.

[53] el-Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku Mâ li'l-Hind*, Dâiratu'l-Maarifi'l-Osmâniyye, India,1958, s.7.

Hiçbirinizin nezdinde "Kokens"ten geri kalmamam lazım.[54]

Bîrûnî, cesetlerin yakılması geleneğine ilişkin bahis altında, sözü Yunan kültürüne getirirken bu vesileyle Sokrat'ın, ünlü Hekim Acrytone ile olan diyaloğuna da yer verir. Bu diyalogtan anladığımız kadarıyla Sokrat toprağa defnedilmeyi arzu etmektedir.[55]

Bir rivayete göre Sokrat, kendisini idam sehpasına götüren ve mahkeme heyetini rahatsız eden sözlerinden geri adım atmayı hiç düşünmemiştir. Önemli olan söylediği sözün hakikati ifade etmesidir. Bu, canına mal olsa bile. Gerçek filozofun hakikate âşık olması gerektiğini salık veren örnek bir davranış olarak kaynaklarda zikredilen anekdot şöyledir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: إِنَّ الْكَلَامَ الَّذِي قُلْتَهُ لَمْ يُقْبَلْ!

فَقَالَ: لَيْسَ يَلْزَمُنِي أَنْ يُقْبَلَ، إِنَّمَا يَلْزَمُنِي أَنْ يَكُونَ صَوَابًا.

Bir gün Sokrat'a "*(savunma esnasında) söylediğin sözler (mahkeme heyetince) kabul görmedi!*" demişler. Şu karşılığı vermiş: "*Kabul edilip edilmemesi beni ilgilendirmez. Beni bağlayan söylediklerimin doğru olup olmaması!*"[56]

Sokrat'ın idam sehpasına yürürken söylediği sözlerden bazıları ise tipik birer anekdot hüviyeti kazanmıştır. Ölümünden hemen önce, başında bekleyenlerle arasında geçen bir diyalog şöyledir mesela:

قِيلَ لَهُ عِنْدَ الْمَوْتِ: يَا سُقْرَاطُ مَا الَّذِي تَرَى أَنْ يُفْعَلَ جَسَدُكَ.

فَقَالَ: يَعْنِي بِذٰلِكَ مَنْ اِحْتَاجَ إِلَـى الْمَكَانِ.

Öleceği sırada Sokrat'a sormuşlar: "*Sizce bedeninize ne muamele edilecek?*" Cevap vermiş: "*O işi, mezarlıkta kendine mekân bakan kimseye havale edin!*" [57]

Yine idama götürülürken, ahaliden birinin merhamete gelerek kendisine söylediği sözlere karşılık verdiği yanıt da düşündürücüdür:

لَمَّا مُضِيَ بِسُقْرَاطَ لِيُقْتَلَ، قَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ النَّظَّارَةِ "لَقَدْ ظَلَمَكَ مَنْ حَكَمَ عَلَيْكَ بِالْقَتْلِ". فَقَالَ: مَا كَانَ أَحْوَجَنَا إِلَى شَهَادَةِ مِثْلِكَ بِالتَّزْكِيَةِ! ثُمَّ نَظَرَ فَإِذَا رَأْسُهُ

---

[54] Kokens: Gaybı bildiği iddia olunan, dolayısıyla ölümü yaklaştığında bunu hissederek Rabbine kavuşacağı düşüncesiyle neşelenen ve hoş nağmelerle ötmeye başladığı rivayet olunan efsanevi bir kuş; *Tahkîku mâ li'l-Hind*, s.30.

[55] el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind*, s.137.

[56] ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, II, 55; bazı farklı lafızlarla Bkz. et-Tevhîdî*, el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 115.

[57] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.82; Bazı farklı lafızlarla bkz. Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.68.

مَخْضُوبٌ، فَقَالَ: إِنَّهُ لاَ يَجُوزُ فِي الْحُكْمِ أَنْ تُقْبَلَ شَهَادَةُ مَنْ كَانَ الْكِذْبُ مَوْضُوعًا عَلَى رَأْسِهِ!

Sokrat idam edilmek üzere götürülürken yol kenarında seyredenlerden biri "*Kim senin katline ferman verdiyse kesinlikle haksızlık etmiş*" der. Sokrat ise buna "*Aklanmak için senin gibi birinin tanıklığına öyle ihtiyacımız vardı ki!*" sözüyle karşılık verir. Ancak bir an için adamın saçlarının kına ile boyalı olduğunu fark edince fikrini değiştirir: Yanılmışım. Senin gibi sahtekârlığı baş tacı etmiş birinin tanıklığı asla muteber olamaz![58]

B. Sokrat'ın çeşitli konulara dair düşüncelerini içeren merviyyât

Klasik *edeb* kaynaklarındaki Sokrat merviyyâtı çok farklı konu başlıklarına müsait bir edebi- mizahî malzeme içerir. Tezimizin genelinde olduğu gibi bu ana başlık altında da yine filozofumuzun nükteli yaklaşımlarına elverişli nevâdir malzemesi değerlendirilerek bazı görüşleri aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Hakikat Arayışı ve Bilgelik

Sokrat ilmi, ilim hayatını, etüdü, hâsılı öğrenip öğretmeyi bu hayatta tecrübe edilebilecek en yüksek hazlar mertebesinde addeder. Kendisine bu yönde epeyce bir soru sorulmuş, kısalı uzunlu verdiği yanıtların hepsinde de bilgiyi, hazlar hiyerarşisinin en tepesine oturtmuştur:

قِيلَ لَهُ: مَا أَلَذُّ مَا يَكُونُ فِـي الْعَالَمِ؟

قَالَ: اَلْأَدَبُ وَالتَّعْلِيمُ وَالنَّظَرُ إِلَى مَا لَمْ تَكُنْ إِلَيْهِ نَظَرْتَ قَبْلَ ذٰلِكَ.

Sokrat'a sormuşlar: Dünyada en fazla keyif veren şey nedir? Şöyle demiş: Edep(lenmek), (birşeyler) öğretme(k) ve daha önce düşünmediğin bir şeyi düşünme(k).[59]

Sokrat'a göre felsefe ve hikmet, uğrunda bir ömür çaba harcanması gereken yüksek ideallerdendir. Bilgeliğe kestirme yoldan ve kısa sürede ulaştığını iddia edenler Sokrat tarafından yerilmiştir. Bir Sokrat nüktesinin konusu tam da budur:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: أَرْجُو أَنْ أَكُونَ فَيْلَسُوفًا فِي سَنَةٍ.

فَقَالَ: إِنْ جَاءَ مِنْكَ فَيْلَسُوفٌ فِي سَنَةٍ قَتَلْتُ أَنَا نَفْسِي!

[58] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.110.

[59] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55.

> Adamın biri Sokrat'a "*Bir sene zarfında filozof olmayı ümit ediyorum*" demiş. Sokrat adamın bu hayaline istihza ile şu karşılığı vermiş: Eğer senden bir yılda filozof olursa, ahdim olsun ben de bu tatlı canıma kıyacağım![60]

Sokrat bir filozof olarak kendi kadrü kıymetinin de farkında bir bilgedir. Devrinin insanlarınca anlaşılmamak her büyük insanın talihsizliği olduğu gibi kendisi de bundan nasiplenmiş görünmektedir. Kaynaklarda yer alan anekdotların satır aralarında, şöhretini kıskanan kimi dostlarının iğneli sözlerine verdiği yanıtlar dikkat çekicidir. Mesela bunlardan birinde, Sokrat, bilginin kaynağına gözlerini kapayan kimseyi değersizlikle suçlar:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: ذَكَرْتُكَ لِفُلَانٍ فَلَمْ يَعْرِفْكَ، فَقَالَ: يَضُرُّهُ أَنْ لَا يَعْرِفَنِي وَيَضُرُّهُ أَنْ لَا أَعْرِفَهُ. لِأَنِّي لَا أُعْنَى بِمَعْرِفَةِ خَسِيسٍ وَلَا يَجْهَلُ مِثْلِي إِلَّا خَسِيسٌ.

> Bir adam Sokrat'a gelerek *"Filanca kişiye senden bahsettim ama seni çıkaramadı"* deyince şunu söylemiş: O zatın beni tanımaması veya benim onu bilmemem her hâlukârda kendisine zarar verir. Zira benim, seviyesiz bir insanı tanımakla kaybedecek vaktim olmadığı gibi, zaten böyle insanlar da beni tanıma bahtiyarlığına eremezler![61]

Anekdotun *el-Kelimü'r-rûhâniyye* ve diğer bazı kaynaklarda yer alan bir diğer varyantında ise ifadeler kısmen değişmektedir:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: ذَكَرْتُكَ عِنْدَ فُلَانٍ فَلَمْ يَعْرِفْكَ!
فَقَالَ: يَضُرُّهُ أَنَّهُ لَا يَعْرِفُنِي، لِأَنَّهُ لَا يَجْهَلُ مَكَانَ ذِي الْعِلْمِ إِلَّا خَسِيسٌ!

> Adamın biri Sokrat'a "*Filancanın yanında senin adını andım fakat seni çıkaramadı*" demiş. Sokrat da cevaben şöyle demiş: Beni tanımamakla ancak kendisi kaybeder. Zira ilim sahibinin makamından ancak değersiz kimseler habersiz olur.[62]

Esasen Sokrat, içinde yaşadığı toplum fertlerine nispetle bilgi ile daha fazla donanmış bir birey olduğunun yeterince farkındadır. Hatta bu düşünce, gördüğünü söylediği birtakım rüyalarla da desteklenmiş görünmektedir. Bir Sokrat anekdotunun teması "*bilmediğini söylemek suretiyle insanların en bilgesi haline gelme*" üzerinedir:

---

60 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86.

61 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.111.

62 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.89; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.133; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 19.

قَالَ سُقْرَاطُ: كُنْتُ أَرَى كَثِيـرًا فِـي النَّوْمِ أَنِّـي أَعْلَمُ أَهْلِ زَمَانِـي وَلَمْ أَجِدْنِـي أَسْتَحِقُّ هذِهِ الصِّفَةَ إِلَّا بِكَثْـرَةِ قَوْلِـي "لَا أَدْرِي فِيمَـا أُسْأَلُ عَنْهُ.

Sokrat anlatıyor: Rüyamda sık sık kendimi, kendi devrimdeki insanların en bilgilisi olarak görüyordum. Elhak bu mertebeye de ancak bakış açımı yansıtan şu sözüm sayesinde nail oldum: "*Sorduğunuz hususu bilmiyorum!*"[63]

Sokrat bilginin insanlara küçük yaşlardan itibaren kazandırılması tezini hararetle savunur, bu yüzden de vaktini daha ziyade gençlerin eğitimine adardı. Orta yaş ve üzerinden ziyade yeni yetme delikanlılarla oturup kalkan Sokrat'ın bu tavrı dostlarını rahatsız etmiş olmalı ki, büyük filozof o dostlarını mizahî bir üslupla iğnelemekten geri kalmamıştır:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: لِمَ تُعَاشِـرُ الْأَحْدَاثَ وَأَنْتَ شَيْخٌ؟
فَقَالَ: اَلرَّاضَةُ إِنَّمَا تُرَوِّضُ مِهَارَةَ الْخَيْلِ، لَا مَا هَرِمَ مِنْهَا.

Sokrat'a "*Yaşlı başlı olduğun halde neden yaşça senden küçüklerle hemhal oluyorsun?*" diye sormuşlar. Demiş ki: "*Seyisler sadece at yavrularıyla (taylarla) meşgul olur; yılkılarla değil!*"[64]

Sokrat'a nispet edilen anekdotların Arapçalarında gençler için tercih edilen sözcük seçiminin أَحْدَاثٌ oluşu dikkat çekicidir. Bu, bilgenin, delikanlılık çağına (genellikle 12-20 arası yaşlar) henüz adım atmış çocuklarla özel olarak ilgilendiğini gösteren hassas bir terimi işaret etmektedir. Sokrat açısından eğitim, bu yaşlardaki delikanlıları hiç olmazsa yanlış yollara düşmekten koruyacağı cihetle önem arz etmektedir, dolayısıyla toplumu bu yönde aydınlatma gayreti içinde olduğu söylenebilir. Bir soruya verdiği yanıtta bu noktadaki duruşunun gerekçesini sunar bize Sokrat:

قِيلَ لَهُ: مَا يَنْتَفِعُ بِهِ الْأَحْدَاثُ مِنْ تَعْلِيمِ الْآدَابِ؟
قَالَ: لَوْ لَمْ يَنْتَفِعُوا إِلَّا بِمَا يَمْنَعُهُمْ مِنَ الْمَذَاهِبِ الرَّدِيئَةِ لَكَانَ فِي ذَلِكَ كِفَايَةٌ.

Sokrat'a "*Edep adap okumakla gençlerin eline ne geçecek?*" diye sormuşlar. Demiş ki: Sadece yanlış yollara sürüklenmekten onları kurtarsa bile bu onlara yeterli gelir.[65]

Sokrat yukarıda belirtilen eğitimin gençlere sağlayacağı faydalara ısrarla dikkat çekmiştir. Belirtilen anekdotun dışında, muhtevayı aşağı yukarı aynen yansıtan özlü sözlerinde

---

63 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86.

64 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.51; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.72.

65 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86.

de bu temanın işlendiğini görebiliriz. Mesela Şehrezûrî'nin eserinde bu fikir şöyle bir ibarede dile getirilmiştir:

أَنْفَسُ مَا لَزِمَهُ الْأَحْدَاثُ الْأَدَبُ، وَأَوَّلُ نَفْعِهِ لَهُمْ أَنَّهُ يَقْطَعُهُمْ عَنِ الْأَفْعَالِ الرَّدِيئَةِ.

Gençlere lazım olan en kıymetli şey edep (ya da edebiyat)tır.
Zira bunlar, gençleri kötü işlere sürüklenmekten alıkoymasıdır.[66]

Sokrat'ın, bilginin pratik hayata yansımasına dair söyledikleri de kayda değerdir. O, küçük yaşlardan itibaren hafızaya atılan bilgilerin, bilgiyi edinenin hayatını kolaylaştıran bir yönü olması gerektiğine dikkat çeker. Nitekim sorulan bir soruya verdiği yanıt bu yöndedir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَا أَحْسَنُ بِالْمَرْءِ أَنْ يَتَعَلَّمَهُ فِي صِغَرِهِ؟ قَالَ: مَا لَا يَسَعُهُ أَنْ يَجْهَلَهُ فِي كِبَرِهِ.

Sokrat'a sorulmuş: Kişinin, küçüklüğünde neyi öğrenmesi en doğru şey olur?
Şöyle yanıt vermiş: Yaşlılığında bilmemeyi kaldıramayacağı şeyi.[67]

İnsanlar genelde belirli bir yaş ve olgunluğa eriştiğini düşündükleri kimselerden hikmet ve tecrübelerini paylaşmalarını bekler. Ancak her yaşı ilerlemiş kimse bilge ya da güngörmüş değildir. Sokrat, saçını sakalını ağartmış olmasına rağmen bilgelikten yana nasibini almamış cahillerin, cehaletlerini gizlemek için başvurdukları bir hileyi deşifre etmekten adeta keyif alır. Niketim saç ve sakalını amacı dışında siyaha boyayan biri hakkındaki yorumu bu kabildendir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَا أَتْعَبَ فُلَانًا بِخِضَابِ لِحْيَتِهِ؟
فَقَالَ: لِخَوْفِ الْمُطَالَبَةِ بِالْحِكْمَةِ، وَلَا تُطْلَبُ إِلَّا مِنَ الْمَشَايِخِ.

> Sokrat'a "*Ne sebepten filanca kişi sakalını boyama zahmetine katlanıp duruyor?*" diye sormuşlar: Yanıtı şu olmuş: Sadece yaşlılardan tahsil edilebilen bilgeliğin, kendisinden de talep edileceğini düşünerek endişeye kapılıyor olmasından![68]

Sokrat düşüncesinde bilgelik ile dünyevilik hep karşı karşıya getirilen, paradoksal olarak ele alınan iki kavramdır. Dünyadan son derece müstağni bir filozof olarak Sokrat, parayı, dünya malını ve serveti her zaman hikmetin önünde bir engel olarak görür. Hâlbuki hakiki hikmete sahip olan kişi tüm dünyevi gamlardan kurtuluşla ödüllendirilir. Onun bu konuya dair saptamalarından birinde şöyle der filozofumuz:

---

66 İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

67 et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *El-İmtâ' ve'l-müânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye 1. Baskı, Beyrut, 2003, s.188; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.72.

68 İbn 'Abdilber*, Behcetü'l-mecâlis*, s.217.

مَنْ أُعْطِيَ الْحِكْمَةَ فَلَا يَجْزَعْ لِفَقْدِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ؛
لِأَنَّ مَنْ أُعْطِيَ السَّلَامَةَ وَالدَّعَةَ لَا يَجْزَعُ لِفَقْدِ الْأَلَمِ وَالتَّعَبِ.
لِأَنَّ ثِمَارَ الْحِكْمَةِ السَّلَامَةُ وَالدَّعَةُ، وَثِمَارُ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ الْأَلَمُ وَالتَّعَبُ.

Her kime bilgelik bahşedilirse altın ve gümüşten oldum diye tasalanmasın. Çünkü Esenlik ve huzur bahşedilen kimse, keder ve zahmetten oldum diye dertlenir mi hiç? Bilgeliğin semeresi esenlik ve huzur; altın ve gümüşün semeresi ise keder ve zahmettir.[69]

Sokrat'ın bazı hikemi sözleri ise, onun hikmet ile ahlak arasında gördüğü ilişkiyi anlatır. Mesela bir sözünde şöyle der:

رَأْسُ الْحِكْمَةِ حُسْنُ الْخُلُقِ.

Hikmetin (bilgeliğin) ilk adımı güzel ahlaktır.[70]

Bu manada özellikle gençlerin adab-ı muaşerete ve ahlaka dair okumalar yapmasını savunur. Nitekim bir keresinde kendisine "*Edep adap okumakla gençlerin eline ne geçecek?*" diye sorduklarında şöyle yanıt vermiştir: Sadece yanlış yollara sürüklenmekten onları kurtarsa bile bu onlara kâfi gelir.[71]

Bazı Sokrat nüktelerinde ise, filozofumuzu, devrin hâkim anlayışına ve baskın geleneklerine uyarak rasyonel olmayan yorumlarda bulunurken görmek de mümkündür. Bir takım fiziksel anomalilerden hareketle karakter tahlilinde bulunma geleneği klasik çağlarda hemen her toplumda görülebilen bir eğilimdi. Aşağıdaki rivayete bakılacak olursa, Sokrat da bu eğilimin etkisindeydi ve bir kambur ya da cücenin mahkeme tanıklığının neden geçersiz sayılması gerektiğini kendince şöyle aklileştirmektedir:

قِيلَ إِنَّ سُقْرَاطَ قَالَ: لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ الْأَحْدَبِ وَالْقَصِيرِ -وَإِنْ تَزَكَّيَا- لِخُبْثِهِمَا.
فَقِيلَ: وَلِمَ خُبْثًا؟قَالَ: لِقُرْبِ دِمَاغَيْهِمَا مِنْ فُؤَادَيْهِمَا.

> Rivayete göre Sokrat bir keresinde "*Ne kadar tezkiye edilirse edilsin, özündeki sinsilikten ötürü, kambur ile cücenin mahkemede tanıklığı kabul edilmez*" deyince itiraz edenler olmuş: "*Neden sinsi olsunlar ki?*" Sokrat da yanıtlamış: "*Çünkü bunlarda (şeytani zekânın mahalli olan) dimağ (âdil ve vicdani hükümlerin mercii olan) kalbe yakındır.*"[72]

---

[69] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.65; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.125; el-Husrî, el-Kayravânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (I-II), thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, IV, 1062.

[70] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78.

[71] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86.

[72] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 311.

a. İlim ve Tahsilin Yaşı

Bilgi edinmenin bir yaşı olmadığı genel kanaati Sokrat'ın da üzerinde durduğu meseleler arasındadır. Bu yüzden yaşı ilerlemiş kimselerin bilgiden mahrum kalmaması yönünde de tavsyilerde bulunmuştur. Bu tavsiye, özellikle yaşını başını almış ihtiyar kesimin ilimle meşguliyetinin ayıplanacak bir kusur olarak görüldüğü bir toplum için yapılmış olması anlamlıdır. Sokrat bizim bugün "*öğrenmenin yaşı yoktur*" vecizesiyle özetlediğimiz mesajı çağlar öncesinden şöyle vermiştir:

نَظَرَ (سُقْرَاطُ) إِلَى شَيْخٍ يُحِبُّ النَّظَرَ فِي الْفَلْسَفَةِ وَيَسْتَحْيِي، فَقَالَ:
يَا هٰذَا، تَسْتَحْيِي أَنْ تَصِيرَ فِي آخِرِ عُمْرِكَ أَفْضَلَ مِمَّا كُنْتَ عَلَيْهِ فِي أَوَّلِهِ!

> Sokrat felsefeyle meşgul olmayı arzu eden ama (yaşı dolayısıyla) bundan çekinen bir pir-i faniye şunu söylemiş: "*İhtiyar! Ömrünün son demlerinde öncekine kıyasla daha üstün olmaktan hicap mı duyuyorsun?!*"[73]

Aynı bakış açısıdır ki, Sokrat'ı, ilerlemiş yaşına rağmen musiki ile meşgul olmaktan mahrum etmemiş, bu hususta kendisini kınamaya kalkan dostlarına da uygun bir dille cevap vermeye itmiştir. Aşağıdaki anekdot, hem otantikliği hem de Sokrat'ın sanatsal bir alana duyduğu ilgiyi belgelemesi açısından önem arz etmektedir:

كَانَ سُقْرَاطُ يَتَعَلَّمُ عِلْمَ الْمُوسِيقَى فَقِيلَ لَهُ: أَمَا تَسْتَحِي أَنْ تَتَعَلَّمَ عَلَى رَأْسِ الْكِبَرِ؟
فَقَالَ: أَقْبَحُ مِنْ ذَلِكَ أَنْ أَكُونَ جَاهِلًا عَلَى رَأْسِ الْكِبَرِ.

> Sokrat musiki sanatıyla ilgili bilgiler öğrenmeye başlayınca arkadaşları kendisine karşı çıkarak "*Bir ayağın çukurda; böyle olduğu halde müzik tahsilinde bulunmaya utanmıyor musun?*" demişler. Sokrat da cevabını vermiş: Bu dediğinizden daha beteri, bu kadar yaşlılığımda bile hâlâ (bazı şeylerin) cahili olarak kalmam![74]

b. Bilginin Zapta Geçirilmesi

Sokrat, bilginin kayda geçirilmek yerine hafızaya alınması noktasında hocası Timaios'un tavsiyesine uymuş ve öğrencilerinin aktarılan bilgileri şifahi yolla edinmelerini bir eğitim ilkesi olarak benimsemiştir. Bundan dolayı ne kendisi bir kitap yazmış ne de tilmizlerinin, anlatılan bilgileri not almasına izin vermiştir. *Muhtâru'l-hikem*'de yer alan aşağıdaki

[73] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.121.

[74] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83-84; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127.

anekdotta, hocası Timaios'un, küçük Sokrat'ı bu eğitim usulüne nasıl ikna ettiğine dair tarihsel bir anekdot yer almaktadır:

قَالَ (طِيمَاوُس) لَهُ فِي صِبَاهُ: أَلَا تَدَعُنِي أُدَوِّنُ مَا أَسْمَعُ مِنْكَ مِنَ الْحِكْمَةِ؟ فَقَالَ لَهُ: مَا أَوْثَقَكَ بِجُلُودِ الْبَهَائِمِ الْمَيِّتَةِ وَأَزْهَدَكَ فِي الْخَوَاطِرِ الْحَيَّةِ! هَبْ إِنْسَانًا لَقِيَكَ فِي طَرِيقٍ فَسَأَلَكَ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْعِلْمِ، هَلْ كَانَ يَحْسُنُ أَنْ تُحِيلَهُ عَلَى الرُّجُوعِ إِلَى مَنْزِلِكَ وَالنَّظَرُ فِي كُتُبِكَ؟ فَإِنْ كَانَ لَا يَحْسُنُ فَالْزَمِ الْحِفْظَ! فَلَزِمَهُ سُقْرَاطُ.

Sokrat çocukluğunda hocası Timaios'a "*Sizden duyduğum hikmetleri yazmama neden müsaade etmiyorsunuz?*" diye sorunca, hocası "*ölü hayvan derilerine ne çok bel bağlıyor ve canlı zihinlere ne kadar da itimatsızsın"* deyip devam etmiş: "*Farz et ki yolda karşına çıkan biri sana bir bilgi soruyor. Bu durumda ona 'eve gidelim de kitaplara bir bakalım' desen doğru olur mu? Doğru olmayacağına göre o zaman sen ezberlemeye bak*" demiştir. Bunun üzerine Sokrat da ezbere devam etmiştir.[75]

Yukarıdaki bilginin aksine, klasik *edeb* kaynaklarında Sokrat'a nispet edilen bir özlü söz, bize, bilginin ancak yazıya geçirilmesi halinde zamana meydan okuyabileceği öğüdünde bulunmaktadır. Şöyledir Sokrat'ın sözü:

مَا بَنَتْهُ الْأَقْلَامُ لَمْ تَطْمَعْ فِي دُرُوسِهِ الْأَيَّامُ.

Kalemlerin yazdığını, zaman silmeye cesaret edemez.[76]

c. Doğru Soru, İncelikli İfade

Felsefi düşüncenin birinci ilkesi sorgulama ve soru sormadır. Filozoflar soruyu, ilim hazinesinin kapısını açan bir anahtar mesabesinde görseler de; yerinde, zamanında ve doğru sorulmamış bir soruyu malayaniyat kabul ederler. Sokrat'a nispet edilen anekdotlardan birinde, bir meraklının kendisine yönelttiği lüzumsuz bir soruya verdiği hakimâne cevap susturucu olduğu kadar düşündürücüdür de. Şöyledir anekdot:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: لِمَ صَارَ مَاءُ الْبَحْرِ مَالِحًا؟ فَقَالَ لِلسَّائِلِ:
إِنْ أَعْلَمْتَنِي الْمَنْفَعَةَ الَّتِي تَنَالُكَ مِنْ عِلْمِ ذَلِكَ أَعْلَمْتُكَ السَّبَبَ فِيهِ.

Adamın biri Sokrat'a "*Deniz suyu neden tuzlu?*" diye sormuş. Sokrat şöyle demiş: "*Sen bana bu bilginin ne işine yarayacağını söylersen ben de sana sebebini söylerim!*"[77]

---

75 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.163.

76 el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 70.

77 et-Tevhîdî*, el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 172.

Sokrat, kişinin konuşmasındaki incelik ve isabetliliği, öncesindeki yoğun tefekkür ameliyesi ile irtibatlandırır. Doğru bir kelam ancak üzerinde hakkıyla düşünülmüş bir zihnin ürünü olabilir. Bu yolla kişiyi daha fazla düşünmeye teşvik eden Sokrat şöyle demiştir:

اَلْكَلَامُ اللَّطِيفُ يَنْبُو عَنِ الْفَهْمِ الْكَثِيفِ.

İncelikli söz, kafa patlatılmış idrakten doğar.[78]

2. Sokrat'ın Söylemlerinde Kadın Önyargısı (Mizojini)

Kadın, kadının ontolojik konumu, evlilik müessesesindeki yeri, sosyal hayattaki rolü, erkekle olan münasabeti gibi konular Sokrat felsefe ve hikemiyatında hiç de göz ardı edilmeyecek orandaki bir rivayet mahsulüne karşılık gelir. Gerek hayatına dair sistematik ya da yarı sistematik bilgi aktaran biyografik eserler; gerekse felsefe ve hikemiyatına ilişkin merviyyâtı antoloji mantığı içerisinde önümüze koyan klasik *edeb* kaynakları bu manada zengin bir repertuvar sağlar. Aşağıda Sokrat'ın "kadın" olgusuna dair yaklaşımları bahsi geçen kaynaklardaki rivayetler aracılığıyla özetlenmeye çalışılacaktır.

Sokrat'ın "cinsi latif" hakkındaki düşünceleri, çağının diğer Yunan filozoflarından pek bir farklılık arz etmez. O da çağdaşı filozoflar gibi kadını temelde "olumsuz" değerlendirir. Erkekler açısından hoşa giden unsurları varsa da bu asla "kadın"ı masum yapmaz. Bu manada cins-i latif, alımlılığı da dikkate alındığında "cazibedar bir yırtıcı"ya ve "çekici bir hayvan"a teşbih edilmiştir Sokrat tarafından. Çok popüler bir nüktesi şöyledir mesela:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: أَيُّ السِّبَاعِ أَحْسَنُ (أَجْمَلُ): فَقَالَ: اَلْمَرْأَةُ!

> Sokrat'a "*Yırtıcılar içerisinde en güzeli (hoşa gideni) hangisidir?!*" diye sormuşlar. "*Kadın*" diye cevap vermiş.[79]

Sokrat'ın yaklaşımına göre nasıl ki bilgisizlik ve cehalet insanın ruhi ve akli melekelerine zarar veriyorsa, kadın da aynı şekilde onun için muazzam bir kötülük kaynağıdır. Bir aforizmasının ana fikri tam da budur:

لَا ضَرَّ أَضَرُّ مِنَ الْجَهْلِ وَلَا شَرَّ أَشَرُّ مِنَ النِّسَاءِ.

Cehaletten daha zararlısı ve kadınlardan daha şerlisi bulunmaz.[80]

---

78 et-Tevhîdî*, el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.187.

79 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, III, 163; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 20; el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 239; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*'da ibare [أَيُّ السِّبَاعُ أَجْسَرُ؟] "*En cesaretli yırtıcı hangisidir?*" şeklindedir. Bkz. XVIII, 198.

80 İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.69.

Dolayısıyla Sokrat bir olgu olarak evlilik müessesesine temkinli yaklaşmaktan yanadır. Evlilik ona göre mutluluk sağlayacak bir olgu değil, daha ziyade onu mutsuz edecek, hatta onu avlamak için özel olarak tasarlanmış bir tuzağı andırır. Bu gibi düşünceleri, bir bilge olarak evlilik konusunda kendisine danışan kimselere yaptığı öğütlere de yansımıştır:

اِسْتَشَارَهُ رَجُلٌ فِي التَّزْوِيجِ فَقَالَ: إِنَّ أَصْحَابَ التَّزْوِيجِ يُشَبَّهُونَ بِالسَّمَكِ الَّذِي يُصَادُ بِالْقِفَافِ فَالَّذِي يَكُونُ خَارِجًا يُرِيدُ الدُّخُولَ فِيهَا وَالَّذِي قَدْ دَخَلَ فِيهَا يَرُومُ الْخُرُوجَ مِنْهَا فَانْظُرْ لَا يُصِيبُكَ مِثْلُ هَذَا.

Adamın biri evlilik konusunda Sokrat'a danışınca ona şu tavsiyeyi yapmış: Evlilik konusunda insanlar sepetle avlanan balıklara benzetılırler; sepetin dışındakiler içeri girmeye çabalarken, içeridekiler de dışarı çıkmaya can atar. O yüzden sen sen ol, bu duruma düşme![81]

Yine bir başka tilmizine yaptığı tavsiyede Sokrat'ın, kadınlarla asgari düzeyde birlikte olmayı özendirmek üzere başvurduğu teşbih hakikaten ilginçtir. O, son derece insani bir ihtiyacın karşılanması eylemini, anlaşılmaz şekilde "*ölü eti yenilmesi*"ne benzetmiştir. Şöyledir Sokrat'ın teşbihi:

قَالَ لِتِلْمِيذٍ لَهُ: أَيْ بُنَيَّ! إِنْ كَانَ لَا بُدَّ لَكَ مِنَ النِّسَاءِ فَاجْعَلْ لِقَاءَكَ لَهُنَّ كَأَكْلِ الْمَيْتَةِ، لَا تَأْكُلْهَا إِلَّا عِنْدَ الضَّرُورَةِ، فَتَأْخُذُ مِنْهَا بِقَدْرِ مَا يُقِيمُ الرَّمَقَ وَتَتْـرُكُهَا؛ وَإِنْ أَخَذَ أَحَدٌ مِنْهَا فَوْقَ الْحَاجَةِ أَسْقَمَتْهُ وَقَتَلَتْهُ.

Sokrat bir öğrencisine şu öğütte bulunmuş: Bak evladım, şayet kadınsız yapamıyorsan, onlarla olan flörtünü/birlikteliğini "leş yeme" hususundaki davranışına benzet. Ondan sadece zaruret halinde ve ölmeyecek miktarda yeyip bırak. Zira bir kimse, leşten, gereğinden fazla tüketecek olursa, bu önce onu hasta, sonra da mevta eder.[82]

Hemen bütün toplumlarda yaygın bir eğilim olan, evlilik ya da kadın olgusunun bir tuzağa teşbihi Sokrat tarafından da kullanılmıştır. Sokrat için de kadınlar, ontolojik ve anatomik gerçeklikleri itibariyle aldatıcı bir tuzaktır. Kişinin ihtiyatsızlığı ve dolayısıyla kendisine güveni arttıkça tuzağa yakalanma riski de yükselmektedir. Bütün bu manalar Sokrat tarafından, veciz bir cümlede şöyle ifade edilmiştir:

اَلنِّسَاءُ فَخٌّ مَنْصُوبٌ، فَلَيْسَ يَقَعُ فِيهِ إِلَّا مَنِ اغْتَـرَّ بِهِ.

---

81 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.56; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 20.

82 İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem*, s.187; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.71.

Kadın milleti, (erkekleri avlamak için) kurulmuş bir tuzağa benzer.
Ve bu tuzağa en çok, farkına varamayıp aldananlar düşer.[83]

azen de Sokrat bu yöndeki tavsiye ve tecrübelerini, içinde yaşadığı toplumda karşılaştığı insanlara spontan şekilde ama yine mizahî bir üslupla yapmaktadır. Yukarıdakine benzer bir tema içeren aşağıdaki anekdot böyledir:

رَأَى (سُقْرَاطُ) صَيَّادًا وَاقِفًا عَلَى امْرَأَةٍ جَمِيلَةٍ يَبْتَاعُ مِنْهَا شَيْئًا فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ:
لِتَنْفَعْكَ صِنَاعَتُكَ أَنَّ هٰذِهِ مَصْيَدَةٌ، فَاحْذَرْ أَنْ تَقَعَ فِيهَا!

Sokrat bir keresinde bir adamın, pazarda güzel bir kadından bir şeyler satın almakta olduğunu görmüş ve hemen adamı uyarmış: Mesleğinin sana bir faydası olsun; şöyle ki: Bu dilber bir tuzak, sen sen ol o tuzağa düşme![84]

Sokrat, kadınlara özgü yaklaşım biçimini kendi öğrencilerine de telkin eden, onlara kendince babalık da etmeye çalışan bir bilgedir. Aşağıdaki anekdotun satır aralarında yaratılmış güzelliklere tefekkür gözüyle bakabilmenin önemine yapılan vurgunun yanı sıra, zahir-batın ilişkisi bağlamında dış görünüşün aldatıcılığı teması da işlenmektedir:

نَظَرَ (سُقْرَاطُ) إِلَى رَجُلٍ مِنْ تَلَامِذَتِهِ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَى امْرَأَةٍ حَسْنَاءَ.
فَقَالَ لَهُ: لِمَ تَنْظُرُ إِلَيْهَا؟ فَقَالَ: أَتَأَمَّلُ حُسْنَ الصَّنْعَةِ.
فَقَالَ: اِقْلِبْ ظَاهِرَهَا وَبَاطِنَهَا يَتَبَيَّـنْ لَكَ قُبْحُهَا!

Öğrencilerinden birinin, güzel bir hatunu süzdüğünü fark eden Sokrat, o öğrencisine, bu kadına niye baktığını sormuş. Beriki "*Sanattaki güzelliği temaşa ediyordum, üstat*" deyince, Sokrat, hemen tavsiyesini yapmış: "*Sadece zahirine değil, batınına da bak ki çirkin tarafını da ayan beyan görebilesin!*"[85]

Sokrat'ın birkaç hikmetli sözünde ise evlilik müessesesinin hem lehine hem aleyhine değerlendirilebilecek ifadeler mevcuttur. Şu örneklerde olduğu gibi:

كُلُّ رَاحَةٍ تَجِدُهَا فِـي الْبَيْتِ، وَلَيْسَ فِـي كُلِّ بَيْتٍ تَجِدُ الرَّاحَةَ.

Evde her türlü konforu bulabilirsin, ne var ki her evde huzur bulamazsın.[86]

Yunan filozoflarının kadınlara dair düşüncelerinin birçoğunu, toplumda onlarla her karşılaştıklarında içinde bulunulan duruma uygun yaptıkları tuhaf, aşağılayıcı ve kısmen de

[83] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.69.
[84] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.90.
[85] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.69.
[86] İbn Fâtik*, Muhtârü'l-hikem*, s.187.

mizahî yorumlardan anlamaktayız. Sözgelimi Sokrat'ın, bir kadının özünde "şer" ve "yakıcı" olarak değerlendirmesine neden olan şey bir görgüsüne dayanmaktadır:

رَأَى سُقْرَاطُ امْرَأَةً تَحْمِلُ نَارًا فَقَالَ: نَارٌ تَحْمِلُ نَارًا وَالْحَامِلُ شَـرٌّ مِنَ الْمَحْمُولِ!

Sokrat bir keresinde, elinde (maşa ile) ateş koru taşımakta olan bir kadın görünce hemen şöyle bir tasvirde bulunmuş: Hayret, ateş ateşi taşıyor. Şu var ki: Taşıyan taşınandan daha yakıcı (daha beter)![87]

Keza bir cenaze teşyii sırasında kadın tayfasının sergilediği tutuma tepki sadedinde söyledikleri de, hem vicdani hem de kadının duygusal tarafını göz ardı etmesi bakımından düşündürücüdür. Sokrat dramatik bir manzara karşısında dahi kadını "şer" olarak damgalamaktan kaçınmamaktadır:

نَظَرَ إِلَى جِنَازَةِ امْرَأَةٍ وَالنِّسَاءُ خَلْفَهَا يُعَوِّلْنَ وَيُوَلْوِلْنَ فَقَالَ: اَلشَّرُّ يَتَوَجَّعُ لِفَقْدِ الشَّـرِّ!

Sokrat bir kadın cenazesine tanık olmuş. Kadınlar cenazenin arkasından feryad-ı figan ediyor, ortalığı velveleye veriyormuş. "*Şu işe bak yahu*" demiş "*şer, şerrin defolup gitmesinden bile acı çekiyor!*"[88]

Bir başka anekdotta ise Sokrat ve arkadaşlarının, saray tarafından infaz edilmiş bir kadının naşı üzerinden espri yaptıkları ve bundan büyük bir keyif de aldıkları anlaşılmaktadır. Kadın ön yargısının en ibretlik sahnelerinden birisi klasik Müslüman kaynaklarında şöyle hikâye edilmiştir:

مَرَّ هُوَ (سُقْرَاطُ) وَغَيْرُهُ مِنَ الْحُكَمَاءِ بِامْرَأَةٍ مَصْلُوبَةٍ، فَقَالَ: لَيْتَ يُثْمِرُ لَنَا مِثْلَ هَذَا الثَّمَرِ!

Sokrat ve birkaç filozof arkadaşı, idam edilen bir kadının darağacında sallanan cesedine rast gelmiş. İçlerinden Sokrat hemen şu yorumda bulunmuş: Keşke tüm ağaçlar böyle meyve verse![89]

Sokrat'ın kadınlar hakkındaki nüktedanca bazı yorumlarının kaynağı, yine bizzat şahit olduğu Grek toplumundaki kadın manzaralarıdır. Mesela aşağıdaki anekdot aracılığıyla onun, kadına yönelik menfi bakışı mizahî bir vurguyla anlatılır:

تَزَيَّنَتِ امْرَأَةٌ وَبَرَزَتْ لِلنَّظَّارَةِ فَقَالَ سُقْرَاطُ لَهَا:

بَرَزْتِ لِتَنْظُرَ الْمَدِينَةُ إِلَيْكِ لَا لِتَنْظُرِي إِلَيْهَا!

---

87 el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 239.

88 Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.69.

89 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.89; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14.

> Kadının biri süslenip püslenmiş, gelip geçene kendini göstermek için dışarı çıkmış. Sokrat bu kadına şunu söylemiş: Sen şehre bakınmak için çıkmamışsın; şehrin sana bakması için çıkmışsın![90]

Masâri'u'l-'uşşâk'ta "Sokrat ve Aşk" başlığı altındaki bir bölümde Sokrat'ın aşk kavramını bir tür cinnet olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Ayrıca mahiyet olarak tek tip bir aşktan söz edilemez, bir çeşitlilikten bahsedilebilir:

> اَلْعِشْقُ جُنُونٌ؛ وَهُوَ أَلْوَانٌ كَمَا أَنَّ الْجُنُونَ أَلْوَانٌ.
>
> Aşk bir cinnet hâlidir. Çeşit çeşit delilik olduğu gibi, aşk denilen deliliğin de envai türlüsü vardır.[91]

Gerek Sokrat'ın gerekse çağdaşı diğer filozofların kadınlar hakkındaki bu türden olumsuz yaklaşımları toplumun çeşitli kesimlerinden tepki almış olmalı ki, kayda geçen rivayetlerden birinde, kendisine bu meyanda yöneltilen bir soruya yanıtlar vermek durumunda kaldığını da görmekteyiz. Kendisini de bir kadının dünyaya getirdiği imasıyla, empati yapmaya zorlandığını gördüğümüz Sokrat'ın mizojinik yaklaşımında ısrarcı olması ise hayli dikkat çekicidir:

> قِيلَ لَهُ مَا تَقُولُ فِي النِّسَاءِ فَقَالَ: هُنَّ كَشَجَرِ الدِّفْلَى لَهُ رَوْنَقٌ وَبَهَاءٌ. فَإِذَا أَكَلَهُ الْغِرُّ قَتَلَهُ. وَقِيلَ لَهُ: كَيْفَ يَجُوزُ لَكَ أَنْ تَذُمَّ النِّسَاءَ وَلَوْلَاهُنَّ لَمْ تَكُنْ أَنْتَ وَلَا أَمْثَالُكَ مِنَ الْحُكَمَاءِ؟ فَقَالَ: إِنَّمَا الْمَرْأَةُ مِثْلَ النَّخْلَةِ ذَاتِ السِّلَاعِ، إِنْ دَخَلَ فِي بَدَنِ إِنْسَانٍ عَقَرَهُ، وَحِمْلُهَا الرُّطَبُ الْجَنِيُّ.
>
> Sokrat'a "*Kadınlar hakkında ne düşünüyorsun?*" diye sormuşlar. Şöyle yanıt vermiş: Kadınlar parlak ve gösterişli zakkum ağacına benzerler. Aldanıp da kendisinden yiyenleri öldürür. Tekrar sormuşlar: Nasıl oluyor da kadınlara bu kadar yüklenebiliyorsun; hâlbuki onlar olmasa ne sen ne de senin gibi filozoflar var olamazlardı! Buna da şöyle cevap vermiş: Kadın milleti, gövde dalları odunsu ve çalımsı vaziyetteki hurma bitkisine benzer. Bir insanın vücuduna batmaya görsün hemen kanatır. Lakin meyvesi taze hurmadır.[92]

---

[90] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81*;* es-Sicistânî*, Sıvânü'l-hikme*, s.127.

[91] es-Serrâc, Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed*, Masâri'u'l-'Uşşâk* (I-II), Dâru Sâdır, Beyrût, t.y., c. II, 15; el-Beyhakî*, el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, s.174; et-Tenûhî, Kadı Ebû Ali Muhassin b. Ali, *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere* (nşr. Abbûd eş-Şâlicî), I-VIII, Bağdat, 1971-1973, VI, 227.

[92] İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.72.

Bu bapta işaret etmek gerekir ki, modern makame üslubuyla eser kaleme alan müelliflerden ‘Âid el-Karnî de, Antik Çağ filozoflarının kadın imajına dair ön yargılarını ve olumsuz yaklaşımlarını *Makâmât*’ında veciz bir üslupla şöylece özetlemiştir:

وَمَاذَا فَعَلَ بِالْمَرْأَةِ سُقْرَاطُ وَبُقْرَاطُ وَدِيمُقْرَاطُ، أَهْلُ الْأَوْهَامِ وَالْأَغْلَاطِ،
جَعَلُوهَا شَيْطَانَةً وَسَمَّوْهَا الْفَتَّانَةَ؛ وَإِنَّمَا هِيَ فِي بَعْضِ الْأَوْقَاتِ قَهْرَمَانَةً وَرَيْحَانَةً.

Kadına nasıl baktı Sokrates, Hipokrates, Demokritos? Vehim ve hata ehli bu cemaat?
Kadını “*Şeytan*” belleyip lakap olarak da ona “yoldan çıkaran” dediler;
Hâlbuki onlar bazen işlerimizi görür, bazen güzel kokulu reyhandır.[93]

3. Sokrat Nüktelerinde Soy ve Asalet Temaları

Klasik Arap kaynaklarında yer alan bazı anekdotlar, Sokrat’ın mensup olduğu soy itibariyle bazı asiller tarafından tahkire uğradığını açıkça kaydeder. Sokrat’ın bu türden aşağılamalara verdiği mukabeleler hem bir müdafaa-i nefis hem de apaçık bir karşı taarruz stratejisi içerir. Pekçok *edeb* kaynağında zikri geçen meşhur bir anekdot şöyledir:

عَيَّرَ رَجُلٌ شَرِيفٌ وَضِيعُ النَّفْسِ سُقْرَاطَ بِحَسَبِهِ فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ:
إِنْ قُلْتَ "إِنَّ حَسَبِي عَارٌ عَلَيَّ فَأَنْتَ عَارٌ عَلَى حَسَبِكَ!"

> Soylu ama ahlâksız bir adam, nesebi dolayısıyla Sokrat’ı kınamaya kalkınca Sokrat şöyle karşılık vermiş: “*Tut ki sülalem benim için bir utanç vesilesi; sen ise bizzat kendi soyun için bir utanç kaynağısın!*”[94]

İbn Ebî ‘Avn’ın antolojisinde yer alan bu anekdot, müteakiben diğer klasik Arap derlemelerinde kısmi lafız farklılıklarıyla birlikte tekrar etmiştir. Bir örneği aşağıdaki gibidir:

عَيَّرَ سُقْرَاطَ الْحَكِيمَ رَجُلٌ بِخُمُولِ نَسَبِهِ وَتَاهَ عَلَيْهِ بِشَرَفِهِ وَرِيَاسَتِهِ، فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ:
إِلَيْكَ انْتَهَى شَرَفُ قَوْمِكَ، وَمِنِّي ابْتَدَأَ شَرَفُ قَوْمِي؛ فَأَنَا فَخْرُ قَوْمِي وَأَنْتَ عَارُ قَوْمِكَ!

> Bir defasında adamın biri Filozof Sokrat’ı nesebinin belirsizliği dolayısıyla kınamaya kalkmış; yetmemiş gibi kendi soyu ve idari pozisyonu ile de kurum satmış. Sokrat bu adama şöyle demiş: Sülalenin şerefi sende sona eriyor, benim sülalemin şerefi ise benle başlıyor. Dolayısıyla ben kendi sülalemin övünç vesilesi, sen ise kendi sülalenin utanç kaynağısın![95]

---

93 el-Karnî, Âid b. Abdullah, *Makâmâtü’l-Karnî*, eş-Şârika: Mektebetü’sahâbe, 2000, s.563.

94 İbn Ebû ‘Avn, *el-Ecvibetü’l-müskite*, s.111.

95 el-Âbî, *Nesrü’d-dürr*, VII, 22; el-İsfehânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 409; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-hamdûniyye*, VII, 220; ez-Zemahşerî, *Rebî‘u’l-ebrâr*, IV, 260; el-‘Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 82.

Bu anekdotun daha kısa bir formu ise şöyledir:

عَيَّرَ شَرِيفُ النَّسَبِ سُقْرَاطَ بِسُقُوطِ نَسَبِهِ،
فَقَالَ: نَسَبِي عَارٌ عَلَيَّ، وَأَنْتَ عَارٌ عَلَى نَسَبِكَ!

Soylu sınıfından biri Sokrat'ı nesebinin önemsizliği sebebiyle kınamaya kalkınca ona şunu söylemiş: Soyum sopum benim için yüz karası. Ama Sen kendi soy sopunun yüz karasısın![96]

C. Nüktedanlığı ve Alaycılığı

Düşüncelerindeki farklılık kadar ifade ve anlatımındaki üslup özelliği de Sokrat'ı diğer bilgelerden ayıran önemli bir husustur. O, tamamen şaka ve mizaha boğulmuş bir anlatımı reddettiği gibi, tümüyle ciddiyete mahkûm bir üsluptan da hoşlanmaz. Endülüslü edip ve belâgat nazariyatçısı Ebü'l-Hasen Henîüddîn el-Kartâcennî'nin (ö. 684/1285) *Minhâcü'l-büleğâ* adlı eserinde yer alan bir kayda göre, bizzat Sokrat ciddiyet ve şaka (جِدٌّ وَهَزْلٌ) üzerine düşüncelerini veciz bir cümle içerisinde özetlemiştir:

حِكَايَةُ الْهَزْلِ لَذِيذَةٌ سَخِيفٌ أَهْلُهَا، وَحِكَايَةُ الْجِدِّ مَكْرُوهَةٌ، وَحِكَايَةُ الْمَمْزُوجِ مِنْهُمَا مُعْتَدِلٌ.

(Salt) komikliğe dayalı anlatım hoşa giderse de bununla ancak ahmaklar iştigal eder. Salt ciddiyetten oluşan bir üslupsa ne beğenilir ne tutulur. Makul olansa her iki usulün karışımı olan yöntemdir.[97]

Sokrat mizacı itibariyle hicve yatkın bir filozoftu. İnsanların hatalarını ve onlarda gördüğü yanlışlıkları mizahî bir üslupla ve çoğu zaman da iğnelemek suretiyle anlatmaktan keyif alırdı. Kendisine nispet edilen hatırı sayılır orandaki bir nüktede, onun bu heccav yönü öne çıkar. Hicviyelerinde amaç bazen bir yanlışa işaret etmek, bazen toplumsal bir faydayı dikkate alarak insanları uyarmaktır. Mesela aşağıdaki anekdotta, Sokrat, beyin kaslarından ziyade kol kaslarına yatırım yapmış bir delikanlının güreşçilik mesleğini bırakarak tıp mesleğine yönelişini latif bir ima ile hicveder:

كَانَ فِي الْيُونَانِيِّينَ رَجُلٌ مُصَارِعٌ يَكُونُ أَبَدًا مَصْرُوعًا، فَتَرَكَ الصِّرَاعَ وَتَعَلَّمَ الطِّبَّ،
فَقَالَ سُقْرَاطُ: اَلْآنَ يَصْرَعُ النَّاسَ!

---

96 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, II, 163.

97 el-Kartâcennî, Hâzim b. Muhammed b. Hasen b. Muhammed, *Minhâcü'l-büleġāʾ ve sirâcü'l-üdebâʾ* (nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca), Beyrut, 1981, s.106.

> Yunanlılarda bir güreşçi varmış ve habire tuş olup duruyormuş. Birgün bu güreşçi güreşi bırakıp tıp tahsiline başlayacak olmuş. Tabii, Sokrat'ın dilinden kurtulama-mış: İşte şimdi bu delikanlı herkesin sırtını yere getirecek![98]

Aristokrat bir hayat tarzı yerine son derece gösterişsiz ve sade bir yaşamı tercih eden Sokrat'ın hayatı doğal olarak yoksul, ezilen, itilen ve ikinci sınıf insan muamelesi yapılan sıradan halkla ortak bir kaderi paylaşmaktaydı. Bu, büyük bilgeye, halk tabakasından her kesimle diyalog kurma, onlarla alışveriş içerisinde olma, dolayısıyla hatalarını yakından görüp hicvetme imkânı sunmaktaydı. Hatta öyle ki, bazı rivayetlere bakılırsa Sokrat, kaba kuvvete başvuran bazı cahil kimselerin hoyrat tavırlarının da kurbanı olmuş, ancak bunları uygun ve mizahî bir dille hicvetmekten de geri durmamıştır. Sözgelimi aşağıdaki anekdotta, Sokrat'ın, haksız yere yediği bir tokadın intikamını bilgeliğine yaraşır şekilde aldığını görebilmekteyiz:

> لَطَمَ سُقْرَاطَ رَجُلٌ عَلَى خَدِّهِ فَكَتَبَ عَلَى أَثَرِ اللَّطْمَةِ: فُلَانٌ لَطَمَنِي، هٰذَا جَزَاؤُهُ مِنِّي!
>
> Densizin biri Sokrat'ın yanağına bir tokat atmış. O da hemen tokatın yaptığı iz üzerine (mürekkeple) şunu yazmış: Filanca yanağımı tokatladı. Ben de cezasını böyle kestim (Cümle âlem bilsin)![99]

Sokrat'ın heccav yönü, onun, kendisiyle alakalı sergilenen aşağılayıcı tavırlara gösterdiği tepkilerde de ortaya çıkar. Bu tepkilerin bir kısmı fiziksel müdahaleler, çoğu da sözel aşağılamalar şeklindedir. İlk gruba örnek olarak, kendisine tekme savuran bir adama verdiği yanıtı gösterebiliriz:

> مَرَّ سُقْرَاطُ بِرَجُلٍ فَرَفَسَهُ، فَقَالَ لَهُ سُقْرَاطُ: يَا هَذَا فَعَلْتَ فِعْلاً يُشْبِهُ فِعْلَ الْحِمَارِ.
>
> Bir gün Sokrat bir adamın yanından geçtiği sırada adam bir tekme atmış. Sokrat hemen "*Savurduğun tekmenin bir eşeğin çiftesinden ne farkı var?!*" deyivermiş.[100]

Tercih ettiği basit yaşam tarzı, anlaşıldığına göre, içinde yaşadığı toplumun değişik kesimleri tarafından alay konusu edilmiş, o da bu yaklaşımlara mizahî ama bir o kadar da keskin diliyle karşılık vermiştir. Aşağıdaki anekdot bunun güzel bir örneğidir:

> قِيلَ لِسُقْرَاطَ: إِنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ يَضْحَكُونَ مِنْكَ.
> قَالَ: بِوُدِّي أَنْ يَتِمَّ ضِحْكُهُمْ مِنِّي إِلَى الْمَمَاتِ!

---

98 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81.

99 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87.

100 İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.114.

Birgün biri Sokrat'a "*Şehrin ahalisi seninle alay edip gülüyorlar*" demiş. Yanıtı şu olmuş: "*Gülmekten gebersinler!*"[101]

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında Müslüman kültüre ve şahsiyetlere nispetle nakledilen çok popüler nüktelerden bazılarının sahibinin Sokrat oluşu ilginçtir. Mesela Arap kaynaklarında farklı varyantlarıyla yer alan aşağıdaki hikâyede, bilgemizin, hem dakik gözlem gücüne hem de hadiseleri mizah kıvamında yorumlama kapasitesine şahit olmaktayız:

رَأَى سُقْرَاطُ إِنْسَانًا يَرْمِي بِالنُّشَّابِ فَتَطِيشُ سِهَامُهُ يَمْنَةً وَيَسْرَةً وَلَا تُصِيبُ الْغَرَضَ فَقَامَ سُقْرَاطُ فِي مَوْضِعِ الْغَرَضِ وَقَالَ: أَخَافُ أَنْ تُصِيبَنِي سِهَامُهُ. وَيُحْكَى أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ الْغَرَضَ أَحْرَزَ الْمَوَاضِعِ!

Sokrat bir keresinde ok talimi yapan ve attığı her ok, hedef tahtasını ıskalayarak sağa sola savrulan bir adam görmüş. Hemen kalkıp hedef tahtasının önüne dikilip "*Oklara hedef olmaktan korktuğumdan buradayım*!" deyivermiş. Bir diğer rivayette ise Sokrat şunu söylemiştir: Gördüğüm kadarıyla en emniyetli yer bu "*hedef tahtası!*"[102]

Her durumdan bir alay ya da komedi devşirmeye meyilli olan Sokrat, tabiatı gereği hayatının her evresinde hiciv ve mizahla iç içe yaşamıştır. Klasik *edeb* kaynaklarından pekçoğunda rastladığımız ve muhtemelen hayatının son nüktelerinden biri olduğunu tahmin ettiğimiz aşağıdaki rivayet, Sokrat'ın, bütün bir hayatı, trajedya ve komedyanın tek perdelik bir karışımı gibi gördüğünün açık kanıtıdır:

لَمَّا مُضِـيَ بِهِ لِيُقْتَلَ أَقْبَلَتْ (زَوْجَتُهُ) تَبْكِي وَتَصِيحُ: وَامَظْلُومَاهْ!

فَقَالَ: أَكَانَ يَسُـرُّكِ أَنْ أُقْتَلَ ظَالِمًا؟!

Sokrat idam edilmek üzere derdest edilip götürülürken karısı başına gelip ağlamaya, "*Kocam mazlum!*" diye feryad etmeye başlamış. Figanı duyan Sokrat karısına sormuş: "*Zalim olarak öldürülmem daha mı hoşuna giderdi, hatun?!*"[103]

[101] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.84.

[102] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.89-90.

[103] el-Husrî*, Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, s.106; Bazı farklı lafızlarla bkz. el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14*;* el-Câhız*, el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, s.42-43; el-'Âmilî*, el-keşkül*, II, 257; İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, s.117.

Sokrat, absürd sorular yönelten, buna karşın kendisinden felsefi içerikte yanıtlar bekleyen kimi boşboğaz tipleri de hicvetmeden geçememiştir. Sürekli depresyon hâlindeki bir adama verdiği aşağıdaki yanıt bunun güzel bir örneğidir:

أَتَـى رَجُلٌ إِلَى سُقْرَاطِيسَ الْفَيْلَسُوفِ فَقَالَ لَهُ: أَنَا فِي قَلَقٍ دَائِمٍ إِنْ جَلَسْتُ أَوْ مَشَيْتُ أَوْ قُمْتُ أَوِ اسْتَلْقَيْتُ. فَقَالَ لَهُ: مَا بَقِيَ لَكَ إِلَّا أَنْ تُصْلَبَ!

> Adamın biri Filozof Sokrat'a gelerek "*(Üstat) oturduğumda da, yürüdüğümde de, ayakta dururken de, sırt üstü yatarken de sürekli bir depresyon hâli üzereyim*" şeklinde dert yanmış. Sokrat hazırcevaplılığını konuşturmuş: Bi çarmıha gerilmediğin kalmış, onu mu denesen acaba?![104]

Sokrat sadece sorulan bir soruya verilen beklenmedik yanıtlarla muhatabını sarsan bir nükte erbabı değildir. Durum tasvirleri konusunda da bıyık altından güldürtecek sanatlı ifadeler inşa etmede mahir bir bilgedir. Mesela, muhtemelen bir sel sırasında karşılaştığı bir sahne ona böyle bir esprinin kapısını aralamıştır:

نَظَرَ سُقْرَاطُ إِلَى شَوْكٍ فِـي الْمَاءِ وَعَلَيْهِ حَيَّةٌ فَقَالَ: مَا أَشْبَهَ الْمَلَّاحَ بِالسَّفِينَةِ!

> Sokrat bir keresinde sel suyuna kapılmış bir geven çalısına tutunmuş bir yılan görmüş. Hemen şu teşbihi yapmış: Böyle gemiye böyle kaptan![105]

[104] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 172.

[105] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.51; el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 752.

İKİNCİ BÖLÜM

SOKRAT MERVİYYÂTINDA FELSEFİ VE AHLAKİ TEMALAR

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında Sokrat, anekdotları ile bilindiği kadar belki ondan daha fazla aforizmaları ile bilinmektedir. Sadece felsefecilere özgü tabakat kitaplarında değil, ahlakiyât eserlerinde, nasihatnâme türü teliflerde, en çok da *edeb* antolojisi mahiyetindeki nükte derlemelerinde bu büyük filozofa nispetle aktarılan çok sayıda vecizeye rastlamaktayız. Tezimizin bu bölümünde Sokrat'a nispet edilen özlü sözlerden -ki müstakil bir Sokrat hikemiyâtı teşkil edecek hacimdedir- bazı veciz, tema itibariyle çarpıcı, üslup bakımından da sanatlı olan nitelikli bazı örneklere yer verilecektir.

Ancak baştan belirtmek gerekir ki, Sokrat'a nispet edilen hikemi merviyyâtın bir bölümü kısa soru-cevaplardan müteşekkildir ve bunları yerine göre birer anekdot malzeme kategorisinde de değerlendirebiliriz. Esasen bu kapsama dâhil edilebilecek pek çok rivayet tezimizin I. Bölümünde zaten zikredilmiştir. Burada ise, daha önce değinilmeyen konu ve başlıklardaki rivayetler üzerinde durulacaktır.

Sözünü ettiğimiz malzemede insan hayatının anlamı, değeri, insanın eksikliği, dünya hayatının faniliği vb. temalar dile getirilmektedir. Sözgelimi aşağıdaki anekdotta Sokrat, "ideal insan" ya da "kusursuz insan" sevdasına düşen bir meraklıya verdiği yanıtta, insanın fanilik cihetine güçlü bir vurguda bulunur, anlatım bir soru-cevap formatındadır:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: هَلْ مِنْ إِنْسَانٍ لَا عَيْبَ فِيهِ؟
قَالَ: لَوْ كَانَ إِنْسَانٌ لَا عَيْبَ فِيهِ لَكَانَ لَا يَمُوتُ.

Sokrat'a demişler ki: Hiç kusuru olmayan biri var mıdır?
Yanıt vermiş: Kusursuz insan olsaydı, ölümsüz olurdu.[106]

Kısa soru-cevap yapısındaki bir diğer örnek ise erdemlilik üzerinedir. Sokrat'ın bu anlatısında nefsin kibrini kırmaya dönük ahlaki tutum, muhataba oldukça etkileyici bir üslupla aktarılmaktadır:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَتَى ابْتَدَأْتَ بِطَلَبِ الْفَضِيلَةِ؟
فَقَالَ: مُذِ ابْتَدَأْتُ بِتَوْبِيخِ نَفْسِي.

Sokrat'a sormuşlar: Ne zamandan beri erdem peşinde koşmaya başladın?

[106] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80.

Yanıt vermiş: Nefsimi kınamaya başladığımdan beri.[107]

Son bir örnek, ahlaki erdemler itibariyle yeterince gelişmemiş toplum bireylerinde sıklıkla görülen jurnalcilikle ilgilidir. Sokrat, devlet ricaline ve otoriteye bilgi taşımak suretiyle rakiplerini gammazlayan insanı ve neden olduğu fecaati, tecahül-i arif sanatına başvurarak hicvetmektedir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: أَيُّ شَـيْءٍ أَحَدُّ مِنَ الْمِنْشَارِ؟ قَالَ: اَلسِّعَايَةُ.

Sokrat'a sormuşlar: Testereden daha keskin (biçici) ne var?
Cevap vermiş: koğuculuk iftira mesleği![108]

Tezimizin bundan sonraki kısmında Sokrat'a nispet edilen özlü sözler metin ve çevirisi birlikte, çoğu defa da bazı yorum ve açıklamalar eşliğinde sunulacak; en son kısımda ise, yorum gerektirmeyen kimi vecizeleri bir liste halinde sıralanacaktır.

Ancak belirtmek gerekir ki, hikemi ifade yoğunluğu bakımından bazı eserler öne çıkmaktadır. Örneğin Hicri VI. Yüzyıl müelliflerinden Üsâme b. Münkız'ın *Lübâbü'l-âdâb*'ı emsalleri içerisinde muhtevası en zengin eserlerden biri sayılır. Zemahşerî'nin *Rebîül-ebrâr* adlı eseri de Sokrat hikemiyatı bakımından oldukça zengin bir edebiyat antolojisi niteliğindedir.

Diğer taraftan, Sokrat'ın, akli ve ahlaki değerlere dair kıymet hükümleri veren, birden fazla konusu olan hikmetli sözleri de bulunmaktadır. Mesela İbn Hamdûn'un *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*'sinde yer alan aşağıdaki ifadesinde para, nefsani arzular, ham hayalcilik, kibir ve kötü ahlaka dair değerlendirmeler bir arada yer almaktadır:

اَلْمَالُ رِدَاءُ الْكِبْرِ، وَالْهَوَى مَرْكَبُ الْمَعَاصِي، وَالتَّمَنِّي رَأْسُ مَالِ الْجَاهِلِ، وَالْكِبْـرُ قَاعِدَةُ الْمَقْتِ، وَسُوءُ الْخُلُقِ سَدٌّ بَيْـنَ الْمَرْءِ وَبَيْـنَ اللّٰهِ.

Para kibrin ridâsı; heva günahlara sevkeden vesile; hayalperestlik cahil insanın sermayesi; kibir buğz ve nefretin tetikçisi; kötü ahlak da kişi ile Allah arasındaki perdedir.[109]

[107] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 92.

[108] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.89.

[109] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.64; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, II, 180; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.128.

A. Felsefî içerikli hikemiyâtı

1. Akıl ve Düşünce

Sokrat "akıl" nimetini, Tanrının insanoğluna en büyük lütfu olarak görür. Bazı hakikatler vardır ki onlara ulaşmak Tanrının o büyük lütfu sayesinde gerçekleşir. İlimlerin birçoğu ise (bahşedilen aklın yanısıra) ancak büyük gayret ve emekler neticesinde elde edilebilir. Filozofumuz, bu gerçeği vehbî-kesbî düalitesine işaretle şöyle dile getirir:

اَلْعُقُولُ مَوَاهِبُ، وَالْعُلُومُ مَكَاسِبُ.

(İnsanlara bahşedilen) akıllar mevhibe-i ilahiyedir.
Çeşitli ilimler (ve bilgiler) ise ter dökerek kazanılır.[110]

Sokrat, aklın, abes şeyler ile meşgul edilmemesi, onun mahzeni mesabesindeki hafızanın da malayaniyat ile doldurulmaması gerektiği yönünde de birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kabil özlü sözlerinden birisi şöyledir:

اِمْلَأِ الْوِعَاءَ طَيِّبًا.

Kaba, temiz şey doldur.[111]

Kanaatimizce, İslam ulemasında da gördüğümüz akıl, gönül, hafıza, zihin vb. kavramların bir "kab"a teşbihi ve bu kabın ilim, hikmet, anlayış ve kavrayışla doldurulması ana fikri Grek filozoflarından mülhem bir yaklaşım izlenimi vermektedir.

Klasik dönem bilgelerinin, devlet adamlarının, halifelerin, filozofların vs. yüzük kaşlarına mühim hikemi sözler nakşetme geleneğine bağlı kalan Sokrat, Huneyn b. İshâk'ın *Âdâbü'l-felâsife*'de aktardığı bir bilgiyi esas alırsak, kendi yüzüğünün kaşına, nefis veya hevasının aklına galebe çalan kimsenin rezil rüsvay olacağına dair şöyle bir yazı nakşettirmişti:

مَنْ غَلَبَ عَقْلَهُ هَوَاهُ افْتَضَحَ.

Hevası aklına galebe çalan rezil rüsva olur.[112]

Her filozof gibi aklın değerini yüceltip onu kutsasa da, klasik *edeb* kaynaklarında Sokrat'a atfedilen muhtemelen hayatının ileriki yaşlarına ait hikemi bir ifadesinde "nasip" ve

---

[110] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.183; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.63; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.236.

[111] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.165; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.72.

[112] Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.451.

"talih" kavramlarına yer verdiğini de görürüz. Arap kaynaklarında "tevfik" olarak zikredilen bu olgu, tasavvuf literatüründe sıkça işlenmiş bir tema olup muhtemelen filozofun da hayatının yaşlılık evresinde bu nevi yarı mistik bir düşünceye yaklaştığını göstermektedir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَا الشَّيْءُ الَّذِي لَا يُسْتَغْنَى عَنْهُ؟ قَالَ: اَلتَّوْفِيقُ. قِيلَ: وَلِمَ لَمْ تَقُلِ الْعَقْلُ؟ قَالَ: اَلْعَقْلُ بِمَا هُوَ عَقْلٌ لَا يُجْدِي عَاجِلًا وَآجِلًا دُونَ التَّوْفِيقِ الَّذِي بِهِ يُهْتَدَى إِلَى ثَمَرَةِ الْعَقْلِ وَيُنَالُ دَرَجَةَ الْاِنْتِفَاعِ بِهِ.

Sokrat'a "*En elzem (olmazsa olmaz) olan şey nedir?*" diye sormuşlar. "*Tevfik-i ilahi (nasip)*" cevabını vermiş. "*Neden 'akıl' demedin?*" demişler. Şöyle açıklamış: Akıl, nihayetinde akıl olmak itibariyle, Tevfik-i ilahi olmadan kısa veya uzun vadede yarar sağlamaz. Aklın semeresine ancak tevfik-i ilahi ile erişilir ve ondan ancak bu yolla istifade sağlanır.[113]

Sokrat bazı durum ve tutumların, aklın bir göstergesi olduğuna dair sözler de sarf etmiştir. Bunlardan birinin konusu ihvaniyata dair olup, beşeri ilişkilerin sağlıklı yürümesi, keza dostlukların sağlam temeller üzerine oturması ancak akıl ile mümkündür:

مِمَّا يَدُلُّ عَلَى عَقْلِ صَدِيقِكَ وَنَصِيحَتِهِ أَنَّهُ يَدُلُّكَ عَلَى عُيُوبِكَ وَيَنْفِيهَا عَنْكَ وَيَعِظُكَ بِالْحُسْنَى وَيَتَّعِظُ بِهَا مِنْكَ وَيَزْجُرُكَ عَنِ السَّيِّئَةِ وَيَنْزَجِرُ عَنْهَا لَكَ.

Size kusurlarınızı göstermesi, bu kusurları sizden gidermesi, iyiliği öğütleyip bu vesileyle kendisinin de sizden ders çıkarması, kötülükten sakındırıp yine bu yolla kendisinin de ondan sakınır hale gelmesi, arkadaşınızın akıllı biri olduğunu ve sizin iyiliğinizi istediğini göstermektedir.[114]

2. Bilgelik ve Cehalet

Bilgiyi kutsayan her filozof gibi Sokrat da ilme ve bilgiye büyük değer atfetmiştir. Onun düşüncesinde, bilgi, kişiyi Allah'a ulaştıran bir yol, bir vesiledir. Bilge ise bu yolu bulmak için çabalayan, bulduğunda da en yüksek ruhsal tatmini tecrübe eden kişidir. Buna mukabil bilgiden yana nasibi olmayan cahil, kaybettiği şeyin değerinden haberi olmayacak kadar zavallıdır. O, bu durumu ironik bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

ضَالَّةُ الْجَاهِلِ غَيْرُ مَوْجُودَةٍ.

Cahil birinin yitirdiği hiçbirşey yoktur.[115]

---

113 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, I, 250.

114 et-Tevhîdî, *es-Sadâka ve's-sadîk*, s.193.

115 İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80.

İçinde yaşadığı toplumun pagan kültürüyle sürekli çatışan Sokrat hikmet yoluyla Tanrıya ulaşılacağına inanmakta ve bu düşüncesini bir özlü sözünde şöyle dile getirmektedir:

اَلْحِكْمَةُ سُلَّمُ الْعُرُوجِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَـى.

Hikmet (bilgelik), kişiyi Allahu Teâla'ya yükselten merdivendir.[116]

Edebi anlatıların yanı sıra, tarih kitapları yoluyla, muttali olmadığı bir takım malumata sahip olmak Sokrat için en büyük keyif olmuştur. Bu hakikati, kendisine sorulan bir suale verdiği yanıtta görebiliriz mesela:

قِيلَ لَهُ أَيُّ الْأَشْيَاءِ أَلَذُّ؟ فَقَالَ: اِسْتِفَادَةُ الْأَدَبِ وَاسْتِمَاعُ أَخْبَارٍ لَمْ تَكُنْ سُمِعَتْ.

Sokrat'a sormuşlar: Sana en keyif veren şey nedir?

Demiş ki: Edebiyatla iştigal etmek ve hiç işitilmemiş bilgilere muttali olmak.[117]

Sokrat'a göre bilgi, kişiye gerçek mutluluk sağlayan yegâne vasıtadır. Bu yüzden kendisine hikmet bahşedildiği halde, maddi kayıplarına üzülen kimseyi şu sözlerle kınar Sokrat:

سَوْأَةً لِمَنْ أُعْطِيَ الْحِكْمَةَ فَجَزِعَ لِفَقْدِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ.

Kendisine hikmet verildiği halde, hâlâ elinden çıkan altın ve gümüşe hayıflanan kimseye ne ayıp![118]

Bununla birlikte ilim tahsili zahmetli bir süreç olup bu zahmete katlanmayı göze alamayan, cehaletin yol açacağı sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalır. Bu manada talebe-i ulûmu tahsile özendirdiği bir sözünde şöyle der:

مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى تَعَلُّمِ الْعِلْمِ وَتَعَبِهِ صَبَرَ عَلَى شَقَاءِ الْجَهْلِ.

İlim tahsilindeki güçlüklere katlanamayan kişi,
cehaletin neden olacağı belalara katlanmak zorunda kalır.[119]

Sokrat'a göre bilgi insana hayatiyet katar, cahil insansa yarı ölü insan sayılır:

اَلْجَهْلُ بِالْفَضَائِلِ عِدْلُ الْمَوْتِ.

Erdemleri bilmemek (cehalet) ölüme denk sayılır.[120]

---

[116] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.177; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.116.

[117] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 173.

[118] ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, IV, 67.

[119] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 66; el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 315.

[120] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 115.

Akıllı ile cahil arasındaki mukayeselerden biri de, bu ikisinin, sahip oldukları olumlu ve olumsuz donanımlarıyla muhataplarına yapabileceği potansiyel etkileri konu almaktadır. Sokrat bu yöndeki düşüncesini, biraz da kültürümüzdeki "*Yumuşak huylu atın çiftesi pektir*" atasözünü hatırlatacak bir bağlamda formülüze etmiştir:

اِحْذَرِ الْعَاقِلَ مِنْ أَدَبِهِ، وَالْجَاهِلَ مِنْ سُكُوتِهِ.

Akıllı kimsenin "edeb"inden (bilgi, görgü ve kültürü sayesinde yapabileceklerinden);
Keza, cahil cühela takımının da öyle sessiz sedasız duruşundan sakın.[121]

Bilginin ışığı ile çoğu meselenin aydınlığa kavuşturulabileceğini düşünen Sokrat, tam anlamıyla hazmedilmemiş bir bilginin ise bu fonksiyondan mahrum olduğunu düşünmektedir. Ona göre yeterince ihata edilip kavranmamış bir konuda konuşmaya kalkmak cehalete eşdeğerdir. Keza aklın sınırlarını aşan mevzularda fikir yürütmek ya da tartışmaya yeltenmek de büyük bir hatadır. O, bu yöndeki düşüncelerini özlü bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

اَلْكَلَامُ فِيمَا لَا يُدْرَكُ جَهْلٌ، وَالْمُنَاظَرَةُ فِيمَا لَا يَبْلُغُهُ الرَّأْيُ خَطَأٌ.

Tam olarak kavranmamış bir hususta laf etmeye kalkmak cehalettir;
Aklın ermediği (almadığı) konuda tartışmaya kalkmak da hatadır.[122]

Toplumda insanlar arasındaki ihtilafların çoğu bilgisizlikten, dahası, bilmediği halde bildiğini sanarak konuşmaya cüret etmekten kaynaklanır. Hâlbuki bilmeyen, haddini bilerek susup dinlese ve bu yolla öğrenecek olsa muhtemelen anlaşmazlıkların pek çoğu da ortadan kalkacaktır. Bu manayı anlatan bir sözü şöyledir Sokrat'ın:

لَوْ سَكَتَ مَنْ لَا يَعْلَمُ لَسَقَطَ الْاِخْتِلَافُ.

Bilmeyen(ler) çenesini kapasaydı, anlaşmazlıklar ortadan kalkardı.[123]

Sokrat'ın diğer bir yaklaşımına göre de, cahil olduğu halde kendisini bilgili sananlar, erbabınca, çok geçmeden layık oldukları seviyeye indirilirler:

مَنْ أَنْزَلَ نَفْسَهُ مَنْزِلَةَ الْعَاقِلِ أَنْزَلَهُ النَّاسُ مَنْزِلَةَ الْجَاهِلِ.

Kendisini "âlim" yerine koyanı, insanlar çarçabuk "câhil" seviyesine indiriverir.[124]

---

[121] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.187.

[122] Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.121.

[123] İbn Ebî Üseybi'a,'*Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife,* s.62.

[124] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.62.

Tecrübe, insanı olgunlaştıran ve bazen yüksek maliyet gerektiren bir kazanım olabilir. Bu manada Sokrat, hatalarından ders almayan, aynı hatayı tekrar tekrar yapan kişiyi "cahil" olarak tanımlar. İslam kültüründeki çok popüler bir hadisin ifade ve anlamını çağrıştıran aşağıdaki Sokrat sözü basit bir tanımlama gibi görünse de evrensel bir öğüt niteliğindedir:

اَلْجَاهِلُ مَنْ عَثَـرَ بِحَجَرٍ مَرَّتَيْـنِ.

Cahil, bir taşa iki kere takılıp düşendir.[125]

İnsanlar arasındaki genel kabule göre, bilgili insan, yaklaşımında daha esnek olup cahil kimsenin inadı onda pek bulunmaz. Ancak Sokrat, cehalet ile bilgi arasındaki ayırımı daha net ortaya koyma gayesiyle bu genel kabule ters düşer gibi görünen ilginç bir yaklaşımda bulunarak şöyle demiştir:

عَالِمٌ مُعَانِدٌ خَيْـرٌ مِنْ مُنْصِفٍ جَاهِلٍ.

Dikbaşlı bir bilgin, adaletlı bir cahilden daha makbuldür.[126]

el-Kelimü'r-rûhâniyye'de Sokrat'a nispet edilen

مَالُ الْعَالِمِ مَعَهُ حَيْثُ سَلَكَ.

Âlim nereye giderse, sahip olduğu şey de (ilim de) onunla gider.[127]

özlü sözü ise, klasik kültürde başka bir çok kaynakta anonim olarak aktarılan aşağıdaki sözle aynı mesajı taşımaktadır:

اِقْتَنُوا مَا إِذَا كُسِـرَ بِكُمْ فِـي الْبَحْرِ سَبَحَ مَعَكُمْ.

Öyle bir şey (mal ya da servet) edinin ki, deniz ortasında geminiz batacak olsa, sizinli birlikte sahile yüzebilsin.[128]

Ruhsal dinginlik için bilgiyi öne çıkaran Sokrat, fıtraten ilme değer verenlerin haktan, onu umursamayanların ise batıldan yana pozisyon takınacağını bir karşılaştırma üslubuyla verir:

رَاحَةُ الْحُكَمَاءِ فِي وُجُودِ الْحَقِّ وَرَاحَةُ السُّفَهَاءِ فِي وُجُودِ الْبَاطِلِ.

Bilgeler hakta, sefihlerse batılda huzur bulurlar.[129]

---

[125] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85; İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.79.

[126] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.64.

[127] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80.

[128] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80.

[129] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80*;* İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem,* s.197; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.124.

Yaşadığı toplumda insanları yakın plandan gözleyen Sokrat, cehaletin onlara neler yaptırabileceğini çok iyi çözümlemiştir. Fark ettiği bir hakikat de, bilginin gücüne itibar etmeyen cühela takımının gerektiğinde kol gücüne ve zorbalığa tevessül edebileceğidir. O, bu mesajı bir kıyas mantığı içerisinde şöyle verir:

اِحْذَرِ الْعَاقِلَ مِنْ آرَائِهِ وَالْجَاهِلَ مِنْ سَطْوَتِهِ.

Akıllı kişinin fikirlerine, cahil takımınınsa zorbalığına karşı dikkatli ol.[130]

Sokrat yukarıdaki sözündeki ana fikri

اِحْذَرِ الْأَسَدَ الَّذِي لَيْسَ بِذِي أَرْبَعٍ.

Dört ayaklı olmayan aslandan kendini sakın.[131]

şeklindeki vecizesiyle bir nebze daha açmıştır ki, onun bu yorumu David Hume'ın "*İnsan insanın kurdudur (Homo homini lupus)*" sözünü hatırlatmaktadır.

Sokrat hakiki öğrenmeyi, tıpkı çağdaşı diğer filozoflar gibi,[132] bilginin sadece yazı materyallerine kaydedilmesinden ibaret görmez. Ona göre gerçek ve sağlam öğrenme, ancak bilginin akıl ve hafızaya nakşedilmesiyle mümkün olur. Bu manada söylediği bir söz, farklı ifade formları içerisinde Müslüman düşünürlerce de sıkça tekrarlanmıştır:

لِتَكُنْ عِنَايَتُكَ بِتَدْوِينِ الْحِكْمَةِ فِي نَفْسِكَ أَبْلَغَ مِنْ عِنَايَتِكَ بِتَدْوِينِهَا فِي جُلُودِ الْبَهَائِمِ.

Hikmeti (bilgiyi) hayvan derilerine kaydetme titizliğinden daha fazlasını zihnine kaydetme noktasında sergile![133]

Öğrenci seçiminde titiz davrandığı anlaşılan Sokrat'ın, birkaç aforizmasından hareketle, bilginin doğru muhatapla buluşmasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim liyakat sahibi olanla olmayan arasında yaptığı bir karşılaştırma şöyledir:

اَلْخَطَأُ فِـي إِعْطَاءِ مَنْ لَا يَنْبَغِي أَنْ يُعْطَى وَمَنْعِ مَنْ يَنْبَغِي وَاحِدٌ.

Verilmemesi gerekene vermek de, verilmesi gerekene vermemek de aynı şekilde hatadır.[134]

---

[130] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87.

[131] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.88.

[132] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.42.

[133] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83.

[134] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87; İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.55.

Sokrat bilgi ve hikmetin kanalize edileceği dimağların bunları almaya hem istidat hem de motivasyon bakımından hazır olmasını zorunlu görür. Çiftçi, tohum, tarla, toprak, su gibi bir dizi aşina terimi kullanmak suretiyle yaptığı aşağıdaki teşbihinin konusu tam da budur:

لِيُعْلَمْ إِنَّمَا أَنَا زَارِعٌ وَالنُّفُوسُ مَزَارِعُ وَالدِّرَاسَةُ مَاءُ التَّرْبِيَةِ.
فَمَنْ لَمْ تَكُنْ مَزْرَعَتُهُ نَقِيَّةً وَمَاؤُهَا مُتَدَفِّقًا لَمْ يَنْجَعْ فِيهِ الزَّرْعُ.

Malum olsun ki: Ben sadece tohumu saçan bir çiftçi mesabesindeyim. Öğrencilerin zihinleri ekenek, tahsil gayreti de eğitimi besleyen su mertebesindedir. Dolayısıyla tarlası temiz ve suyu bol olmayana tohum atmanın yararı olmaz.[135]

Sokrat, akıl sahibi kimselerin akılsız ya da cahil kimselerle nasıl bir diyalog içerisinde olmaları gerektiğine ilişkin değerlendirmelerde de bulunmuştur. Buna göre Sokrat, cahili, tedaviye muhtaç bir hasta olarak tanımlar:

يَنْبَغِي لِلْعَاقِلِ أَنْ يُخَاطِبَ الْجَاهِلَ مُخَاطَبَةَ الْمُتَطَبِّبِ لِلْمَرِيضِ.

Akıllı insan cahil ile tıpkı doktorun hasta ile muhatap olduğu şekilde diyalog kurmalıdır.[136]

Ancak bazen bir cahilin tedavisi, aklı başında kişilerin iyileştirme çabalarını boşa çıkarabilir. Sokrat böyle kimseleri de sarhoşa teşbih eder ve kendilerine hakikat aşılamaya kalkmanın yanlış olduğunu vurgular:

لَا يَنْبَغِي لِلْأَدِيبِ أَنْ يُخَاطِبَ الْجَاهِلَ كَمَا لَا يَنْبَغِي لِلصَّاحِي أَنْ يُخَاطِبَ السَّكْرَانَ.

Nasıl ayık birinin, sarhoş birine laf anlatmaya kalkması uygun düşmezse, aklı başında birinin de cahil birine laf anlatmaya yeltenmesi yakışık almaz.[137]

3. İyilik ve Kötülük

Sokrat insan nefsine hâkim olan iyiliğin fıtraten kötülükten, aynı şekilde kişiyi etkisi altına alan kötülüğün de yapılan iyi şeylerden hoşlanmayacağını ifade eder. İnsan ruhunun, özünde olana (شَاكِلَة) uygun şekilde davrandığını anlatan sözü şöyledir:

نُفُوسُ الْأَبْرَارِ نَافِرَةٌ مِنْ أَعْمَالِ الْفُجَّارِ، وَنُفُوسُ الْأَشْـرَارِ مُتَبَـرِّمَةٌ مِنْ أَعْمَالِ الْأَبْرَارِ.

---

[135] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.177; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.117.

[136] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.56; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*'de مُتَطَبِّب yerine طَبِيب sözcüğü yer almaktadır. s.87; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.199; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.125; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

[137] es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, s.175.

İyi kalplilerin nefisleri kötü kalplilerin yaptığı şeylerden hazzetmeyip kaçar. Keza, kötü kalplilerin nefisleri de iyi kalplilerin yaptıklarından pek hoşlanmaz.[138]

Yine bu bağlamda ifade ettiği bir sözünde, bir meziyet olan "affediciliğin" asil insanı olgunlaştırıp ıslah ettiğini, buna mukabil, özünde kötülük bulunan insanı daha da dejenere ettiğini söylemiştir. Şöyledir ilgili vecizesi:

اَلْعَفْوُ يُفْسِدُ مِنَ اللَّئِيمِ بِقَدْرِ مَا يُصْلِحُ مِنَ الْكَرِيمِ.

Af; iyi insanı ne kadar iyileştirirse kötü insanı da o ölçü de bozar.[139]

Sokrat'ın ahlak felsefesine göre, hatalar işlemesi mukadder olan insanoğlu bunları bir takım iyilikler yapmak suretiyle temizlemeye gayret etmeli, hayır yapacak maddi imkânı yoksa da, hiç olmazsa ömrünü, çevresindeki insanlara ve mahlûkata merhamet etmekle geçirmelidir:

كَانَ يَقُولُ لِتَلَامِذَتِهِ: مَحِّصُوا خَطَايَاكُمْ بِالصَّدَقَةِ، وَأَيَّامَكُمْ بِالرَّحْمَةِ.

Sokrat talebelerine şöyle öğütte bulunurmuş: Kusurlarınızı hayır yapmak suretiyle silip temizleyin; ömrünüzü de şefkat ve merhametle geçirin.[140]

Sokrat işlenen bir kusura veya suça yönelik ceza ya da yaptırımın, son tahlilde kişiye fayda temin etmesini öngörür. Özellikle insan eğitiminde pedagojik olmayan ceza biçimini eleştirir. Aşağıdaki anekdotta, hâkim-köle münasebetlerinde dahi şiddete başvurarak cezalandırmanın olumlu bir netice sağlamayacağına dair saptaması, durduğu hümanist çizgi kadar, onun insan terbiyesinde takındığı rasyonel tavrı da yansıtmaktadır:

رَأَى سُقْرَاطُ رَجُلًا يَضْـرِبُ غُلَامًا لَهُ وَيُرْعِدُ فَقَالَ: مَا الَّذِي بَلَغَ بِكَ هٰذَا الَّذِي رَأَى؟ فَقَالَ إِسَاءَةَ هٰذَا الْغُلَامِ. فَقَالَ: إِنْ كَانَ كُلَّمَا جَنَى عَلَيْكَ جِنَايَةً سَلَّطْتَهُ عَلَى نَفْسِكَ تَفْعَلْ بِهِ مَا أَرَى، فَمَا أَسْـرَعَ مَا تَهْرَمُ نَفْسُكَ مِنْ هٰذَا الْفِعْلِ!

Bir gün Sokrat bir adamın, kendisine ait bir köleyi dövüp ona bağırdığına tanık olmuş. "*Ne suç işledi de bu sert tavrına maruz kaldı kölen?*" diye sormuş. Adam da kölesinin kusurunu söylemiş. Bunun üzerine Sokrat şöyle demiş: Her kabahat işleyişinde ona karşı -şahit olduğum- bu tavrı sergileyecek olursan, korkarım bu muamele sebebiyle kölenden önce sen kendin yıpranacaksın![141]

---

[138] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.179; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.118.

[139] el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 23.

[140] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 139.

[141] el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14.

4. Ahlak ve erdem

Sokrat ahlaki değerleri bir insanı insan yapan temel unsurlar olarak görür. Edep ve ahlaktan yoksun kimsenin tanımı, onun felsefesinde net olarak "hayvan" şeklindedir. İnsanı hayvandan ayıran en belirgin vasfın ahlak oluşu, bu konuda kendisine sorulan bir soru üzerine verilen yanıtta gayet net ifade edilmiştir:

سُئِلَ سُقْرَاطُ: مَا الْفَرْقُ بَيْـنَ مَنْ لَهُ أَدَبٌ وَبَيْـنَ مَنْ لَا أَدَبَ لَهُ؟

قَـالَ: كَالْفَرْقِ بَيْـنَ الْحَيَوَانِ النَّاطِقِ وَبَيْـنَ الْحَيَوَانِ الَّذِي هُوَ غَيْـرُ نَاطِقٍ.

> Sokrat'a, edep ahlak sahibi biri ile edepsiz biri arasında ne fark olduğu sorulmuş. "*Konuşan hayvan (insan) ile konuşmayan hayvan arasındaki fark*" şeklinde yanıt vermiş.[142]

Sokrat'a göre insanoğlu hayatın tüm evrelerinde ahlak ve erdem ile donanmalı, insanı insan yapan niteliklere hayatının bir evresinde mutlaka sahip olmalıdır. Erdemli olmanın yaşı olmadığı temasını işleyen bir özlü sözünde şöyle der Sokrat:

يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الْإِنْسَانُ فِي حَدَاثَتِهِ فَاضِلًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ ذٰلِكَ فَفِي عُنْفُوَانِ شَبَابِهِ، فَـإِنْ لَمْ يَكُنْ ذٰلِكَ فَفِي شَيْخُوخَتِهِ.

> İnsanoğlu çocukluk çağında; bu mümkün olmazsa gençlik evresinde, bu da mümkün olmuyorsa -hiç olmazsa- ihtiyarlığında erdemli olabilmelidir.[143]

Sokrat, kendisine yöneltilen bir soruda insanları erdemli olmak bakımından iki kategoride değerlendirmiştir: Yüksek ahlak seviyesi olarak tarif ettiği özünde erdemli ve ahlaklı olanlarla; düşük ahlak seviyesi olarak tanımladığı başkasının telkin ve yönlendirmesiyle ya da yasalar yoluyla ahlaki tavır sergileyenler. Ona göre, bir şekilde ahlaklı olmak her hâlukarda önemli olup üçüncü ihtimalin kapısı doğrudan erdemsizliğe aralanmaktadır:

قِيلَ لَهُ :مَنِ الْفَاضِلُ؟ قَالَ: اَلْفَاضِلُ فِي الطَّبَقَةِ الْعُلْيَا الَّذِي يَبْتَغِي الْفَضَائِلَ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِهِ. وَالْفَاضِلُ فِي الطَّبَقَةِ الدُّنْيَا هُوَ الَّذِي يَتَحَرَّكُ لَهَا إِذَا سَمِعَهَا مِنْ غَيْرِهِ، وَمَنْ أَخْطَأَهُ الْأَمْرَانِ فَهُوَ السَّاقِطُ الدَّنِـيءُ.

> Sokrat'a sorulmuş: Erdemli insan kimdir? Cevap vermiş: Üst seviyede erdemli insan, erdemli davranışları kendiliğinden sergileyen kimsedir. Alt seviyedeki erdemli insan ise bunları ancak başkasının

[142] et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, II, 129.

[143] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 173.

telkiniyle yapabilendir. Bu ikisinin dışında kalan ise süfli ve aşağılık kimsedir.[144]

Müslüman *edeb* kaynaklarında Sokrat'la ilgili aktarılan bir rivayet, bu büyük filozofun laik ve milli ahlak kavramına yakın; dinin desteğini arkasına almış bir ahlak telkinine ise mesafeli olduğu izlenimini vermektedir. Birkaç kaynakta tekrar eden bir anekdota göre, güya Sokrat, Hz. Musa'nın Mısır'da zuhur ettiği haberi kendisine ulaşınca, Yunan milletinin özünde ahlaklı ve erdemli olduğunu söyleyerek nebevi bir ahlak öğretisine mesafeli olduğunu belirtmiştir. Şöyledir anekdot:

لَمَّا ظَهَرَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمِصْرَ قَالَ سُقْرَاطُ: نَحْنُ مَعَاشِرَ الْيُونَانِيِّينَ أَقْوَامٌ مُهَذَّبُونَ لَا حَاجَةَ بِنَا إِلَى تَهْذِيبِ غَيْرِنَا!

Hz. Musa Mısır'da ortaya çıktığında Sokrat şu sözü söylemiş: Biz Yunan milleti ahlaklı (erdemli) bir toplumuz. Dolayısıyla başkasının bize ahlak telkin etmesine ihtiyacımız yok![145]

5. Kusur ve Mükemmellik

Sokrat, kimsenin mükemmel olmadığı, bu yönüyle mutlaka kendisinden daha düşük seviyedekilerle de olsa yeri geldiğinde işbirliği yapması gerektiği düşüncesindedir. Bunu yaparken tek haneli sayıların en büyüğü olan "dokuz" rakamının, iki haneli sayılar kategorisine yükselebilmek için dahi tek haneli sayıların en küçüğü "bir"e muhtaç oluşuna dikkat çekerek şöyle der:

لَيْسَتِ التِّسْعَةُ بِأَكْمَلَ مِنْ وَاحِدٍ.

Dokuz, birden daha mükemmel değildir.[146]

Sokrat'a göre insanoğlunun ontolojik bakımdan en büyük kusuru "ölüm" ile muallel oluşudur. İnsanlar içerisinde "kusursuz" bir örneğin var olup olmadığına dair yöneltilen bir soruyu yanıtlarken bu olguya dikkat çeker:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ هَلْ مِنْ إِنْسَانٍ لَا عَيْبَ فِيهِ؟

قَالَ لَوْ كَانَ إِنْسَانٌ لَا عَيْبَ فِيهِ لَكَانَ لَا يَمُوتُ.

Sokrat'a sormuşlar: Kusursuz insan var mıdır? Yanıt vermiş:

---

144 et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 115-16.

145 et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, IV, 166; ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, II, 252.

146 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.167; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.72.

Kusursuz insan olsaydı, ölümün pençesinden kurtulması gerekirdi.[147]

6. Nefis, Ruh

Sokrat insanın benliğini oluşturan temel kavramlardan "nefs" üzerine de çok şey söylemiş bir filozoftur. Daha ziyade felsefecilerin ve ahlakiyâtçıların ilgi alanına giren bu terime dair uzun uzadıya alıntılar yapmak istemiyoruz. Ancak nefis terbiyesi ya da nefsin bilgelikle yüceltilmesi ya da cehaletle alçatılması gibi konulara dair şu birkaç anekdotun aktartarımıyla yetinilecektir:

مَا ضَاعَ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ، وَمَا أَضْيَعَ مَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ!

Kendini tanıyan kişi hiçbirşey kaybetmez.
Kendinin farkında olmayan kişininse kaybı ne büyüktür?[148]

اَلنَّفْسُ جَامِعَةٌ لِكُلِّ شَيْءٍ، فَمَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ كُلَّ شَيْءٍ؛ وَمَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ جَهِلَ كُلَّ شَيْءٍ.

Nefis her şeyi kuşatıcı bir mahiyet arz eder. Dolayısıyla onu tanıyan her şeyi bilmeye kadir olur; onu tanımayan ise her şeyin bilgisinden mahrum kalır.[149]

اَلنَّفْسُ الزَّكِيَّةُ تُحِبُّ الْخَيْرَ وَتَأْمُرُ بِهِ؛ وَالنَّفْسُ الرَّدِيَّةُ تَمِيلُ إِلَى الشَّرِّ وَتَأْمُرُ بِهِ.

Saf nefis hayrı sever ve ona yönlendirir; kötü nefis ise şerre meyleder ve onu emreder.[150]

اَلنَّفْسُ الْفَاضِلَةُ تُعْرَفُ بِحُسْنِ قَبُولِهَا لِلْحَقِّ؛ اَلنَّفْسُ النَّاقِصَةُ تُعْرَفُ بِمُسَارَعَتِهَا إِلَى الْبَاطِلِ.

Erdemli nefis "hak ve hakikati" kolayca ve güzellikle benimsemesinden anlaşılır. Kusurlu nefis ise "batıl"a (akıbeti düşünmeden) süratle yönelmesinden anlaşılır.[151]

إِذَا وَقَفَتِ النَّفْسُ عَمَّا اشْتَبَهَ عَلَيْهَا وَقَبِلَتْ مَا اتَّضَحَ لَهَا فَهُوَ دَلِيلٌ عَلَى ذَكَائِهَا.

Nefsin şüphe arz eden meselelerde temkinli davranması, kesinlik arz eden meselelerde ise çarçabuk benimsemesi zekâsının alametidir.[152]

اَلنَّفْسُ الزَّكِيَّةُ تَسْلَمُ وَيَسْلَمُ مِنْهَا غَيْـرُهَا؛ وَالنَّفْسُ الرَّدِيَّةُ تَهْلِكُ وَيَهْلِكُ مَعَهَا غَيْـرُهَا.

Saf nefis kurtuluşa erince onun sayesinde başka niceleri de selamet bulur.

---

147 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, II, 244.

148 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.181; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.119; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76.

149 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.181; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.119; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76.

150 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.179; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.117.

151 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.179; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.118.

152 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.179; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.118.

Kusurlu nefis helak olduğunda ise beraberinde başkaları da helak olur.[153]

Hemen her kültür ve medeniyet kendine özgü bir takım bilgi ve folklor malzemesi üretirken, bazı bilgiler ifade ettiği anlam itibariyle evrenseldir. Bu evrensel tecrübelerden biri de, yakın mizaç, meşrep ve zihniyetteki kimselerin birbirleriyle daha iyi ilişki kurabileceği düşüncesidir. Sokrat bu düşünceyi de "nefs" kavramı üzerinden şu şekilde dile getirmiştir:

اَلنُّفُوسُ أَشْكَالٌ فَمَا تَشَاكَلَ مِنْهَا اتَّفَقَ، وَمَا تَضَادَّ مِنْهَا اخْتَلَفَ.

Ruhlar (kişilikler/mizaçlar) türlü türlüdür. Bunlardan birbirine benzeşenler uyuşup anlaşır; benzeşmeyenler ayrışıp uzaklaşır.[154]

7. Nefis ve Nefsani Hazlar

Sokrat, dayanılmaz cazibesine rağmen maddi hazların geçiciliği sebebiyle reddini öngörür. Ona göre insan nefsini cezbeden ayartıcı hazlar, manevi yükselişini engelleyen bir pranga ve kişiyi esaret altına alan bir tasmadır. Arap kaynaklarında kendisine nispetle rivayet edilen şu söz onun bu düşüncesini gayet veciz özetler:

اَللَّذَّةُ خِنَاقٌ مِنْ عَسَلٍ.

Haz baldan bir boyunduruktur (altından tasmadır).[155]

O nedenle Sokrat, insanoğlunun, nefsini hükmü altına alabilmesini en büyük hükümranlık olarak tanımlamış ve şöyle demiştir:

اَلْمُلْكُ الْأَعْظَمُ أَنْ يَمْلِكَ الْإِنْسَانُ شَهَوَاتِهِ.

En büyük saltanat (hükümdarlık) insanın, arzularına söz geçirebilmesidir.[156]

Daha önce de zikredildiği üzere, Sokrat, kölelikten tam anlamıyla kurtulup özgürleşmenin, nefse ve duygulara sahip olmak suretiyle gerçekleşeceği temasını türlü vesilelerle

---

[153] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.179; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.118.

[154] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.181; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76; Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.118. Bu sözün bir başka ifade ediliş şekli ise şu şekildedir:

اِتِّفَاقُ النُّفُوسِ بِاتِّفَاقِ هِمَمِهَا؛ وَاخْتِلَافُهَا بِاخْتِلَافِ مُرَادِهَا.

İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.181.

[155] İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, s.56; İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.199; *Nüzhetü'l-ervâh ve ravzatü'l-efrâh*, s.125; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127.

[156] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.83; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 172.

işlemiştir. Esasen o, bu fikrini, kralları adına hesap sormaya gelen saray ricaline dahi sade bir dil ve basit bir mantıkla anlatmayı bilmiştir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: إِنَّكَ تَسْتَخِفُّ بِالْمَلِكِ. فَقَالَ: إِنِّـي مَلَكْتُ الشَّهْوَةَ وَالْغَضَبَ، وَهُمَا مَلَكَاهُ، فَهُوَ عَبْدٌ لِعَبْدِي.

Bir defasında Sokrat'a "*Sen kralımızı küçük görüyorsun*" demişler. Şöyle cevap vermiş: "Ben hırsıma ve öfkeme hükmediyorum. *Hâlbuki bu ikisi sizin kralınıza hükmediyor. Dolayısıyla kralınız benim kölemin kölesi!*"[157]

Bir diğer kaynakta ise Sokrat'ın, nefsani arzuları dizginlemeyi, bilgeliğin bir ön şartı kabul ettiğini görmekteyiz:

لَا يَكُونُ الْحَكِيمُ حَكِيمًا حَتَّى يَغْلِبَ جَمِيعَ شَهَوَاتِ الْجَسَدِ.

Bilge, bütün bedensel hazlara söz geçirmedikçe gerçek manada bilge olamaz.[158]

Sokrat insan nefsinin şımartılmasından değil, terbiye edilmesinden yanadır. Dolayısıyla onu hazza ve ödüle koşullamayı doğru bulmaz. Esasen bu ikisinin kokusunu alan bir nefis, kişiye doğru hizmeti de sunamaz:

قَالَ سُقْرَاطُ: مَا أُحِبُّ أَنْ تَكُونَ النَّفْسُ عَالِمَةً بِكُلِّ مَا أُعِدَّ لَهَا.

قِيلَ: وَلِمَ؟ قَالَ: لِأَنَّهَا لَوْ عَلِمَتْ طَارَتْ فَرَحًا وَلَمْ يُنْتَفَعْ بِهَا.

Sokrat "*Nefsin, kendisine sunulabilecek her şeyden haberdar olmasını istemem*" deyince, sebebini sormuşlar. Şöyle demiş: Eğer bu şeylerin hepsinden haberdar olursa mutluluktan uçar ve basireti bağlanır, dolayısıyla da ondan istifade mümkün olmaz.[159]

Sokrat beşeri duyguların ve beş duyu organının aktif çalışmasıyla hakikatin karanlıkta kalacağına inanmaktadır. Ona göre insanın nuraniyet arz eden manevi bünyesi haz gediklerinden sızan karanlıklar yoluyla perdelenir ve hakikat görünmez olur. Onun paradoks mantığı içerisinde ifade edilmiş olan aşağıdaki sözü bu gerçeği gayet ince bir üslupla anlatır:

أُسْدُدِ الْخَمْسَ الْكُوَى لِيَضِـيءَ مَسْكَنُ الْعِلَّةِ.

Beş gediği kapa ki illetin meskeni aydınlansın.[160]

---

[157] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, I, 107.

[158] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.62; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.236.

[159] et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.188; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.73.

[160] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.165.

Beş duyudan özellikle "göz"e ayrı bir önem atfeder Sokrat. Çünkü ona göre, göze takılan her şey akla da takılır ve onu selim düşünceden alıkoyar. Bu manada gözlerin kapanması insana iç huzuru da bahşeder. Nitekim *Âdâbü'l-felâsife'*de yer alan bir kayıda göre Sokrat, beline sardığı bir kuşağın üzerine, bir başka rivayette ise yüzüğünün kaşına kendisine her dem hayat düsturu olacak şöyle bir hikmet yazdırmıştı:

مَنْ غَضَّ طَرْفَهُ أَرَاحَ قَلْبَهُ.

Gözünü kapatan gönlünü rahatlatır.[161]

Sokrat çevresindeki insanları hazlardan uzaklaştırmaya çalışırken bunu pratik bir faydaya matuf olarak da yapar. Ona göre bu dünya hayatındaki her olumlu şey olumsuz bir şeye karşılık gelir. Saadet şakavet, haz elem, neşe keder ile dengelenir. Onun şu sözünde, dünya nimetlerine kolayca sırt çevirebilmesinin sırrı da saklıdır:

بِحَسَبِ السُّـرُورِ يَكُونُ التَّنْغِيصُ.

(Şu hayatta her zaman) neşe keder ile dengelenir.[162]

Gerçekçi bir yaklaşımla insandaki kötü duyguların varlığını dışlamaz Sokrat, bilakis onları kabul eder ama hükmüne boyun eğmeyi, şerre kaynaklık eden dürtülerin kuvveden fiile çıkmasını onaylamaz. Kaynaklarda yer alan bir anekdot onun bu huşustaki görüşünü mizahî bir dille anlatır:

قَالَ رَجُلٌ لِسُقْرَاطَ: إِنِّـي تَفَرَّسْتُ فِيكَ أَنَّكَ تَمِيلُ إِلَى الزِّنَى! فَقَالَ لَهُ: صَدَقَتْ فِرَاسَتُكَ أَنِّـي أَشْتَهِيهِ، وَلٰكِنِّي لَا أَفْعَلُهُ!

> Adamın biri Sokrat'ın yüzüne karşı "*Sende zinaya meyledecek bir potansiyel seziyorum*" demiş. Sokrat gayet sakin cevaplamış: "*Sezgin hakikat: O fiili işlemeyi gerçekten arzu ediyorum… Ama yapmıyorum!*"[163]

اَلْقُنْيَةُ يَنْبُوعُ الْأَحْزَانِ.

Kazanılan para (mal-mülk, servet) üzüntü kaynağıdır.[164]

---

[161] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.45; *'Uyûnü'l-enbâ*, s.76; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.451.

[162] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81.

[163] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 248.

[164] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.79; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.125; *Nes-rü'd-dürr*, VII, 23; ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, III, 395; el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, IV, 1062; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.461.

Yine işaret etmek gerekir ki, Sokrat aklın nefse değil de, nefsin akla hizmetkâr olması yönünde de bir takım tavsiyelerde bulunmuş; bunu sağlayacak yegâne şeyin ise yine hikmet olduğuna dikkat çekmiştir:

إِذَا أَقْبَلَتِ الْحِكَمُ خَدَمَتِ الشَّهَوَاتُ الْعُقُولَ وَإِذَا أَدْبَرَتْ خَدَمَتِ الْعُقُولُ الشَّهَوَاتِ.

Kişi bilgelikten yana yönelirse nefsani arzuları akli tarafına hizmet eder. Bilgelikten yana sırtını dönerse de, bilakis akıl, nefsin hizmetinde koşturmaya başlar.[165]

Sokrat "kalp/akıl" terimini bilgi ve marifeti kutsayanlara; "mide/karın" terimini ise maddi hazları yüceltenlere nispet ederek bir paradoks yaratmış ve bu paradoks aracılığıyla haz insanı ile bilgi insanı arasında karşılaştırmaya gitmiştir:

قُلُوبُ الْمُغْتَرِفِينَ فِي الْمَعْرِفَةِ مَنَابِرُ الْمَلَائِكَةِ، وَبُطُونُ الْمُتَلَذِّذِينَ بِالشَّهَوَاتِ قُبُورُ الْحَيَوَانَاتِ الْهَالِكَةِ.

Bilgiye dalanların kalpleri (akılları) meleklerin minberleri;
hazlara gömülenlerin mideleri ise helâk olmuş hayvanların mezarlarıdır.[166]

Ve nihayet, kurulacak dostluklarda kişiyi nefsani arzulara teşvik eden kimselere karşı dikkatli olunması noktasında da Sokrat tavsiyelerde bulunmuştur. İnsana en fazla zarar verecek kişi, onu nefsin ayartıcı hazlarına davet eden dostlardır:

قِيلَ لَهُ مَنْ شَـرُّ النَّاسِ؟ فَقَالَ: مُعَاوِنُكَ عَلَى اتِّبَاعِ الْهَوَى.

Sokrat'a "*İnsanların en kötüsü kimdir?*" diye sormuşlar.
"*Heva ve heves peşinde koşmaya seni özendiren kimse*" yanıtını vermiş.[167]

8. Hak, Adalet, Zulüm

Sokrat devlet düzeninin işleyişi, yasalar, hukuk, adalet, haksızlık, zulüm vb. konularda da pek çok özlü sözler sarf etmiştir. Esasen o ahlaki erdemler içerisinde adalet kavramını başlıbaşına insanı güzelleştiren unsurlardan biri olarak görmüştür. Adalet her türlü güzelliğin kaynağı, keza zulüm de her nevi çirkinliğin membaıdır. Bu manada kayıtlara geçmiş bir sözü şöyledir:

اَلْحَسَنُ الْحَقُّ هُوَ الْعَدْلُ، لِأَنَّهُ عَلَى كُلِّ حَسَنٌ، وَالْحَسَنُ كُلُّ مُعْتَدِلٍ، وَكَذٰلِكَ الْجَوْرُ هُوَ الْقُبْحُ لِأَنَّهُ عِلَّةُ كُلِّ قَبِيحٍ كَذٰلِكَ، وَالْقَبِيحُ خَارِجٌ عَنِ الْاِعْتِدَالِ.

Gerçek güzellik adalettir; çünkü o her hâlükârda güzeldir. İtidal üzere tutum ve davranış sergileyen herkes güzeldir. Aynı şekilde zulüm de

[165] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 198.
[166] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 198.
[167] es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127.

bizatihi çirkinliktir. Zira o da her çirkinliğin müsebbibidir. Adalet çizgisinin dışına çıkan herkes çirkindir.[168]

Hüsn-ü mutlak olan adaletin temini bireysel ahlakla olduğu kadar kanunlar yoluyla da sağlanabilir. Bu manada kanunların toplumlar için gereklilik ve fonksiyonelliğini ifade ettiği bir teşbihinde şöyle der:

كَمَا أَنَّ الْأَطِبَّاءَ سَبَبُ سَلَامَةِ الْمَرْضَى كَذٰلِكَ السُّنَنُ سَبَبُ سَلَامَةِ الْمَظْلُومِينَ.

Doktorlar hastaların kurtuluş reçetesi olduğu gibi, yasalar da mağdurların kurtuluş reçetesidir.[169]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Sokrat, toplum düzeninin sağlanması için bir takım kanunlar çıkartılması, düzenlemeler yapılması yönünde imal-i fikirde bulunuyor, hatta bu yöndeki düşüncelerini kayıt altına alıyordu. Aşağıdaki rivayet, onun, hususan cezayı mucip eylemlere ve terettüp eden cezalara dair bir çalışma yaptığını ortaya koymaktadır. İlgili anekdot aynı zamanda "baba katili" olmanın, insanı insanlıktan çıkaran büyük bir suç ve vicdan yoksunluğu anlamına geldiğini vurgulayan ahlaki bir içeriğe de sahiptir:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ "لِمَ لَا تَذْكُرُ فِي شَـرَائِعِكَ عُقُوبَةَ مَنْ قَتَلَ أَبَاهُ؟"
قَالَ: لَمْ أَعْلَمْ أَنَّ هٰذَا يَكُونُ.

Sokrata sormuşlar: Neden yasalarında babasını öldüren kişiyle ilgili bir cezaya yer vermedin?

Yanıt vermiş: Böyle bir cürmün işlenebileceği hiç aklıma gelmedi![170]

Şehrezûrî'nin aktardığı bir sözünde ise Sokrat'ın, çevresindeki insanlara ancak kötülüğü dokunan bir insanın ölümünü temenni ettiğini görürüz. Yalın bir mantıkla, kötülük ve zulmün kaynağı ortadan kaldırıldığında dünya da daha yaşanır bir yer olacaktır. İşlenen kötülüğün cinsine göre, cürüm sahibi kimsenin gerekirse ölüm cezasına çarptırılabileceği fikrini savunan Sokrat'ın o sözü şöyledir:

---

[168] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 173.

[169] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.86-87; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.116; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*'deki ibarede kurtuluşun vesilesi sadece hekimler değil, yanı sıra Tanrıdır da. Sözü edilen ibare şu şekildedir:

بِاللّٰهِ وَبِالْأَطِبَّاءِ خَلَاصُ الْمَرْضَى كَذٰلِكَ بِالشَّرَائِعِ خَلَاصُ الْجَائِرِينَ.

Hastaların kurtuluşu Cenab-ı Hak ve hekimler eliyledir.
Aynı şekilde zalimlerin elinden kurtuluş da kanunlar vesilesiyle olur.
İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.177; et-Tevhîdî , *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 173.

[170] el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 16.

قَالَ (سُقْرَاطُ) مَنْ كَانَ شِـرِّيرًا فَالْمَوْتُ سَبَبُ رَاحَةِ الْعَالَمِ مِنْ شَـرِّهِ.

Şerli ve belalı insanın ölümüyle diğer insanlar rahat nefes alırlar.[171]

Sokrat'ın adalet, hakkaniyet, zulüm ve zalim kavramlarıyla ilgili olarak söylediği tek satırlık birkaç vecizesi de şöyledir:

يَنْبُوعُ مَرَجِ الْعَالَمِ الْمَلِكُ الْجَائِرُ.

Zalim sultan cümle âleme sıkıntı kaynağıdır.[172]

اَلْعَدْلُ أَمَانُ النَّفْسِ.

Adalet kişinin güvencesidir.[173]

لَا تَجْلِسْ عَلَى الْمِكْيَالِ! أَيْ لَا تَكْتُمِ الْحَقَّ!

Terazinin önünü kapatma. Yani hakikati gizleme![174]

Sokrat insanların davranışlarındaki dürüstlüğe ya da sahtekârlığa dair de bilgece sözler sarf etmiştir. Eylem-söylem düalitesiyle ilgili olarak, söylenenlerle yapılanlar arasındaki zıtlık insanın kıymetini düşüren ahlaki bir defodur. O bu ilkeyi şu sözüyle gayet veciz özetlemiştir:

اِمْتَحِنِ الْمَرْءَ بِفِعْلِهِ لَا بِقَوْلِهِ.

Kişiyi eylemiyle değerlendir, söylemiyle değil.[175]

9. Ölüm

Hayat, ilim, bilgi, erdem vb. konulardaki hikemiyatının yanısıra, Sokrat, ölüm hakikati üzerine de bilgece sözler sarf etmiştir. Esasen onun ölüm olgusuna bakışı, keza ölüm karşısındaki korkusuzluğu, idama götürülürken dahi inandığı değerleri tereddütsüz savunmasında kendisini gösterir. Sokrat'ın adeta tipik bir mümin anlayışıyla sarf ettiği ölüme dair aşağıdaki sözü, müteakip çağlarda başkaları, hatta Müslüman düşünürler tarafından da özde aynileşen bir üslup ve ifade kılıfı içerisinde tekrarlanmıştır:

---

[171] İbn Ebî Üseybi'a, '*Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

[172] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.89; ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, III, 395; en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb, *Nihâye-tü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Müfîd Kumeyha vd., Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004, VI, 36.

[173] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.81; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.177; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.116.

[174] ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, III, 158.

[175] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85.

اَلنَّوْمُ مَوْتَةٌ خَفِيفَةٌ وَالْمَوْتُ نَوْمٌ طَوِيلٌ.

Uyku adeta ölümün bir şekerlemesidir. Keza ölüm de upuzun bir uyku.[176]

Sokrat mantıksal bir çıkarım üzerinden, ölümden korkunun yersizliğine hatta yaşıyor olmanın insanı hüzne sürükleyen tarafına dikkat çeker. Ona göre bir an evvel fani hayatı noktalayıp baki hayata başlamak insanı daha mutlu edecektir. Şöyle demiştir Sokrat:

يَنْبَغِي أَنْ تَفْرَحَ بِالْمَوْتِ وَتَغْتَمَّ بِالْحَيَاةِ، لِأَنَّا نَحْيَا لِنَمُوتَ وَنَمُوتُ لِنَحْيَا.

Öleceğin için mutlu olmalı, yaşadığın içinse üzülmelisin.
Zira şu anki hayatımız ölmek için, hâlbuki ölümümüz sonsuz yaşam için olacak.[177]

Hayat dediğimiz hakikatin, "emel" ve "ecel" adı verilen iki mefhum arasındaki ilişkiye bağlarken de gayet başarılıdır Sokrat:

لِلْحَيَاةِ حَدَّانِ: اَلْأَوَّلُ اَلْأَمَلُ وَالثَّانِـي الْأَجَلُ. فَبِالْأَوَّلِ بَقَاؤُهَا وَبِالثَّانِـي فَنَاؤُهَا.

Hayatın iki ucu (ya da sınırı) vardır: Emel ve ecel.
Bunlardan ilkiyle hayatın bekâsı temin edilir, ikincisiyle fenası gerçekleşir.[178]

Sokrat ölüm temasını hayat temasıyla bir mukabele mantığı içerisinde de ele alır. Bir ideal uğruna ölmeyi göze almak gerektiğini öğütleyen aşağıdaki sözü Müslüman âlimler tarafından pek beğenilmiş ve kaynaklarda aktarılagelmiştir:

مَا اخْتَـرْتَ أَنْ تَحْيَا عَلَيْهِ فَمُتْ دُونَهُ!

Uğruna yaşanacak bir ideal buldun mu, o uğurda öl![179]

Âdâbü'l-felâsife'de yer alan benzer bir diğer sözünde de yine paradoks hâkim olup vurgu bir nebze farklıdır:

اِحْرِصْ عَلَى الْمَوْتِ تُوهَبْ لَكَ الْحَيَاةُ.

Ölümün üstüne üstüne yürü ki sana hayat bahşedilsin![180]

Sokrat'ın yukarıdakine benzer çarpıcı ifadeler bulup kullanma becerisi müsellem bir durumdur. Hatta üslubuna hâkim olan bu gibi rumuzlu ifadelere klasik dönem müellifleri

---

[176] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.132; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78.

[177] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 198.

[178] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 198.

[179] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14; Anekdotun *el-Besâir ve'z-zehâ*ir'de yer alan versiyonunda harf-i cer değişmektedir: مَا اخْتَـرْتَ أَنْ تَحْيَا عَلَيْهِ فَمُتْ دُونَهُ! Bkz. et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâ-ir*, III, 119; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14.

[180] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.63.

tarafından da dikkat çekildiğini görmekteyiz. Sokrat'ı, hayatın acı gerçeği "ölüm" konusunda bir başka seferinde de şu sözlerle sembolizm yaparken görürüz:

عِنْدَمَا فَتَّشْتُ عَنْ عِلَّةِ الْحَيَاةِ وَجَدْتُ الْمَوْتَ
وَعِنْدَمَا وَجَدْتُ الْمَوْتَ عَرَفْتُ حِينَئِذٍ كَيْفَ يَنْبَغِي أَنْ أَعِيشَ.

Hayatın nedenini araştırınca ölümü buldum.
Ölümü bulunca nasıl yaşamam gerektiğini öğrendim.[181]

Sokrat'ın felsefesinde ölüm bu dünya ile öte dünya arasını birbirinden ayıran ya da tam tersine bu ikisi arasında köprü vazifesi gören bir olgudur:

لَيْسَ بَيْـنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا حُلُولُ الْمَوْتِ.

Ölüm, dünya ile ahiret arasında kurulu bir (köprü) geçişinden başka nedir ki![182]

10. Aile

Ailesinden yana, hususan da karısından pek dertli görünen Sokrat'ın, az da olsa, aile yaşamına özgü tavsiye niteliğinde sözlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan birinde, ebeveyn hakkının gözetilmesine dair bir prensibi muhatabına rasyonel bir kıyaslama içerisinde takdim ettiği görülmektedir:

كُنْ مَع وَالِدَيْكَ كَمَا تُحِبُّ أَنْ يَكُونَ مَعَكَ بَنُوكَ.

Nasıl kendi çocuklarının her daim yakınında olmasını istiyorsan,
sen de aynı şekilde anne babanın yanında olmaya gayret et.[183]

Sokrat, kendisi aile yaşamında bir takım sıkıntılar çekmiş olsa da, hem çağına hem de sonraki nesillere, çocuk pedagojisinde önem arz eden bazı tavsiyelerde bulunmaktan geri durmamıştır. Öğretisinin ana tezi, her kuşağın kendisine özgü koşulları bulunduğu ve yeni nesillerle eski nesillerin aynı çizgi üzerinde yol almalarının imkânsızlığıdır. Konuya dair meşhur sözü şöyledir:

لَا تُكْرِهُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آثَارِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْـرِ زَمَانِكُمْ.

Çocuklarınızı kendiniz gibi olmaya zorlamayın!
Zira onlar başka bir devrin insanları olarak yaratılmışlardır.[184]

---

[181] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.165; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.71.

[182] Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.121.

[183] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.195; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.123; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

[184] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, s.198.

11. Din müessesesi ve din adamları

Sokrat insanın psikolojik ve sosyal hayatını derinden etkileyen din kurumu ve ona dair bazı konulara dair de nasihat kabilinden sözler sarf etmiştir. Mesela bir vecizesinde, paraya tamah eden din ulema sınıfının insanlara fayda sağlamayacağını şöyle anlatır:

اَلْعَالِمُ طَبِيبُ الدِّينِ، وَالْمَالُ دَاءُ الدِّينِ.
فَإِذَا رَأَيْتَ الطَّبِيبَ يَجُرُّ الدَّاءَ إِلَى نَفْسِهِ فَكَيْفَ يُدَاوِي غَيْرَهُ؟

Âlim (din bilgini), din müessesesinin doktorudur. Para ise dini ifsat eden bir hastalıktır. Şayet doktor kendisini hastalığa maruz bırakırsa, başkalarını nasıl tedavi edebilir?![185]

B. Ahlaki içerikli hikemiyât

Zahit Sokrat, İslami kaynaklarda ve hususen klasik *edeb* literatüründe hakkında nakledilenlere bakılırsa, çevresinde gördüğü kötülüklere bilgece öğütleriyle savaş açan bir filozoftu. O nedenle bu büyük filozofu -başta kral ve aristokrat sınıfı olmak üzere- şair, nedim, tüccar, zanaatkâr, öğrenci vs. çok farklı toplumsal kesimlere öğüt verirken görürüz. Lokman Hekim misali, oğluna verdiği öğütlerin şekil ve muhtevaca etkileyici bazı örnekleri dahi günümüze ulaşmış durumdadır. Sözgelimi Üsâme b. Münkız *Lübâbü'l-âdâb*'ında, Sokrat'ın, oğluna beliğ bir teşbihle şöyle bir nasihatte bulunduğunu kaydeder:

قَالَ: يَا بُنَيَّ، عَلَيْكَ بِاصْطِنَاعِ الْمَعْرُوفِ، فَمَنْ يَغْرِسْ كَرْمًا يَشْرَبْ خَمْرًا.

Evlat, iyilikten geri kalma! Bağı ekip biçen şarabı içer.[186]

İşte, çalışmamızın bu başlığı altında Sokrat'ın çeşitli ahlaki temalara dair söylediği rivayet olunan veciz ifade ve ibarelerine yer verilecektir. Birbiriyle yakın çağrışımlı ya da paradoks ilişkisi içerisinde olan (öfke-sabır, korkaklık-cesaret gibi) bazı ahlaki temalar aşağıda yer yer açıklamalarla birlikte verilmiştir.

1. Cimrilik

Hayat tarzı gibi düşüncelerinde de fakirliği öne çıkaran Sokrat'ın zenginlerle arasının iyi olmasını bekleyemeyiz. Onun ahlak felsefesinde zengin zümrelerin, başta krallar olmak üzere soyluların eleştirisi dikkat çeker. Hem zengin olup hem de pintilik edenlere ise en

[185] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.64; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.123; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.183; Üsâme b. Münkız*, Lübâbü'l-âdâb,* s.236.

[186] Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, s.434.

ağır ithamları yapmaktan, hatta onları hayvanlara teşbih ederek aşağılamaktan geri kalmadığını görebiliriz:

قَالَ سُقْرَاطُ: اَلْأَغْنِيَاءُ الْبُخَلَاءُ بِـمَنْزِلَةِ الْبِغَالِ وَالْحَمِيـرِ؛
تَحْمِلُ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَتَعْتَلِفُ التِّبْـنَ وَالشَّعِيرَ وَحْدَهُ.

Sokrat şöyle demiştir: Pintilik eden varlıklı kimseler katır ve eşekleri andırır. Sırtlarında taşıdıkları altın ve gümüştür; lakin yalnız saman ve arpa ile yemlenirler.[187]

Sokrat'a göre insanoğlunun mizacıyla cömertlik ve pintilik vasıfları arasında doğrudan ilişki vardır. Tabiatında yumuşaklık bulunanlar, ekseriya cömerttir de. Buna karşılık haşin bir fıtrata sahip olanlar aynı zamanda potansiyel pintidir. Şöyle demiştir Sokrat:

اَللِّيـنُ جَوْهَرُ الْكَرَمِ وَالشِّدَّةُ جَوْهَرُ اللُّؤْمِ.

İkramperverliğin özü yumuşak huyluluktur;
Pintiliğin kaynağı da taşkalpliliktir.[188]

Sokrat cimri tipolojisini, insanoğlunun elindeki imkânları kullanma biçiminde takındığı farklı tutumları dikkate almak suretiyle de değerlendirmiştir. Bu manada yaptığı dörtlü bir tasnifte, pinti, diğerlerine nispetle en bahtsız karakter olarak resmedilmektedir:

اَلرِّجَالُ أَرْبَعَةٌ: جَوَادٌ وَبَخِيلٌ وَمُسْرِفٌ وَمُقْتَصِدٌ. فَالْجَوَادُ هُوَ مَنْ أَعْطَى نَصِيبَ دُنْيَاهُ لِنَصِيبِهِ مِنَ الْآخِرَةِ. وَالْبَخِيلُ هُوَ الَّذِي لَا يُعْطِي وَاحِدًا مِنْهُمَا نَصِيبَهُمَا. وَالْمُسْرِفُ هُوَ الَّذِي يَجْمَعُهُمَا لِدُنْيَا وَالْمُقْتَصِدُ هُوَ الَّذِي يُعْطِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا نَصِيبَهُ.

İnsanlar dört türlüdür: *Cömert*, cimri, müsrif, tutumlu (ortayollu). Cömert, bu dünyaya ait nasibini ahirete erteleyendir. *Cimri*, hem bu dünyaya hem öte dünyaya ait nasibinden yararlanamayandır. *Müsrif*, her iki dünyaya ait nasibini bu dünyada harcayıp bitirendir. *Tutumlu* ise dünyalık nasibini burada tüketip, ahiretlik nasibini öbür âleme bırakandır.[189]

Sokrat, pintiliği ruhta kökleşmiş bir ahlaki hastalık gibi görür. Böyleleri sadece başkalarına karşı değil kendilerine karşı da cimrilik etmekten kurtulamazlar. Kendisine hayrı dokunmayanın, başkasına da hayrı dokunmayacağı tezini işleyen bir aforizması şu şekildedir örneğin:

مَنْ بَخِلَ عَلَى نَفْسِهِ فَهُوَ عَلَى غَيْرِهِ أَبْخَلُ،

[187] en-Nüveyrî*, Nihâyetü'l-ereb*, III, 295; es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, s.175.
[188] el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 25.
[189] es-Sicistânî*, Sıvânü'l-hikme*, s.128.

وَمَنْ جَادَ عَلَى نَفْسِهِ فَذَلِكَ الْمَرْجُوُّ جُودُهُ.

Kendisine cimrilik eden, başkasına hayli hayli pintilik yapar.
Kendisine bonkör davranandan ise ancak ihsan ve ikram beklenir.[190]

2. Kanaatkârlık

Sokrat azla iktifa etmeyi, istiğnada bulunmayı, insanlara el açmamayı genel ahlaki prensip edinmiş bir filozoftur. O, tamahkârlık içerisinde herşeye sahip olma arzusu duyan nefsin türlü rezaletlerle cezalandırılacağını öngörür. Hâlbuki gerçek bilge, kendisini bu duruma düşürecek hırslarından sıyrılmış kimsedir:

اَلْإِقْلَالُ حِصْنُ الْعَاقِلِ مِنَ الرَّذَائِلِ وَطَرِيقُ الْجَاهِلِ إِلَيْهَا.

Azla yetinme (kanaatkârlık) akıllı insanı rezilliklerden koruyan kaledir.
Cahil kimsenin yürüdüğü yol ise doğrudan o rezilliklere çıkar.[191]

İşte, Sokrat'ın yaşamına dair anlatılan kimi rivayetlerde, onun bu ilkeyi, teşrik-i mesaide bulunduğu hemen herkese; yakın dostlarına, sıradan halka ve hatta esnafa dahi tavsiye ettiği görülür. Sokrat, bu ahlaki ilkeyi başkalarına önerirken, bunu dahi bir dil ve üslup inceliği içerisinde muhatabını kırıp dökmeden yapar. Güzel bir örneği, bir ayakkabıcı dostunun dükkânında geçtiği anlaşılan aşağıdaki hadisedir:

كَانَ سُقْرَاطُ جَالِسًا فِي دُكَّانِ إِسْكَافٍ فَعَطِشَ الْإِسْكَافُ فَقَالَ لِغُلَامِهِ:
اِذْهَبْ إِلَى الْخَبَّازِ فَاسْأَلْهُ أَنْ يُقْرِضَنَا شَيْئًا مِنْ خَمْرِهِ. فَقَالَ سُقْرَاطُ:
أَحْسَنُ مِنْ هٰذَا أَنْ تَسْأَلَ نَفْسَكَ الْقَنَاعَةَ بِالْمَاءِ.

> Bir keresinde Sokrat bir dükkânda ayakkabıcı esnafından biriyle oturup muhabbet ediyormuş. Bir ara ayakkabıcıyı hararet basınca uşağına "*Fırıncıya var da kendisinden ödünç şarap iste*" demiş. Bunu duyan Sokrat öğüdünü yapmış: Körolası nefsinden su hususunda kanaat etmesini istemen daha evla![192]

Bununla birlikte Sokrat, azim ve gayret noktasında kendisini sınırlayan, azla iktifa eden, mevcut potansiyelinin gerisinde kalan kimseleri eleştirmekten geri de durmamaktadır. Konuya dair bir öğüdü şöyledir mesela:

لَا شَـيْءَ أَضَـرُّ بِالْإِنْسَانِ مِنْ رِضَاهُ عَنْ نَفْسِهِ،
فَإِنَّهُ إِذَا رَضِـيَ عَنْهَا اكْتَفَى بِالْيَسِيـرِ فَعَابَهُ كُلُّ خَطِيـرٍ.

---

[190] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.181.

[191] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.80; İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.197; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.124.

[192] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.87; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.127-128.

> İnsanın kendini yeterli görüp memnun olması kadar zararlı bir başka şey yoktur. Zira kişi kendinden memnun kalınca azla yetinmeye başlar, her ciddi meseleyi de onu alaya alır.[193]

3. Haset

Sokrat hem bireysel hem de toplumsal ahlakı dejenere eden haset duygusuna yönelik de birşeyler söylemiştir ki bunlardan bir kısmının İslam ahlak kitaplarında sıkça zikredildiği de görülür. Herşeyden evvel, haset duygusunun insanı fiziksel olarak çökerteceğine dair oldukça meşhur bir sözün ilk kaynağı olarak İsfehânî, Sokrat'ı işaret eder. O söz şudur:

اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْجَسَدَ.

Haset cesedi kemirir.[194]

İnsandaki haset duygusunu tetikleyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Şüphesiz bunlar arasında çeşitli sosyal katmanlar arasındaki ekonomik ya da statüsel farklılıklar önemli rol oynamaktadır. İyi bir toplum gözlemcisi olan Sokrat, avâm tabakasının havâs tabakasına yönelik haset duygusunu tahlil ederken, mahsûdla ilgili bütüncül bir değerlendirme yapılacak olduğunda, son tahlilde, herkesin kendi durumuna rıza göstereceği saptamasında bulunmaktadır:

اَلْعَامَّةُ إِذَا رَأَتْ مَنَازِلَ الْخَاصَّةِ حَسَدَتْهَا عَلَيْهَا، وَتَمَنَّتْ أَمْثَالَهَا، فَإِذا رَأَتْ مَصَارِعَهَا بَدَا لَهَا.

> Avâm, havâssın konaklarını görünce onlara özenip haset eder; aynılarına kendilerinin de sahip olmalarını arzu eder. Lakin akıbetlerini müşahede ettiklerinde hallerine şükrederler.[195]

4. Korkaklık ve Cesaret

İdama götürülürken sergilediği şecaatten de anlaşıldığı üzere Sokrat ölüm korkusu olmayan gözü pek bir filozof idi. Ona nispet edilen bazı hikemi sözler, keza birkaç anekdotik rivayet, filozofun gözükara bir şahsiyet oluşunu belgeler. Mesela savaştan firarın erdemlilikle uyuşmadığına dair bir vecizesi, klasik kaynaklarda biraz da Arapça'nın ifade imkânlarıyla estetik bir formda şöyle sunulmuştur:

---

[193] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 32.

[194] el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 317. Bu sözün Müslüman kaynaklarda yer alan birçok versiyonu bulunmaktadır. Mesela [اَلْحَسَدُ أَهْلَكَ الْجَسَدَ] et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 237; [اَلْحَسَدُ آفَةُ الْجَسَدِ] Se'âlîbî, Muhammed b.İsmail Ebû Mansûr, *Sihru'l-belâga ve sirru'l-berâ'a*, Thk. Abdüsselam el-Hûfî. Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

[195] el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 23; et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 180; ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, I, 450.

قَالَ سُقْرَاطُ لِرَجُلٍ هَرَبَ مِنَ الْحَرْبِ: اَلْهَرَبُ مِنَ الْحَرْبِ فَضِيحَةٌ. فَقَالَ الرَّجُلُ: شَـرٌّ مِنَ الْفَضِيحَةِ الْمَوْتُ! فَقَالَ سُقْرَاطُ: اَلْحَيَاةُ إِذَا كَانَتْ صَالِحَةً فَسِلْمٌ، فَإِذَا كَانَتْ رَدِيئَةً فَالْمَوْتُ أَفْضَلُ مِنْهَا.

Sokrat savaştan kaçan bir adama "*Harpten fîrar, sebeb-i âr*"dır demiş. Adam "*Ölüm ârdan da beter (Hazret)*" deyince bilge Sokrat demiş ki: Şayet hayat yolundaysa esenliktir; yok eğer çekilmezse ölüm öyle bir hayattan daha iyidir.[196]

Sokrat kişinin ölümden korkmasının arkasında yatan temel sebebe dair de kanaat serd etmiştir. Ona göre ölüm olgusunun ürkünç hâle gelmesi tamamen insanın psikolojisi ile ilgilidir ve o, bunun için bir çözüm de önerir:

اِسْتَهِينُوا بِالْمَوْتِ، فَإِنَّ مَرَارَتَهُ فِـي خَوْفِهِ.

Ölümü hafife alın; zira onun acılığı, kendisinden korkulmasındandır.[197]

Sokrat korkusuzluğunun yanı sıra gözyaşı döken ya da üzülen bir filozof da değildi. Dünyaya ve eşyaya kayıtsız bakışaçısının net bir yansıması olan bu dirayetli tavır, çevresindeki insanları etkilemişe benzemektedir. Zira anekdotik merviyyâtın bir bölümünde Sokrat, neden endişe taşımadığı, üzülmediği ve korkmadığı sorularına yanıt vermektedir. Güzel bir örneği aşağıdaki anekdottur:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: مَا لَكَ لَا تَجْزَعُ؟ قَالَ: لِأَنِّـي لَا أَقْتَنِي مَا يَحْزُنُنِي فَقْدُهُ.

Sokrat'a sormuşlar: Neden hiç endişelenip üzülmüyorsun?
Cevap vermiş: Kaybı beni üzecek şeyleri hiç edinmiyorum ki![198]

et-Tezkiretü'l-hamdûniyye'de ise İbn Hamdûn, muhteva bakımından yukarıdakine benzer, ancak ifade ve üslubu Arap dili açısından daha estetik formuna kavuşmuş bir anekdot nakleder. Sokrat'ın, Müslüman sufilerin dünyevi nimetlerle ilgili benimsedikleri "*elden çıkana üzülmemek, ele geçene sevinmemek*" prensibini hatırlatan o sözü şöyledir:

قِيلَ لَهُ: لِمَ لَا تَهْتَمُّ عَلَى فَائِتَةٍ وَلَا تَفْرَحُ بِعَائِدَةٍ؟
قَالَ: لِأَنَّ تِلْكَ لَا تُـتَلَافَـى بِالْعَبْـرَةِ، وَهٰذِهِ لَا تُسْتَدَامُ بِالْحَبْـرَةِ.

---

196 el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 198.

197 es-Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz*, s.126; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.78; es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, s.175.

198 el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 523; Bazı farklı lafızlarla bkz. İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85; es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, s.125; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14; el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 271; el-İsfehânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 600.

> Sokrat'a sormuşlar: Neden elden çıkan bir şeye üzülmüyor, keza eline geçen bir şey için de sevinç duymuyorsun? Şöyle demiş: Ne elden çıkan gözyaşıyla geri gelir; ne de sevinmekle eldeki nimet baki olur.[199]

Sokrat sevinç ve keder düalitesi üzerine epey kafa yormuşa benzemektedir. Bu ikisinin ancak akıl sahibi erdemli bir insanda denge içerisinde tutulabileceğini düşünen filozofumuza göre, hadiseleri ve nesneleri hakikatteki gibi görüp algılayan bir kimsenin gereksiz yere sevinip üzülmesi düşünülemez:

> اَلنَّفْسُ الْفَاضِلَةُ لَا تَطْغَى بِالْفَرَحِ وَلَا تَجْزَعُ مِنَ التَّـرَحِ،
> لِأَنَّهَا تَنْظُرُ فِي كُلِّ شَيْءٍ كَمَا هُوَ؛ لَا تَسْلُبُهُ مَا هُوَ لَهُ وَلَا تُضِيفُ إِلَيْهِ مَا لَيْسَ مِنْهُ.
>
> Erdemli nefis ne sevincinde ne de kederinde abartıya kaçmaz. Zira her bir şeyi olduğu gibi görüp algılamaktan yanadır. Dolayısıyla kendisine ait ne bir şeyde eksiltmeye ne de kendisine ait olmayan şeyin artırmaya tevessül eder.[200]

5. Öfke ve Sabır

Sokrat'a göre sabır insanoğlunun hayat mücadelesinde en büyük yardımcısıdır. Sabır en büyük kederleri ve zorlukları yok etmeye kadir bir meziyet [اَلصَّبْرُ يُفْنِي كُلَّ شَيْءٍ][201] olup, o, nefsin temel kuvvelerinden öfkenin kontrolü üzerine de hikemi sözler sarf etmiştir. Öfkeli insanın damarına basarak tahrik etmemek gerektiğini kinayeli bir yoldan şöyle tarif etmiştir:

> لَا تَسُوطَنَّ النَّارَ بِالسِّكِّيـنِ!
>
> Ateşi, bıçak (maşa) ile kurcalayıp karıştırma![202]

Bir diğer özlü sözünde ise ifrat seviyedeki öfke duygusunun sebep olacağı zararlara karşı sunduğu reçete gayet yalın bir içeriğe sahiptir:

> دَوَاءُ الْغَضَبِ الصَّمْتُ.
>
> Öfkenin şifası suskun kalmaktır.[203]

---

[199] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, II, 221.

[200] et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.189.

[201] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.63.

[202] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.88; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 16; ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, II, 226.

[203] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.79; İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.79.

Bazen sabır öfkeye karşı değil, bir sıkıntı ve musibete karşı gösterilir. Sokrat'a göre bir belaya karşı tahammül gösteren kişi, nimete mazhar olup da buna şükreden kişi mesabesindedir:

مَنِ ابْتُلِيَ فَصَبَرَ كَمَنْ عُوفِيَ فَشَكَرَ.

Bir musibetle sınanıp sabreden, bir nimete mazhar olup da şükreden gibidir.[204]

6. Dostluk, Güven Duygusu, Ahde Vefa

Sokrat'ın az sayıda da olsa ihvâniyât çerçevesinde değerlendirilebilecek bazı aforizmaları bize ulaşmıştır. Kaynaklarda dağınık vaziyette nakledilen bu sözlerde dostluğun değişik yönlerine vurgular yapıldığını görürüz. Örneğin "dost" olarak tanımlanan bir kişi, Sokrat'a göre çok özel bir muameleyi hak etmektedir. Onu diğer insanlarla aynı kefeye koymak dostluk hukukuna sığmaz:

مَنْ كَانَ النَّاسُ عِنْدَهُ سَوَاءً لَمْ يَكُنْ لَهُ أَصْدِقَاءُ.

Katında, tüm insanların eşit olduğunu söyleyen, hiç dost edinmemiş demektir.[205]

Sokrat dürüstlüğü ve güvenilir olmayı kâmil manada insan olmanın bir gereği saymıştır. Nitekim sadece Tevhîdî'nin *es-Sadâka ve's-sadîk*'ında rastladığımız bir sözünde dost-düşman düalitesi üzerinden güvenilirliğin önemine vurgu yapar. Klasik nasihatname geleneğinde mazmunu değişik şekillerde ifade edilmiş o meşhur sözü şöyledir:

لَا تَكُونُ كَامِلًا حَتَّى يَأْمَنَكَ عَدُوُّكَ، فَكَيْفَ بِكَ إِذَا كُنْتَ لَا يَأْمَنُكَ صَدِيقُكَ؟!

Düşmanın dahi sana güvenmediğinde erdemli bir insan olamazken,
Dostun sana itimat etmediğinde hâlin nice olur?![206]

Sağlam ve kalıcı dostlukların zaman içerisinde olgunlaşacağına inanan Sokrat, tarafların tüm muhabbet duygularını birden sergilemesine karşıdır. Dostlukların çeşitli faktörlerle sınananabileceğini, dolayısıyla değişkenlik gösterebileceğini hesaba katarak, yolun başında olanlara ihtiyat telkin eder. Bu manada da şöyle demiştir:

لَا تُظْهِرْ لِصَدِيقِكَ الْمَحَبَّةَ دَفْعَةً وَاحِدَةً، فَإِنَّهُ مَتَى رَأَى مِنْكَ تَغَيُّرًا عَادَاكَ.

Dostuna sevgini birden (ve tümüyle) gösterme!
Olur ya bir gün sende bir değişme görür de düşman kesiliverir.[207]

---

[204] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.63.
[205] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.62.
[206] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.64; et-Tevhîdî, *es-Sadâka ve's-sadîk,* s.184.
[207] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 116.

Sokrat'a göre dünyada dost edinmenin sırrı da tahammüllü olmak ve öfke kontrolünü yapabilmekten (hilm) geçmektedir. Bir sözünde şöyle der:

مَنْ كَثُرَ احْتِمَالُهُ وَظَهَرَ حِلْمُهُ قَلَّ ظُلْمُهُ وَكَثُرَ أَعْوَانُهُ،
وَمَنْ قَلَّ هَمُّهُ عَلَى مَا فَاتَهُ اسْتَرَاحَتْ نَفْسُهُ وَصَفَا ذِهْنُهُ وَطَالَ عُمْرُهُ.

Sabrı bol ve hilmi geniş olanın zulmü az ve dostu çok olur.
Elinden çıkana kaygısı az olanın içi rahat eder, zihni berraklaşır, ömrü uzun olur.[208]

Sokrat beşeri ilişkileri bozan, dostluk bağlarını zedeleyen yanlış tutumlar üzerine de -az da olsa- birşeyler söylemiştir. Mesela aşağıdaki vecizesi, Türk halk kültüründeki "*Büyük lokma ye, büyük laf söyleme*" anonim sözüne yakın bir söyleyiş ve mesaj içerir:

قَالَ (سُقْرَاطُ): اِفْعَلِ الْأَفْعَالَ الْجَسِيمَةَ وَلَا تَعِدِ الْعِدَاتِ الْجَسِيمَةَ!

Sokrat şöyle demiştir: Büyük lokma ye ama büyük söz söyleme![209]

7. Tamahkârlıktan kaçınma

Tezimizin ilk bölümünde "Münzeviliği ve Dünyadan İstiğnası" teması başlığı altında bu hususa yeterince değinildi ise de, klasik kaynaklarda bu konuda Sokrat'a nispetle söylenmiş, birbirini andıran daha pek çok veciz hikemi söz bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

أَقِلُّوا الْقُنْيَةَ تَقِلَّ هُمُومُكُمْ.

Dünyalığı azaltın ki kaygılarınız da azalsın.[210]

أَقِلُّوا هُمُومَكُمْ تَقِلَّ مَصَائِبُكُمْ.

Tasalarınızı azaltın ki belalarınız da azalsın.[211]

مَنْ عَرَفَ الدُّنْيَا لَمْ يَفْرَحْ فِيهَا بِرَخَاءٍ وَلَمْ يَحْزَنْ فِيهَا عَلَى بَلَاءٍ.

Dünyayı tanıyan ne ondaki rahatlığa sevinir ne de sıkıntıya üzülür.[212]

اَلْأَحْزَانُ أَسْقَامُ الْقُلُوبِ كَمَا أَنَّ الْأَمْرَاضَ أَسْقَامُ الْأَبْدَانِ.

Hastalıklar bedenlerin illetleri olduğu gibi kederler de kalplerin hastalıklarıdır.[213]

---

[208] el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, IV, 1061.

[209] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.85.

[210] İbn Ebî Üseybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.79; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 14; el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, IV, 1062.

[211] İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye*, s.84.

[212] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.65.

[213] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.63.

اَلْقُنْيَةُ مَخْدُومَةٌ، وَمَنْ خَدَمَ غَيْـرَ نَفْسِهِ فَلَيْسَ بِحُرٍّ.

Dünya malı Efendidir. Kendisinden başkasına uşaklık eden özgür değildir.[214]

Sokrat'ın düşüncesinde dünyaya meyletmemenin en güçlü gerekçesi, dünya hayatının sonlu yani fani oluşudur. Ancak "fenâ" kusuruyla damgalandığı halde, insanoğlu ondaki lehviyat sebebiyle yüzünü Baki olana dönememektedir. Elbette bu, akli bir muhakemeye vurulduğunda şaşılacak bir durumdur ve Sokrat bu şaşırtıcı durumu bir taaccüp üslubu içerisinde şöyle ifade etmiştir:

عَجَبًا لِمَنْ عَرَفَ فَنَاءَ الدُّنْيَا كَيْفَ تُلْهِيهِ عَمَّا لَيْسَ فِيهِ فَنَاءٌ؟!

Hayret doğrusu; nasıl olur da bu dünya, onun fâniliğinin şuurunda birini, kendisinde fânilik olmayan bir Zat'tan alıkoyabilir?![215]

Dünya hayatının geçiciliği, ebedi âleme intikalde sadece bir güzergâh mesabesinde olduğu yönündeki düşünceler, hem filozoflar hem din adamları tarafından türlü teşbihlerle anlatılmıştır. Bu teşbihlerden biri de Sokrat'a aittir. Büyük bilge, dünya hayatını tecrübe eden insanoğlunun, ondan en az zararı görmesi için, dünya ile arasında kurulması gereken ilişkiyi ilginç bir benzetme ile sağlamıştır:

اَلدُّنْيَا كَنَارٍ مُضْـرَمَةٍ عَلَى مَحَجَّةٍ؛ فَمَنِ اقْتَبَسَ مِنْهَا مَا يَسْتَضِـيءُ بِهِ فِي طَرِيقِهِ سَلِمَ مِنْ شَـرِّهَا؛ وَمَنْ جَلَسَ لِيَحْتَكِرَ مِنْهَا أَحْرَقَتْهُ بِحَرِّهَا.

Dünya, bir güzergâh üzerine yakılıp konulan ateş kütlesine benzer. Her kim o kütleden, yolunu aydınlatacak miktardaki az bir şeyi (meşale niyetine) alırsa zararından emin olur. Ondan tamahkârca stoklayan ise ateşiyle yanıp kavrulur.[216]

Bilgeliği herkesçe müsellem olan Sokrat, dünyaya ve dünyalığa karşı nasıl bir tavır içerisinde olmak gerektiğine dair çevresinden yöneltilen sorulara verdiği cevaplarla da dikkat çekmektedir. Bir örneği şudur:

قِيلَ لِسُقْرَاطَ: كَيْفَ يَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ الدُّنْيَا عِنْدَنَا؟ قَالَ:

لَا تَسْتَقْبِلُوهَا بِتَمَنٍّ لَهَا، وَلَا تَتَّبِعُوهَا بِتَأَسُّفٍ عَلَيْهَا، فَلَا ذَلِكَ مَجْدٌ عَلَيْكُمْ، وَلَا هَذَا رَاجِعٌ إِلَيْكُمْ.

---

214 Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.126; İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77; es-Sicistânî*, Sıvânü'l-hikme,* s.125; el-Âbî, *Nesrü'd-dürr*, VII, 23; et-Tevhîdî*, el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.182; el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, IV, 1062.

215 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.177; Şehrezûrî, *Nüzhetül-ervâh ve ravzatül-efrâh*, s.117; İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76.

216 İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.185; İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

Sokrata "*Dünyaya karşı tavrımız ne olmalı?*" diye sormuşlar. Şöyle yanıt vermiş: Onunla ilgili hayaller kurmayın, (elden çıkana) üzülerek de peşine düşmeyin. Zira ne hayalleriniz size şan şeref verir, ne de elinizden çıkanlar bir daha geri gelir.[217]

8. Sokrat Hikemiyâtına Dair Çeşitlemeler

Sokrat'ın belirli bir başlık altında toplayamayacağımız, farklı konulara dair çarpıcı diğer bazı vecizeleri de şöyledir:

قِيلَ لَهُ: مَا الْغِنَى؟ فَقَالَ: صِحَّةُ الْجِسْمِ.

Sokrat'a "(Hakiki) zenginlik nedir?" diye sormuşlar.
"*Vücudun sağlık ve afiyette olmasıdır*" yanıtını vermiş.[218]

مَنْ مَلَكَ سِـرَّهُ خَفِيَ عَلَى النَّاسِ أَمْرُهُ.

Sırrını tutmayı becerebilen, el âleme koz vermez.[219]

اَلصَّبْرُ يُعِيـنُ عَلَى كُـلِّ عَمَلٍ.

Sabır her işin üstesinden gelmeye yardımcı olur.[220]

لَا تَنْعَسْ عَلَى بَابِ أَعْدَائِكَ!

Düşmanlarınızın yanında uyku emaresi göstermeyin![221]

إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ تَكُونَ مَلِكًا فَكُنْ حِمَارَ وَحْشٍ!

Kral olmak istiyorsan zebra (gibi güçlü kuvvetli) olmalısın![222]

اِزْرَعْ بِالْأَسْوَدِ وَاحْصُدْ بِالْأَبْيَضِ.

Ne ekersen onu biçersin.[223]

إِنْ أَمَتَّ الْحَيَّ تَحْيَا بِـمَوْتِهِ.

Yılan(lar)ı öldürürsen, onların ölümüyle hayatta kalırsın.[224]

أُقْتُلِ الْعَقْرَبَ بِالصَّوْمِ!

---

[217] et-Tevhîdî*, el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.182.

[218] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.195.

[219] İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, s.181 ; İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.76; Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.62.

[220] İbn Ebî Üseybi'a*, 'Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.77.

[221] el-'Âmilî*, el-Keşkûl*, II, 195.

[222] el-'Âmilî*, el-Keşkûl*, II, 195.

[223] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 195.

[224] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 195.

(Düşmanın olan) akrebi aç bırakmak suretiyle öldür(ebilirsin)!
(Açlıkla sınayarak her türlü sonucu alırsın)[225]

مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ صَغُرَتِ الدُّنْيَا فِي عَيْنِهِ؛
وَمَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ كَبُـرَتِ الدُّنْيَا وَأَهْلُهَا فِي عَيْنِهِ.

Her kim kendi kıymetini bilirse, âlem, gözünde küçülür;
Her kim de kendini küçük görürse, el âlem, gözünde büyür.[226]

يَنْبَغِي إِذَا وَعَظْتَ أَلَّا تَتَشَكَّلَ بِشَكْلِ مُنْتَقِمٍ مِنْ عَدُوٍّ، وَلَكِنْ بِشَكْلِ مَنْ يُسْعِطُ أَوْ يَكْوِي بِعِلَاجِهِ دَاءً بِصَدِيقٍ لَهُ، وَإِذَا وُعِظْتَ أَيْضًا بِشَيْءٍ فِيهِ صَلَاحُكَ فَيَنْبَغِي أَنْ تَتَشَكَّلَ بِشَكْلِ الْمَرِيضِ لِلطَّبِيبِ.

Öğüt verirken düşmandan intikam alırcasına bir üslup takınmamak icap eder. Bilakis, dostundaki bir hastalığı tedavi için ona enfiye veren ya da dağlayan kimse edasında olmalısın. Keza, biri sana faydalı bir öğüt verecek olduğunda da doktor karşısındaki hasta gibi ol.[227]

[225] el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, II, 195.
[226] Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, s.64.
[227] et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-müânese*, s.183.

SONUÇ

Klasik *edeb* literatüründe Grek filozoflarından pek çoğunun adı, kendilerine nispet edilen aforizmalar ve anekdotik rivayetler vesilesiyle geçmekte olup, ilgili mataryel dikkatli bir şekilde incelendiğinde de, hikemi ve anekdotik merviyyâtı en fazla olan Yunan filozofunun Sokrat olduğu görülmektedir. Kaynaklarımızda Sokrat'a nispet edilen anekdotların bir kısmının ise başka bazı kaynaklarda ismi sarahaten zikredilmeyen (anonim) bir filozof ya da bilgeye nispet edildiği de olmaktadır. Tezimizde, sadece Sokrat'a atfedilen anekdotik rivayetlerden hareketle şu gibi sonuçlara ulaşılabilmektedir.

1. Filozofuyla kelamcısıyla, tarihçisiyle edibiyle klasik dönem ulemasının, Müslüman topraklarda tercüme hareketleriyle tanınmaya başlayan Yunan filozoflarının eser, fikir ve hikemiyatına son derece saygılı bir tavır takındıkları görülmektedir.

2. Yunan filozof ve bilgelerine duyulan hayranlığın izleri, hem İslam ulemasının genelinin eserlerinde hem de üdeba zümresinin oluşturduğu *edeb* kültürüne ait zengin bir kütüphanenin ana referanslarında takip edilebilir.

3. Sokrat'ın fakirlik-zenginlik düalitesi üzerine çokça kafa yorduğu, hikemi sözler sarf ettiği, keza bu düaliteye dair çevresindeki aristokratlar üzerinden nitelikli espriler yaptığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

4. Sokrat bütün bir hayatı boyunca zahidane bir yaşam sürmüş, biryandan kendisini bu konuda aşağılayanların tezlerini rasyonel bir yaklaşımla çürütmeye çalışırken, diğer yandan bu tahkirlere yüksek seviyede bir hiciv sanatıyla mukabele etmiştir.

5. Çağdaşı diğer filozoflar gibi, Bilge Sokrat'ın kadınlar hakkındaki kanaati de büyük ölçüde mizojinik karakterdedir. Bunda, içinde yaşadığı toplumun tarihsel koşulları kadar, kendisiyle sorunlu bir evlilik yürüttüğü geçimsiz karısının da hatırı sayılır bir payı bulunmaktadır.

6. Sokrat'ın, serbest düşüncelerini anlatırken başvurduğu ironi üslubu onu diğer pek çok bilgeden ayıran önemli bir husustur. O, tamamen şaka ve mizaha boğulmuş bir anlatımı reddettiği gibi, tümüyle ciddiyete mahkûm edilmiş bir üslubu da benimsemez.

Mizacen hicve yatkın bir kişiliğe sahip olan filozofumuz, çevresinde gördüğü hataları çoğu zaman iğneli bir üslupla ifade etmeyi denemiştir.

7. Bir filozof olarak kendi kadrü kıymetinin farkında olan Sokrat, öyle anlaşılıyor ki çağdaşlarınca yeterince anlaşılamamış, inandığı hakikatleri canı pahasına söylemekten vazgeçmediği için de hayatının infazla sonuçlanmasına aldırış etmemiştir. İlkeli yaşamak ya da ölüm düalitesini işleyen kimi aforizma ve anekdotları bu yüzden pek beğenilerek Müslüman kaynaklarda asırlar boyunca tevarüs edilegelmiştir.

8. Hâsılı Sokrat, sadece akli ve felsefi konulardaki spontan cevaplarıyla muhataplarını köşeye sıkıştıran ve sarsan bir diyalektik ustası değil; yeri geldiğinde bıyık altından güldüren mizahî yaklaşımları ve başarılı durum tasvirleriyle tüm çağlardaki insanları etkilemeyi başaran ehil bir nükte erbabıdır da.

KAYNAKÇA

Abdülkâdir el-Cezâirî, *Zikrâ'l- âkıl ve tenbîhü'l-gâfil* (e-book) https://shamela.org/pdf/b64931817775b2ebbca4171bd16d0493

el-Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât (I-VII)*, nşr. Hâlid Abdülganî Mahfûz, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2004.

el-'Âmilî, Bahâuddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, haz., et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l- 'Arabiyye, Beyrut, t.y.

el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, s. 174; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*.

el-Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, India,1958.

el-Câhız, e*l-Mehâsin ve'l-ezdâd*, thk.: Muhammed Suveyd, Dâru ihyâi'l-ulûm, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

Dâvûd-i Antâkî, *Tezyînü'l-esvâk fî ahbâri'l-'uşşâk*, 2. Baskı, Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1986.

Huneyn b. İshâk, *Âdâbü'l-felâsife*, thk. Abdurrahman Bedevî, 1.Baskı, Kuveyt, 1985.

el-Husrî, el-Kayravânî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-cîl, Beyrut, 1987.

---------- *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I-II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

İbn 'Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2.Baskı, Beyrut, 1981.

İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, Dâiretü'l-maarifi'l-Osmâniyye, y.y., t.y., s. 56.

İbn Ebî Üseybi'a, '*Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, thk. 'Âmir en-Neccâr, Dârü'l-maarif, 1. Baskı, Kahire, 1996.

İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir Ahmed, Matâbi'ü'n-nâşiri'l-'Arabî, Kahire, 1983.

İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzeddîn, *Şerhu Nehci'l-belâga (I-XX)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, İbrâhîm, Dârü ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Mısır.

İbn Fâtik, *Muhtâru'l-hikem*, (Metin-Çeviri), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.

İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye (I-X)*, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996.

İbn Hindû, *el-Kelimü'r-rûhâniyye fi'l-hikemi'l-yûnâniyye*, Düzenleyen: Mustafa el-Kabbânî, Matbaatü'ş-şarkî, Mısır, 1900.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dâru'l-fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990.

İbnü's-Saykal el-Cezerî, *el-Makâmâtü'z-zeyniyye*, thk. Abbâs Mustafa es-Sâlihî, Dârü'l-mesîre, 1. Baskı, 1980.

el-İsfehânî, Râgıb, *Muhâdarâtü'l-üdebâ (I-II)*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999.

el-Karnî, Âid b. Abdullah, *Makâmâtü'l-Karnî*, eş-Şârika: Mektebetu's-sahâbe, 2000.

el-Kartâcennî, *Hâzim b. Muhammed b. Hasen b. Muhammed, Minhâcü'l-bülegâ' ve sirâcü'l-üdebâ' (nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca)*, Beyrut 1981.

en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdilvehhâb , *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb,* thk. Müfîd Kumeyha vd., Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004.

es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (b.y.: ed-Dârü'l-'Arabiyye li'l-kitâb, 2. bs., 1981).

---------- *el-İ'câz ve'l-îcâz*, 3. Baskı, Dârü'l-Gusûn, Beyrut, 1985.

----------*Sihru'l-belâġa ve sirru'l-berâ'a*, Thk. Abdusselam el-Hûfî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

es-Serrâc, Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed, Masâri'u'l-'Uşşâk (I-II), Dârü Sâdır, Beyrût, t.y.

es-Sicistânî, *Sıvânü'l-hikme*, thk. Abdurrahman Bedevî, Tahran, 1974.

Şehrezûrî, Şemseddîn, *Nüzhetül-ervâh ve ravdatü'l-efrâh*, thk. Abdülkerîm Ebû Şüveyrib, Cemiyyetü'd'da'veti'l-İslâmiyyeti'l-'âlemiyye, 1.Baskı, Nâsır, 1988.

et-Tenûhî, Kadı Ebû Ali Muhassin b. Ali, *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere* (nşr. Abbûd eş-Şâlicî), I-VIII, Bağdat,1971-1973.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, el-Besâir ve'z-zehâir (I-IX), thk. Vedâd el-Kâdî, Dâru Sâdir, 1. Bas-kı, Beyrut, 1988.

---------- *el-İmtâ' ve'l-müânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye 1. Baskı, Beyrut, 2003.

---------- *es-Sadâka ve's-sadîk*. thk. İbrâhîm el-Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Baskı, 1998.

Tuncay Tan, Bir mizah kaynağı olarak Ebû hayyân et-Tevhîdî'nin Besâiru'l-hukemâ ve zehâiru'l-kudemâ (el-Besâir ve'z-zehâir) adlı eseri (Doktora Tezi), Bursa, 2022.

Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü'l-Üveys, Kahire, 1935.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım, *Rebîu'l-ebrâr ve füsûsu'l-ahbâr (I-V)*, thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessesetü'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

ONLINE KAYNAKLAR

https://www.alnrjs.com/268157-3.html

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kinizm